

ESAR

EĞİTİM ve SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

2021/ SAYI:2

Haziran

ISSN: 2757-640X



EĞİTİM VE SOSYAL BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ESAR- Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları

2021/ Sayı:2 (Haziran) ISSN: 2757-640X

ESAR- Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Mart, Haziran, Eylül ve Aralık olmak üzere yılda dört kez yayınlanacaktır. Ayrıca yılda iki kez özel sayı yayımlanabilir. Dergi elektronik ortamda yayınlanacak olup, yayımlanan sayılara; esardergi.com adresinden erişim sağlanabilir. Makaleler intihal tespit programında gözden geçirilerek yayımlanmaktadır.

JSSR- Journal of Education and Social Sciences Research

2021/ Issue: 2 (June)

ISSN: 2757-640X

ESAR- Journal of Education and Social Sciences Research is an international refereed journal. It will be published four times a year, in March, June, September and December. In addition, a special issue may be published twice a year. The journal will be published electronically and published issues; It can be accessed at esardergi.com. The articles are published after being reviewed in the plagiarism detection program.

Sahibi ve Sorumlusu/ Owner:

Anakara Yayıncılık Eğitim Araştırma ve Danışmanlık Şirketi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Ramazan Şen

Dergi İletişim:

info@esardergi.com

Editör Kurulu:

Doç. Dr. Mehmet Korkud Aydın

Dr. William Martin Geible

Öğr. Gör. Ramazan Şen

Arş. Gör. Okan Açıl

Mizanpaj:

Arş. Gör. Cebrail Karadaş

ESAR

Esar- Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi'nin Tarandığı İndeksler:

Asos İndex

DRJI

ESJI

I2OR

Index Copernicus

Journal Factor

ESAR

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mesut Aydın, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Recep Dünder, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Hamdi Öney, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Karagöz, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Hacı Ömer Budak, Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer Faruk Sönmez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof. Dr. Rahmi Doğanay, Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Erdal Açıkse, Munzur Üniversitesi

Doç. Dr. Özkan Akman, Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan Yeşiltaş, Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Recep Özman, İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Bahadır Köksalan, İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Erol Koçoğlu, İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. İhsan Ünlü, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Doç. Dr. Özlem Ulukalın, Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. Tekin Çelikkaya, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Sibel Oğuz-Haçat, Kastamonu Üniversitesi

Doç. Dr. Elvan Yalçinkaya, Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Müjdeci, Kırıkkale Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail Efe, Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şule Egüz, İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Avcı, Siirt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bahattin Çatma, İnönü Üniversitesi

Dr. Ökkeş Narinç, Namık Kemal Üniversitesi

Hakemler Kuruluna Teşekkür

Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisindeki 2021 / sayı 2'deki makalelerin değerlendirme sürecine zaman ayırarak değerli katkılarını sunan tüm meslektaşlarımıza teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Mesut Aydın, İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Muzaffer Çağlar Kurtdaş, Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Korkud Aydın, Kırıkkale Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Müjdecı, Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Ali Solunoğlu Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Emine Meliha Kurtdaş, İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bahattin Çatma, İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Osman Karacan İnönü Üniversitesi

Dr. İsmail Yıldız, MEB

Dr. Berna Burcu Korucu –Serbest Araştırmacı-

2021/ Sayı 2' de yayımlanan yazıların tümünün sorumluluğu Yazarlarına aittir.

The responsibility of all the articles published in 2021/ Issue 2 belongs to their authors.

OKUR YORUMLARI / LETTRES

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki yorum, görüş ve önerilerinizi dergi editörlerine gönderiniz:

info@esardergi.com

ESAR

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

<i>Bülent YAŞAR</i>	1
Milli Afgan Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Afganistan Coğrafyasında Hâkimiyet Mücadelesi	
<i>Ökkeş NARİNÇ</i>	22
İkinci Dünya Savaş'ında Sovyet Rusya	
<i>Nazım KARADAĞ</i>	46
İbn Haldun'un Umran İlminde Medeniyet	
<i>Cemile AÇIL</i>	60
Makale Tercümesi: Yeni Cumhuriyet'te Eğitim/ Education in a New Republic, Cass Arthur Reed	
<i>Mehmet Korkud Aydın</i>	65
Kitap Değerlendirmesi: İsmail Yıldız, Milliyetçi Eğitim Düşüncesi (1923-2009) "Yaşasın Milliyetçi Eğitim Düşüncemiz, Yüzde İki Yayınları, Ankara 2019	
<i>Yayın Etiği</i>	68
<i>Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi Yazım Kuralları</i>	70

Milli Afgan Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Afganistan Coğrafyasında Hâkimiyet Mücadelesi

Bülent YAŐAR¹

Öz

Aşılamayan dağları ve önemli geçitleriyle Afganistan, akın ve göç yollarının keşiştiği stratejik bir coğrafyada bulunması hasebiyle üzerinde silah seslerinin ve çıkar hesaplarının eksik olmadığı, erken devirlerden itibaren birçok kavim ve devletin hâkimiyet kurduğu bir saha olmuştur. Bu güçler zamanla coğrafyadaki hâkimiyetlerini yitirseler de etnik olarak ülkede yaşamaya devam ederken muazzam bir kültürel zenginliği de bu topraklara miras bırakmışlardır. Ancak kültürel ve etnik çeşitliliğin oluşturduğu kavmi aidiyet ve müstakil hareket etme duygusu, bu topraklarda güvenlik ve istikrarın bir türlü sağlanamamasının sebebi olmuştur. Bu olumsuz durumun tarihi bir arka planının olduğundan hareketle çalışmamızda kültürel çeşitliliğin yapıtaşı durumundaki Afgan, Türk, Tacik ve Moğol unsurların Afganistan coğrafyasındaki hâkimiyet mücadeleleri Milli Afgan devletinin kuruluşuna (1747) kadarişlenerek dönemin siyasi ve toplumsal unsurlarına tarihsel bir perspektiften bakmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Hâkimiyet mücadelesi, Türkler, Ahmed şah Durranî, Afgan kabileleri

The Domination Struggle in the Afghanistan Geography until the Foundation of the National Afghan State

Abstract

Afghanistan, with its impassable mountains and important passages, has been a place where gunfire and conflict of interest are not missing, and many tribes and states have dominated since the early ages, as it is located in a strategic geography where the invasion and migration routes intersect. Although these powers lost their dominance in the geography over time, they left an enormous cultural wealth to these lands while continuing to live in the country ethnically. However, while belonging to tribe and the sense of acting independently created by cultural and ethnic diversity is the reason why security and stability cannot be achieved in these lands on any account. Considering that this negative situation has a historical background, our study aims to look at the political and social elements of the period by means of historical perspective by discussing the domination struggle of Afghan, Turkish, Tajik and Mongolian elements, which are the building blocks of cultural diversity, in Afghanistan until the establishment of the National Afghan state (1747).

Keywords: Afghanistan, Domination struggle, Turks, Ahmed Shah Durrani, Afghan tribes

¹ Doktora öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, ORCID: 0000-0002-8990-4991

Giriş

İlk olarak X. yüzyılda Gazneli kaynaklarında geçen Afgan adı, Türk ve Hindu topluluklarıyla birlikte zikredilmiş olupaynı zamanda İran ile Hindistan arasındaki dağlık coğrafyaya yerleşmiş kabileleri kapsarken, bir coğrafi terim olarak Afganistan adı ise XVI. yüzyılda kaleme alınan Babür'ün vakayinamesinde geçmekte olup Süleyman Dağları'nın çevresi kastedilmektedir (Yazıcı, 2011a: 1). Tarihçiler Afganistan coğrafyasının eski isminin "Aryanlar Ülkesi" anlamına gelen "Aryana" olduğunu yazmışlardır (Şalizi, 1989: 9). Bugün Afganistan adı ile tanınmakta olan memleket, bu ismi Abdalî² reislerinden Ahmed Şah Abdalî'nin Milli Afgan Devleti'ni kurduğu XVIII. asrın ilk yarısından sonra alacaktır ki daha önceleri siyasi birlikten yoksun olan bu bölgelerin farklı isimleri olduğu gibi yaşayan insanlar arasında da ırk ve dil bakımından bir bağ bulunmuyordu (Saray, 1981: 13).³

Afganların kökeni tartışmasında özellikle Afgan ve İranlı tarihçiler, Şah Cihangir'in vakanüvisliğini yapmış olan Nimetullah'a⁴ dayanarak onların Beni İsrail soyundan geldiklerini söylemiştir (Yazıcı, 2011a: 1).⁵ Ancak antropolojik olarak belirli bir Afgan tipine rastlanılmayan bu coğrafyada genel olarak Türk-İran tipinin ağır bastığı güneye inildikçe İndo-Aryan tipinin karıştığı kabileler Afgan ismiyle zikredilmiştir (Yazıcı, 2011a: 1 vd.).

Ortadoğu⁶ coğrafyasında önemli bir stratejik konuma sahip olan Afganistan; Orta Asya, Hindistan ve Ortadoğu'nun kesiştiği noktada (Oğuz, 1999: 33) ayrıca Orta Asya'nın güneye ve Hindistan'a açılan yolları üzerindedir.⁷ Afganistan; kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, kuzey doğuda Çin Türkistan'ı, doğuda ve güney doğuda Pakistan ve Pakistan Belucistan'ı ile batı ve güney batıda ise İran ve İran Belucistan'ı ile komşudur (Fletcher, 1965: 3.; Runion, 2007: 2).

² Abdalî bugün Dürrani adı ile tanınan Afgan kabilesinin eski adı olmakla beraber bu kabile Afgan ırkının Sarbani koluna ait olup, Efganlıların kanaatine göre, adı Abdal b.Sarhan b.Kays'tan gelmektedir (Dames, 1997a: 4).

³ Afganistan ahalisini teşkil eden ırklar; Efganlar, Farslar, Türkler, Moğollar ve Hinduş arileri olup aralarında büyük bir kaynaşma olduğundan kabileler içinde bile bu unsurları tespit etmek zordur (Dames, 1997b: 136).

⁴ Ni'metullah b. Habibullah, Ekber Şah'ın hizmetinde bulunan Habibullah Herevi'nin oğludur. Bâbürlü kumandanlarından olup 1597 yılında Şah Cihangir'in hizmetine girmiştir. Cihangir'in 1609'a kadar vak'anüvisliğini yaptıktan sonra kumandanlarından Hân-ı Cihân Lüdi'nin hizmetine girmiş ve onun teşvikiyle 1612'de Afgan tarihini içeren Târîh-i Hân-ı Cihân adlı Farsça eserini 1613'te tamamlamıştır (Özcan, 2007: 131).

⁵ Afganistan'ı oluşturan karmaşık toplulukların içerisinde Afganlar farklı ve kendilerine özgü bir halkı oluşturdukları gibi kendilerini Beni İsrail olarak adlandırmaktadırlar (Bellew, 1880: 25; Singh, 1959: 1).

⁶ Ortadoğu, coğrafi ve siyasi bir kavram olarak XIX. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başlanırken daha çok Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sahasını ayrıca İran ve Afganistan'ı içine alan coğrafyayı ifade etmiştir (Cöhce, 2008: 66-67). ; II. Dünya Savaşı'ndan sonra akademik çalışmalarda ve uluslararası siyasette kullanımı artan "Ortadoğu" kavramını ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi Alfred Thayer Mahan, Basra körfezinin öneminden bahsettiği "The Persian Gulf and International Relations" başlıklı yazısında Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır (Lewis, 2007: 75).; Alman şarkiyatçı Udo Steinbach, Arap Birliğine dahil bütün ülkeleri İsrail, Türkiye, İran, Pakistan ve Afganistan'ı içine alan bölgeyi Ortadoğu olarak adlandırmıştır (Kocaoğlu, 1995: 6.; Lindholm, 2004, 363).

⁷ Hindistan, istilalara kuzey batı yönünden Kâbil, Kandahar ve Mekran olmak üzere üç yolla açıktır (Grenard, 1970: 162); Kuzey Hindistan'ı Afganistan ve Maverâünnahir'e bağlayan Bolan, Gamel, Toçî, Kurram ve Hayber gibi geçitler bu bölgeye açılmakta olup Hindistan'a kuzeyden gerçekleştirilen seferler bu geçitler üzerinden yapılmıştır (Durak, 2001: 1 vd.).

Afganistan'da hâkim etnik grubu oluşturan Afganlar memlekete kuzeyden gelip, Süleyman Dağları etrafına yerleşerek⁸ oranın Hind asıllı yerli halkıyla karışmış ve Paştun adını almışlardır. Afganlar yerli halkın tesiriyle Peştu dilini benimserken o günden itibaren aynı lisanı kullanmaya devam etmişlerdir.⁹ Ancak sonrasında kuzeyden kalabalık kitleler halinde Halaç (Akhun, Eftalit)(Köprülü, 1997: 109 vd.; Konukçu, 2002a: 845 vd.) Türklerinin o coğrafyaya gelmeleri sonucu halkın etnik yapısı yeniden değişerek bugünkü Afgan halkı meydana gelmiştir(Saray, 2002: 12).¹⁰Afganistan'ın ikinci kalabalık etnik grubu Aryan asıllı olan Tacikler¹¹, üçüncü grubu Türki halkları oluşturan Türkmenler, Özbekler, Kırgızlar, Kazaklar ve Kızılbaşlar, son grubu ise Moğol olduğu düşünülen Hazaralar oluşturmaktadır(Oğuz, 2001: 40-48).¹²Afganistan, akın ve göç yollarının üzerinde bulunması sebebiyle nüfusunu oluşturanhalkın etnik yapısı oldukça karışıktır. İşte bu zengin etnik yapı Afgan milletinin teşekkülünü geciktirmiştir.¹³

Afganistan; engebeli, dağlık ve ortalama yükseltinin fazla olduğu bir coğrafya olup Hindukuş-Himalaya dağ silsilesinin bir parçası olan Pamir Dağları tarafından kuzey-güney yönünde ikiye ayrılmaktadır.¹⁴ Hindukuş¹⁵ dağlarının güney ve batısı düzlük olmasından ötürü Herat'tan, ¹⁶ Kandahar¹⁷ ve Kâbil'e ulaşım rahatlıkla sağlanabilirken merkezdeki sıradağlardan ötürü kuzeydeki Türkistan bölgesinden bu kentlere ulaşım ancak geçitler yoluyla sağlanabilmektedir. Bu şartlar, merkezdeki dağlık bölge halkını dış dünyaya kapalı, bağımsızlığına düşkün bir yaşayışa iterken aynı zamanda bu coğrafyayı tarih boyunca çeşitli güçlerin ve dini grupların bir nevi sığınağı haline getirmiştir(Sivrioğlu ve Türkoğlu, 2017: 23-24).¹⁸

⁸Afganların genellikle Süleymani olarak adlandırılması Afganların Batı Ghor dağlarından değil de Süleyman dağlarından geldiğini göstermektedir(Fletcher, 1965: 12).

⁹ Afganistan'ın her bölgesinde değişik yerel diller konuşulmasına rağmen iki resmi dili mevcuttur. Peştuca ülkenin güneyinde, Farsçanın değişik bir şivesi olan Darice ise ülkenin kuzey ve batı bölgelerinde konuşulmaktadır. Peştuca dilini ülke nüfusunun yaklaşık olarak yüzde altmışının bilmemesi oysa Darice dilini herkesin konuşabilmesi sebebiyle ülkede genel iletişim dili olarak kabul görmüştür (Oğuz, 1999: 33-34).

¹⁰ Peştular kendisinden başkasının Afganlı olduğunu kabul etmemektedirler(Roux, 2001: 423).

¹¹ Tacikler Kabil ve Herat çevresi Amuderya vadisi ile Hindu-kuş dağlarının kuzey doğu kısımlarında yaşamaktadırlar(Saray, 2002: 13); Taciklerin ortalama boyları olup yüzleri Avrupalıların ki gibiydi. Abarkalarını giyerek uzun yol yürüyen Tacikler, havanın soğuk olmasından dolayı sıtmadan şikâyet etmezlerdi. Son derece yoksul olup sahip oldukları inek ve keçilerin sütüyle beslendikleri gibi tarımla da uğraşmışlardı. Aralarında, çakmaklı tüfekte çok sayıda dağ keklığı ve yaban keçisi vuran mahir avcılarda vardı (Bonvalot, 2005: 230); Türkler ve Tacikler arasındaki ilişkiyi binaen "Türklerle Tacikler arasında yol karanlıktır; felaketten kaçmak zordur; dostluk ve akrabalık her zaman nahoş şekilde sonlanmıştır. Ayrıca "Tacikler hiçbir zaman Türk'e güvenmezler" denilmiştir (Barthold, 2010: 173).

¹²Hazaraların menşinin Türk olduğuna dair bkz., (Yazıcı, 2011b: 485-490; Durak, 2008: 22-24).

¹³ Afganistan'da ulus bilinci gelişmemiştir bu nedenle herkes mensup olduğu boy ve aşiretle tanımlamaktadır. İnsanlara "kimsiniz?" diye sorulduğunda"Afganım" cevabı yerine Tacikim, Özbekim, Peştunum cevapları vereceklerdir (Oğuz, 1999: 35).

¹⁴ Ülkeyi batı doğu istikametinde bölen Sefid Kûh, Kûh-i Baba ve Hindukuş sıradağlarının yanı sıra güneyde Süleyman Dağları, kuzeyde ise Bend-i Türkistan dağları bulunmaktadır (Saray, 1981: 13).

¹⁵ Kuzey Hindukuş'un tam anlamı onun sert topografyasını yansıtmaktadır. Afganistan'ın bu zorlu ve çetin bölgesi Hinduların katili anlamına gelmektedir (Runion, 2007: 3).

¹⁶ Herat ve coğrafyası hakkında geniş bilgi için bkz., (Barthold, 1973: 180 vd.).

¹⁷ Kandahar şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Yazıcı, 2017: 1-11).

¹⁸Hakimiyet altında olmak şerefsizlik ve alçaklık olarak görülmektedir; Ernest Gallner, söylediği üzere Ortadoğulular "sadece yönetilmeyi reddedenler yönetmeye uygun olanlardır" fikrini kabul etmişlerdi. Pakistan

Afganistan, coğrafi konumu itibarıyla sürekli olarak batı, kuzey ve güney istikametinde istilaya uğrarken kuzeyden gelenler için İran, Hindistan ve sıcak denizlere, güney ve batıdan gelenler için ise Orta Asya ve daha kuzeye açılan bir kapı olması hasebiyle ayrıca aşılması güç dağları ve özgürlüğüne düşkün savaşçı kavimleri barındırmasıyla tarih boyunca stratejik önemini korumuştur (Esmail, 2004: 19).

1. Afganistan'ın Erken Tarihi Dönemleri

Afganistan, elde edilen arkeolojik buluntularla tarihini paleolitik döneme, kentsel yaşamın başlangıcını ise M.Ö 3000 ile M.Ö 2000'li yıllara götürebileceğimiz köklü bir geçmişi muhafaza etmektedir (Erman, 2013: 48). Şöyle ki erken dönemlerde Bactria adıyla anılan Afganistan, İndus medeniyeti gibi birçok medeniyete beşiklik etmiştir (Ewans, 2001: 10).¹⁹ Etnik çeşitliliği bu kadar zengin olan Afganistan'ın en eski ahalisinin tespiti noktasında kesin bir veriye ulaşmak zor olsa da özellikle Batılı tarihçiler Aryanların bu toprakların kadim halkı olduğu fikrinde birleşmişlerdir (Yazıcı, 2011a: 6). Ayrıca zamanla bu coğrafya, Türkistan, İran ve Hindistan topraklarından gelen halkların kaynaştıkları bir yer olmuştur (Cöhce, 2001: 13).

M.Ö. 2000'li yıllarda gerçekleştiği düşünülen bu Ari göçleri dışında bölgeyi istila eden ilk güç olarak Ahamenişler görülmektedir. Nitekim Pers hükümdarı Kurus'un (M.Ö.558-530) Baktria ve Gandhara'yı zaptı ile başlayan süreç halefi Darius'un (M.Ö.522-486) Afganistan'ı bütünüyle hâkimiyet altına alıp Hindistan'a yönelmesiyle devam etmiştir (Durak, 2002: 28-29). Ancak ne var ki Ahamenişlerin iki yüzyıllık hâkimiyet dönemi Makedonyalı İskender'in (M.Ö.336-323) Pers topraklarına ayak basmasıyla son bulmuş, sonrasında çıkacağı doğu seferiyle beraber Herat, Kandahar ve Kâbil yoluyla Afganistan'a girmiştir (Konukçu, 2001: 24). Zamanla Sind kıyılarına kadar ulaşacak olan Helen İmparatorluğu, buranın iklimine alışamayıp hasta düşen askerlerinin isyanları ve Racaların kendi topraklarını inançla savunmaları neticesinde geri çekilmek durumunda kalmıştır (Cagnat ve Jan, 1992: 61). İskender'in ölümüyle beraber güç kaybetmiş olan devletin Belh²⁰ civarına yerleştiği Helenler tarafından Afganistan'ın kuzeyinde kurulmuş olan Greko-Bactriana Devleti, bir asır gibi kısa bir süre hüküm sürdükten sonra Hindistan'da önemli bir

ve Afganistan'daki Peştularca bu tür insanlar için "beyherata" tabiri kullanılır ki bu bağımlı kişi, korkak, boynuzlanmış koca anlamlarına gelmekte ayrıca özgür olamayarak başkasına kulluk etmek mecazi anlamda erkeklikten yoksunluk demektir (Lindholm, 2004: 363); Süleyman Sıradağları, Hayber gibi geçitler kullanılarak geçilmiş ve yüzyıllarca Hindistan topraklarına giden bir hücum koridoru haline gelmiştir (Rashid, 2000: 8).

¹⁹Afganistan'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında İndus medeniyetine dair geniş bilgi için bkz., (Yazıcı ve Özman, 2016: 6-12).

²⁰ Belh şehri Ceyhun havzasının en önemli eski şehri kabul edilir; İslâm yazarları şehre kısaca "şehirlerin anası" (Ümmü'l-bilad) adını vermişlerdir. Burası yarı mitolojik Baktria İmparatorluğunun başkenti idi. Makedonyalı İskender'den sonra Greko-Baktrian İmparatorluğunun merkezi Belh olmuştu. Belh'in önemi, Yakubi'nin de işaret ettiği gibi merkezi bir mevkiye bulunışından gelmektedir (Barthold, 1990: 80); Belh insanların gelirlerinin fazlalığı, hayat seviyesinin yüksekliği, arazinin genişliği bakımından diğer şehirlerden daha üstündür. Eski zamanlarda Belh, şimdiki zamanların Mekke'si gibiydi. Firdevsî şöyle diyor: O, ilkbaharı Belh'te geçirmeye karar verdi. Çünkü o devrin Mecusileri oraya, şimdi Müslümanların Mekke'ye verdiği değeri veriyorlardı (Cüveyni, 1988: 178).

gücü elinde bulunduran Çandragupta'nın ordusuyla mücadeleye girerek zayıflamıştır(Yazıcı, 2011a: 7).

M.Ö. II. yüzyılda Hun taarruzlarıyla batıya sürülen Yüe-çiler, (Ögel, 1957: 250 vd.) Sakaları (Tarhan, 1969: 146 vd) yerlerinden ederek onların bugünkü İran ile Afganistan arasındaki Sistan bölgesine yerleşmelerine sebep oldu(Yazıcı, 2011a: 7). Ancak Yüe-çiler'in (Ögel, 1948: 259 vd.) bu coğrafyadaki hâkimiyetleri kısa sürmüş ve Hunların vasalı olan Vusunlar tarafından taarruza uğradıkları(M.Ö. 133-129) vakit Issık Göl civarını terk edip önce Soğdiana'ya oradan da bugünkü Afganistan'daki Tahia'ya yerleşmişlerdir(Cöhce, 2001: 13.; Czeglédý, 2004: 34). Bu hakimiyet sahasında zamanla güçlenen Yüe-çiler ve onların Kuşan Yabgusu I. Kujulakadphises, M.S.10'da Kâbil'i ele geçirerek Yüe-çileri bir bayrak altında toplamayı başarmıştır (Durak, 2002: 30.; Czeglédý, 2004: 42). Bunun akabinde Kuşanlar²¹ Greko-Baktriana Devleti'ne son verirken Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı içine alan sahada büyük bir imparatorluk kurmuşlardı(Cöhce, 2001: 17).²²

M.S. V. yüzyılın ortalarına kadar süren bölgedeki Kuşan hâkimiyeti, Akhun (Eftalit),²³ güçlerinin Kuşanlara saldırıp onları Peşaver taraflarına çekilmeye zorlamasıyla son buldu. Hâkimiyetini tesis etme noktasında Akhunlar, Afganistan ve Kuzey Hindistan'daki Kuşan prensliklerini ortadan kaldırırken Belh, Toharistan, Kâbil, Gazne ve Kandahar'ı içine alan bir devlet kurmuş aynı zamanda Gupta Devleti'ni dağıtarak Afganistan'ın yanı sıra Kuzey Hindistan'ı da ele geçirmişlerdir (Yazıcı, 2011a: 8-9). Akhunların kendilerine müttefik olan Juan-Juanlarla Göktürkler aleyhinde çalışmaları neticesinde Afganistan'da kurdukları devlet ancak bir asır gibi bir süre hâkimiyetini sürdürmüştür. Akhunlar, Göktürk-Sasani birlikteliğinden 569'da aldıkları büyük darbe sonucu hâkimiyetleri son bulmasına rağmen Afganistan'da Halaçlar olarak yaşamaya devam etmişlerdir (Saray, 2002: 17).²⁴

2. İslam Hâkimiyetindeki Afganistan

Afganistan'da doğan otorite boşluğunu değerlendirme çabası içinde olan İslam orduları bu minvalde gerçekleştirilen Nihavend Savaşı (642) ile Sasanileri ortadan kaldırırlarken aynı zamanda açtıkları koridordan Horasan sınırlarına ulaşmış (Kitapçı, 1986: 206 vd.) ve burada Akhun boylarıyla karşılaşmışlardır(Barthold, 1990: 200 vd.).²⁵ Aslında Afganistan'ın Arap orduları tarafından fethedilmesinin başlangıcı Sistan ve Kâbil şehirlerinin

²¹Hindistan'ın kuzey bölgelerini ele geçiren Kuşanların asıl yurtları Türkistan olup atalarının ise Yüe-çi'ler olduğu kabul görmüştür (Konukçu, 2001: 24). ; Kuşan hem Priskos'ta (Kidarita Hun) hem de Ermeni kaynaklarında Hun (Hon-) olarak geçer (Czeglédý, 2004: 75).

²²Kuşan imparatoru Kanişka Tacikistan'ı, Özbekistan ve Kırgızistan'ın bir kısmını, Güney Türkistan'ı, Afganistan ve Pakistan'ın tamamına yakını, Doğu Türkistan'ın bir bölümünü ve Doğu ve Orta Hindistan'ın belli bir kısmı ile Kuzey Hindistan'ın hepsini içine alan büyük bir devlete sahiptir (Narain, 2000: 229).

²³ Akhunlar, önceleri Kuşanlar gibi Mleccha (Yabancı Barbar) olarak adlandırılmalarına karşın Orta Hindistan yaylarına hâkim olduktan sonra milliyetleri tanınarak Hint kaynakları tarafından Hun veya Hunalar olarak adlandırılmışlardır (Cöhce, 2002a: 818).

²⁴İstemi-Kağan 562 yılında Akhun devletini yıkarken sınırlarını Hindistan Keşmir'e kadar genişletmişti (Ögel, 2001: 42).

²⁵Çinli Seyyah Hüan-dzang Kuzey-Afganistan'da bulunan Kunduz'da Afganistanlı Kök Türkler'in varlığından bahsetmiştir (Ligeti, 1946: 90). ; Ayrıca Arap Akhun mücadelesi için bkz., (Konukçu, 2002: 830).

fethiyle değil, Horasan'ın önemli kentleri olan Herat ve Belh'in alınmasıyla olacaktır(Uslu, 2002: 1.; Mutanoğlu, 2006: 30). Ancak şu da unutulmamalıdır ki Afganistan'ın kuzeybatısının tamamen Türklerin hâkimiyetinde olması Arapları bu süreçte Türklerle mücadele etmek zorunda bırakmıştır(Togan, 1981: 42).²⁶ Şöyle ki Hz. Osman döneminde Horasan'ın ötesine geçen İslam orduları, Muaviye ile Herat, Belh ve Kâbil'i (627) içine alan Afganistan'da hâkimiyet kurmalarına karşın burada büyük bir direnişle karşılaşmışlardır.VIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Emevi orduları, Badahşan çevresinde Karluklularla ve aynı zamanda Sicistan, Herat, Kandahar ve Kuzey Hindistan'dan Keşmir'e kadar yayılmış olan Halaçlarla mücadeleye girerek yıpranmıştır (Yazıcı, 2011a: 10-11).²⁷ Ancak şunu söyleyebiliriz ki Araplar Afganistan'da kısa süre kalmalarına rağmen İslamiyet, bu coğrafyada hızlı bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur(Saray, 2002: 17).

Arap fetihlerinden sonra Afganistan'da büyük bir kuvvetin hâkimiyet kuramadığı, halkın şah unvanı verilen kabile reisleri tarafından yönetildiği bu dönemİran'da kurulan Samanî Devleti'nin IX. yüzyılın ikinci yarısında Afganistan'ın büyük bir kısmını işgal etmesine kadar devam etmiştir(Akkurt, 2005: 92).²⁸ Ordularının büyük çoğunluğu Türklerden oluşan Samanoğulları döneminde Buhara, Semerkant ve Belh kentleri altın çağlarını yaşamıştır(Sarihan, 2002: 15).²⁹ Ancak Samanî Devleti'nin X. yüzyılın sonlarına doğru zayıflamasıyla bu devletin ordusunda görevli Türkler, Alptigin liderliğinde Gazne şehrini ele geçirip burada bulunan Akhun bakiyeleri ve Oğuzlara dayanarak yeni bir Türk devleti kurmuştur(Yazıcı, 2011a: 11). Alptigin'den sonra Gazne emiri ilan edilen (977) Sebük Tegin, sınırlarını Toharistan, Zemindâver, Gur ve Bamiyan'a kadar genişletirken aynı zamanda Hindistan seferiyle Kâbil ve Pencap arasındaki bölgeyi Gazneli topraklarına katmıştır(Merçil, 1985: 35 vd.).

Gazneli Mahmud³⁰, Afganistan'ın tamamını hâkimiyeti altına alıp Gazneli Devleti'ni Maveraünnehir ve Horasan'ın en güçlü devleti haline getirmeye çalışırken aynı zamanda

²⁶Sistan bölgesinde Eftalitler, Zabulistan'da Kalaçlar, Toharistan'da ise Karluklar bulunmaktadır(Yazıcı, 2011a: 7).

²⁷ Bu dağlık aşiretlerin savunmadaki başarıları bağımsızlıklarına duydukları tutkudan kaynaklanırken devlet müdahalelerine karşı diğer aşiretlerden daha dirençli oldukları bir gerçektir. Bu nedendir ki erken Arap fetihleri Afganistan dağlarında acılı biçimde sonlanmıştı (Lindholm, 2004: 59).

²⁸Bîrûnî, Kâbil Şâhlarının Tibet asıllı bir Türk sülalesi olduğunu ve altmış nesilden beri bölgeye hâkim olduklarından bahisle kendilerine Türk Şâhiler denildiğini söylemektedir. Taberi ise Kandahar'da dâhil olmak üzere Sind nehrinden Belh nehrine kadar uzanan coğrafyada Türklerin yaşadığını söylemektedir (Durak, 2001: 34).

²⁹Afganistan Hamun gölü ve Belucistan'da Türk kabileleri bulunmakta olup tahminen 850 senesine kadar Kâbil'de Türk olan Kabul-Şahlar hanedanı hüküm sürerken IX. yüzyılın başında Horasan valisi Abdullah b.Tahir'e yıllık haraç olarak iki bin kişilik Oğuz esirlerinden bir grup göndermişti.Yine Abbasi halifesi Mansur zamanında (754-775), Zabulistan hâkimi Zambil, Sistan'ın Müslüman valisine yıllık haraç olarak develer, Türk çadırı ve esirler göndermiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Gazneli devrinden önce de Afganistan bölgesinde Türk toplulukları bulunmaktaydı ve Gazneli Devleti büyük ölçüde bu topluluklara dayanıyordu.Nitekim Halaçlar Gazneli ordusunda önemli bir kuvvet oluşturmuşlardı (Merçil, 1989: 4-5). ;Smanoğulları Devleti'nin hizmetinde bulunan Türkler X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren elde ettikleri nüfuz gereği bir Türk devleti denilebilirdi. Gazneliler Devletini kuran kimse, Samanoğulları hizmetinde bulunan bir Türk generaliydi (Köymen, 1989: 39).

³⁰ Sebük Tegin'in oğlu Mahmud, Yeminüddevlle unvanı ile Afganistan ve Pencap sultanı olarak kabul görmüştür (Üçok, 1968: 114).

babası Sebük Tegin'in öncülük ettiği Hindistan'a doğru genişleme politikasını takiben otuz iki yıllık saltanatının (997-1030) yirmi altı yılını bu ülkeye on altı sefer yapmakla geçirmiştir(Cöhce, 2002: 522). Bu uğurda gerçekleştirdiği seferler neticesi hâkimiyetini Harezmi'den İran'a ve Türkistan'dan Kannauç'a kadar genişleterek Asya'nın en büyük hükümdarlarından biri olmayı başarmıştır(Durak, 2001: 119). Aynı zamanda bu fetihlerle Gazneli Mahmud, İslam dünyasında olduğu kadar Abbasi halifesi tarafından da takdir edilirken İslamiyet'in bu coğrafyada güçlenmesine olanak sağlamıştır(Merçil, 1985: 37).

Maveraünnehir ve İran'ın doğusunu teşkil eden geniş Afgan coğrafyasının tek hâkimi olduğunu söyleyebileceğimiz Gaznelilerin yerini bir müddet sonra başka bir Türk devleti alacaktır(Grousset, 1980: 164.; Barthold, 1975: 151).³¹ Gazneli Sultan Mesud, Tuğrul ve Çağrı Beylerin komutasındaki Selçuklu ordusuna Dandanakan Savaşı'nda (1040) mağlup olarak Selçuklu Devleti'nin nüfuzuna girerken ileriki süreçte de Afganistan'daki hâkimiyet sahalarını kendilerine bırakmak durumunda kalacaktır (Saray, 2002: 18).³² Bu sırada hâkimiyet sahasını genişletme düşüncesindeki Sultan Sancar, Afganistan'daki Gazneli prensler arasındaki mücadelelere taraf olurken aynı zamanda Gazneli Aslan Şah'a üstünlük sağlamak suretiyle Gazne'yi (1117) ele geçirmiştir(Mahmud, 1977: 46-47.; Merçil, 1985: 68 vd.).

Sultan Sancar'atabi olarak Hilmend Vadisi ile Herat arasında hâkimiyet kuran Gurlular,³³ Karahıtay ve Oğuz tehdidinden yararlanarak bağımsızlıklarını ilan ederken aynı zamanda sınırlarını da Horasan ve Murgab vadisine kadar genişletmişlerdir. Gurluların Oğuzlar ile gerçekleştirdikleri çetin mücadeleler kendilerini yıpratırken aynı zamanda sınırlarını genişletmek adına kendilerine zemin oluşturmuştur. Şöyle ki Gur hükümdarı Gıyaseddin Muhammed, Oğuzlara yenilmesine rağmen sonrasında kardeşi Şahabeddin Muhammed'in desteğini alarak Germsir, Zemindâver, Herat ve Sicistan'a kadar topraklarını genişletirken Şahabeddin ise 1173'te Gazne ve Kâbil'i ele geçirerek burada tahta oturmuştur(Yazıcı, 2011a: 12.; Ahmed, (Tarihsiz): 94 vd.). XII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İran hariç bırakılmak üzere Gaznelilerin hâkimiyet kurdukları bütün toprakları alan Gurlular, kuzeydeki güçlü rakipleri Harzemşahlar sebebiyle güneye yönelirken tamamen Türk Memlûklardan oluşturdukları ordularla Hindistan'a seferler düzenlemişlerdir(Cöhce, 2000: 13).

Afganistan topraklarında kurmuş oldukları hâkimiyet sahasını Gurlular adına genişleten Gıyaseddin ve Şahabeddin kardeşlerden sonra iktidarın, birbirleri ile nüfuz mücadelesi noktasında ayrılığa düşen kabileler arasında bölüşülmesinden ötürü zayıflayan merkezi otorite neticesi Harzemşahlar karşısında başarısız olunmuştur. Şahabeddin

³¹ Selçuklu'nun Orta Asyada ki varlığı hakkında bkz., (Golden, 2000: 490 vd.)

³² Dandanakan Savaşı ve Selçukluların Afganistan'da hâkimiyet tesis etmesi hakkında bkz., (Râvendi, 1957: 92 vd.).

³³ Afganistan'ın Gur bölgesinde ortaya çıkmalarından dolayı Gurlular olarak isimlendirilen halkın menşei hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Kendilerini efsanevi Şensâbânî Hanedanına bağlamak isteselerde bu topluluğun Türk soyundan geldiğine dair kuvvetli belirtiler bulunmaktadır (Cöhce, 2002: 689). ; Hilmend vadisi ve Herat arasında bulunan dağlık bölgeye Gur veya Guristan denildiği gibi bazen de Mendiş olarak adlandırılmıştır (Merçil, 1989: 39).

komutasındaki Gur ordusu Harzemşah ve Karahıtay kuvvetlerine yenilmiş (1204) ve sonrasında Şahabeddin'in ölmesi üzerine Gur tahtı, Türk Memlûklu olan Taceddin Yıldız, Nasıreddin Kabaça, Kutbeddin Aybeg³⁴ ve Şemseddin İltutmuş'a kalmıştır. Gazne hâkimi Taceddin Yıldız, Hindistan'da hüküm süren İltutmuş ile Karnal yakınlarında yaptığı savaşı (1215) kaybedip öldürülmüştür. Ancak İltutmuş, Gazne'yi kuzeyden gelen saldırılara karşı koruyamamış ve neticede bu kent Harzemşah Alaaddin Muhammed tarafından ele geçirilerek (1215) Afganistan'daki Gur hâkimiyetine son verilmiştir(Erman, 2013: 486).

3.Afganistan'da Harzemşah Moğol Mücadelesi

Afganistan'daki Gur hâkimiyetinin son bulmasına müteakip Harzemşahların lideri Alaeddin Muhammed, Herat ve Gur şehirlerini ayrıca 1215'te Gazne'yi alarak Afganistan'ın fethini tamamlamıştır. Harzemşahlar Devleti 1217 yılı itibariyle kuzeyde Sir-Derya, doğuda Pamir ve Veziristan Dağları, batıda Azerbaycan, Luristan ve Kuzistan Dağları ile çevrili olup Maverâünnehir, bütün Afganistan ve hemen hemen bütün İran'ı içine almıştır(Grousset, 1980: 170 vd. ; Cüveyni, 1988: 47 vd.).

Afganistan'ın doğusunda ortaya çıkan büyük gücün lideri Çingiz Han ile Alaaddin Muhammed arasında meydana gelecek olan savaş, Çingiz Han'ın ticari ve siyasi ilişkiler kurma arzusuyla 1208 yılında göndermiş olduğu kervanın Harzem valisi İnalçık tarafından Otrar'da durdurulduktan sonra mallarının yağmalanıp, kendilerinin öldürülmesi sebebiyle başlayacaktır.³⁵ Çingiz Han zararın karşılanmasını istemiş, kendisine cevap verilmeyince 1219 yazında yukarı İrtiş üzerinde ordusunu toplamıştı.³⁶ Sonunda iki güçlü devlet birbirlerine karşı kıyasıya bir mücadeleye girişmişler ve neticede Çingiz Han'ın galibiyeti (1220) sonrasında Alaaddin Muhammed hayatını kaybetmiş ve Moğollar hızla İslâm ülkelerini istilâya başlamıştır.³⁷İdareyi ele alan Celâleddîn Harzemşah, Moğollar karşısında Harezmi'den güneye inerek Gazne kentini savunma merkezi haline getirmesi ve sonrasında Gurlu meliklerinden aldığı yardımla Moğolları Fervan'da mağlup etmesine rağmen Hindukuş

³⁴ Dehli Türk Devletinin kurucusu Kutb ed-dîn Aybeg, kaynaklaragöre Türkistan'dan gelmiş bir Türk olup muhtemelen Kıpçaklara mensuptur(Cöhce, 2000: 14).

³⁵ Çingiz Han o tüccar kafilesini gönderirken Sultan'a: "Ülkemi ülkene bağlayan yollar asilerden tamamen temizlenip askerlerimin koruması altına girdi.Komşuluğun gerekleri iki tarafın sulh içinde yaşamalarını ve birbirlerine dürüst davranmalarını emrediyor.Felakete karşı birbirimize yardım edip tehlikelere karşı işbirliğinde bulunalım" demektedir (Cüveyni, 1988: 80); Ayrıca; Ticaret koşullarını görüşmek ve ticari ilişkilerini resmileştirmek için Çingiz Han, sultan'a bir elçi gönderdi: "Sizinle barış içinde yaşamak en büyük dileğim sizi hep oğlum gibi göreceğim.Bildiğiniz gibi Kuzey Çin'i fethettim ve kuzeydeki tüm kavimleri egemenliğim altına aldım. Çok fazla sayıda savaşçıya, gümüş madenlerine sahibim ve artık başka yerleri fethetme isteğim yok.Aramızda ki ticareti geliştirmek ikimiz açısından da yararlı olacaktır" (Weatherford, 2009: 149);Elçiler Sultan Muhammed'e "Çingiz Han'ın onun gücünü ve zaferlerini duyduğunu Moğol İmparatorluğunun ona sadece bir barış anlaşması değil en sevgili oğluyla aynı düzeyde bir konum önerdiğini iletiler (Hartog, 2003: 87).

³⁶ Moğol ordusuna Karluk hükümdarı Almalığ, Uygur kralı İdikut Barçuk'ta katılmıştır.Barthold'un tahminlerine göre ordu 150-200 bin kişiden meydana gelmekle beraber Harzemlilerden sayıca az olmasına rağmen disiplinli askerlerden oluşmaktaydı.Cüzcani ise bu rakamı 600 hatta 700 bin civarı olduğunu söylemektedir (Grousset, 1980: 232-233).

³⁷ Çingiz Han'ın Türkistan ve Afganistan coğrafyasındaki askeri hareketleri hakkında geniş bilgi için bkz., (Tobça'an, 1995: 169 vd.).

ve Bamiyan'ı aşan Çingiz Han'ın karşısında duramayarak çekilmek zorunda kalmıştır(Yazıcı, 2011a: 13).³⁸

Böylece Afganistan topraklarındaki hâkimiyetini sağlamlaştıran Çingiz Han, belli bir süre Hindukuş Dağları'nın kuzeydoğusu ve Kâbil civarında ordugâh kurduktan sonra Amu-Derya'yı geçerek Afganistan topraklarından çıkmıştır. Ancak Moğolların Afganistan'daki yayılması son bulmamış aksine Ögedey, Gazne'yi alıp Gur topraklarına hâkim olurken Çingiz Han'ın oğlu Tulu ise Herat'ı (1222) aldığı gibi Sistan bölgesine de hâkim olmuştur. Böylece Afgan topraklarında geniş bir coğrafyaya yayılan Moğol İmparatorluğu, Ögedey'in ölümü ile bölünmüş ve Afganistan toprakları İlhanlılara bırakılmıştır(Erman, 2013: 486.; Ahmet, (Tarihsiz): 111 vd.).

Afganistan'ı istila edip bir buçuk asır kadar ülkeye hâkim olan Moğollar, Kuzey Afganistan'ı yurt edinmiş bazı Türk boylarını Anadolu'ya doğru göç etmek mecburiyetinde bırakırken bazı Moğol menşeli unsurlar ise Afganistan'a yerleşmiştir. Bölünmüş bir şekilde Afganistan'ın kimi bölgelerinde devam eden Moğol hâkimiyeti XIV. asrın sonlarında Timur'un Orta Asya'daki Türk boylarını bir araya getirerek kurduğu devlet tarafından yıkılmıştır(Saray, 2002: 18-19).

4. Afganistan'da Timur ve Babûr Devletlerinin Hâkimiyeti

Timur, devletini kurmasına müteakip (1370) gerçekleştireceği fetihlerde önemli bir üs olarak gördüğü Herat'ı alarak İran'a hâkim olmak düşüncesindeydi. Bu sebeple oğlu Miranşah'ı buradaki Kert kabilesinin üzerine göndererek bu önemli kenti ele geçirmiş (1381) ve "Bütün Horasan bana itaat etti." demiştir. Timur fetih hareketini genişletmek adına görevlendirdiği torunu Pir Muhammed komutasındaki orduyla Gazne, Kâbil ve Kandahar'ı (1392) alarak bütün Afganistan üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Hindistan'ın zenginliklerine ulaşabilmek adına düzenlenen seferde Timur, Dehli Türk Sultanı II. Mahmud Han'ı mağlup etmiş (1399) ve böylece gelecekte tamamına hâkim olacakları Hindistan coğrafyasıyla ilk tanışmaları gerçekleşmiştir(Sivrioğlu ve Türkoğlu, 2017: 145-146).³⁹

Timur'un ölümü sonrası gerçekleşen saltanat mücadelesinin yarattığı otorite boşluğundan yararlanan Afgan kabileleri Gazne, Kâbil ve Kandahar gibi kentlerin idaresini ele geçirirken öte yandan Türk, Halaç ve Oğuz boylarıyla birlikte dağlık alanlardan, Hindistan'ın kuzeyindeki düzlüklere inmişlerdir. Zamanla bölge siyasetinde önemli rol oynayan bu kabileler XV. yüzyılın ilk yarısında Dehli Türk Sultanlığı'nın zayıflamasına müteakip Afganistan'ın kuzeyinde Pencab ve Dehli'yi kapsayacak olan Lûdi Hanedanlığını kurmuşlardır(Yazıcı, 2011a: 14.; Bayur, 1987a: 469 vd.).

³⁸Sultan Celâleddîn atı vurulup yere düşünce yeni bir ata binerek Moğollar ile mücadeleye devam etmişti. Sonra birden yıldırım gibi geri dönerek suya atladı ve oradan uzaklaşmıştı. Bunu gören Cengiz Han askerlerinin onun peşinden gitmesine izin vermemiştir. Parmağını ısırarak "Böyle bir evlâda sahip olan babaya ne mutlu" demiştir (Cüveyni, 1988: 182); Ayrıca geniş bilgi için bkz., (Taneri, 1977: 26).

³⁹ Timur'un askeri faaliyetleri için bkz., (Şâmî, 1987: 61 vd.; Manz, 2006, 95 vd.)

XVI. yüzyılın başlarında Afganistan'da hâkimiyetini uzun süre devam ettirecek bir Türk devleti kurmayı başaran Timur'un torunu Babûr, böylece yalnız Afganistan'a değil Hindistan'a da yeniden pek çok Türk'ün yerleşmesine katkıda bulunmuştur(Saray, 1981: 26).⁴⁰ Babûr, Afganistan'daki hâkimiyetini sağlamlaştırıp devletin merkezini Kuzey Hindistan'a taşımış olması hasebiyle burada gücü elinde bulunduran Lûdi Hanedanlığı ile mücadele etmek durumunda kalmıştır ki gerçekleştirilen Panipat Savaşı'nda (1526) yenilgiye uğratılan İbrahim Lûdi liderliğindeki Afganlar tekrar Süleyman Dağları eteklerine çekilmek zorunda bırakılmıştır. Böylece Afganistan olarak isimlendirilen coğrafya bu tarihten itibaren Kâbil ve Pencab arasındaki Süleyman Dağları ve çevresini ihtiva etmiştir(Yazıcı, 2011a: 15).

Ancak Babûr'un Kuzey Hindistan'a yönelmesi Herat, Kandahar ve Kâbil merkezlerini içine alan sahada büyük bir otorite boşluğuna sebep olurken kuzeyden Özbeklerin ve kuzeybatıdan ise Safevilerin Afganistan'a saldırması sonucunu doğurmuştur. Nitekim yaratılan bu tedirginlik Afgan kabilelerinden Yusufzayların güneye Peşaver Vadisi'ne, XVII. asrın ortalarına doğru Abdalî ve Galzay adını almış olan Halaçların ise Kandahar ve Zemindaver'e göç etmelerine sebep olmuştur.(Saray, 2002: 19).

5.Afganistan'da Siyasi Birlik Öncesi Vaziyet

XVI. yüzyıl itibariyle İran'da hâkimiyetini sağlamlaştıran Safevîler (Yazıcı, 1997: 53 vd.) ile Kuzey Hindistan'da gücü elinde bulunduran Babûrlular merkeze uzak Kandahar sahasında otorite tesis etme noktasında mücadeleye girerken bu bölgede müstakil hareket edip hâkimiyet kurmuş kabileler bu koşulları çok iyi değerlendirmiş ve taraftarlığına ihtiyaç duyulan birer güç haline gelmişlerdir.⁴¹ Safevi ve Babûrlular bölgeye hâkim olmak adına gerçekleştirdikleri mücadelelerde birbirlerine karşı üstünlük sağlayabilmelerinin tek yolu Halaçların bakiyeleri olan Gılcaylar⁴²veya Eftalitlerin bakiyeleri Abdalîlerden birini nüfuzu altına alabilmekten geçiyordu. Bu minvalde gerçekleştirilen stratejik hamleler neticesi XVII. yüzyılın başlarında Abdalîler Safevîlerin, Gılcaylar ise Babûrluların nüfuzuna girmişlerdir (Yazıcı, 2011a: 15 vd.).

Safevi hükümdarı Şah I. Abbas (1587-1629)(Sümer, 1976: 147 vd.) zamanında Kandahar kentini elinde tutan Gılcayların baskısıyla Herat'a çekilmek zorunda kalan Abdalîler, Babûrluların topraklarından Safevîlerin hâkimiyetindeki topraklara sığınmıştır. Zamanla Abdalîlerin hizmetlerinden memnun kalan Şah I. Abbas, 1597-1598'de Abdalîlerden Popalzay kabilesinin lideri olan Esadullah'a ilk önce Mir-i Afaghina (Afganların beyi) unvanını, Kandahar'ı ele geçirmesine müteakip ise "sultan" unvanını vererek Abdalîleri Gılcaylara göre daha üstün bir konuma getirmiştir(Yazıcı, 2006: 16 vd.).

⁴⁰Babûr ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz., (Babûr, 1987; Begüm, 1987)

⁴¹ Safevîler ve Babûrlular, 'in Kandahar üzerindeki hâkimiyet mücadelesinin sebebi; Safevî Devleti için Kandahar'ı tarihi topraklarının parçası olmasının yanı sıra Orta Asya ile irtibatı olan bir ticari merkez, Babûrlular açısından ise savunmasını başlattığı bir coğrafyaydı (Erman, 2013: 490).

⁴²Bellew, Darmesteter ve diğer yazarlar Galzayları, Hiliçi yani Halç (Halaç) ismini verdikleri Türk kabilesi olduğunu düşünmektedirler. Bu isimlerin birbiriyle aynı olduğu şüpheli ise de, Galzayların Türk olmaları muhtemeldir (Tarzi, 1997: 137); Ayrıca geniş bilgi için bkz., (Yazıcı, 2006: 31 vd.)

Bu yakın ilişki Abdalilerin yeni lideri Devlet Han'ın Kandahar'ın Safevî valisiyle arasının açılması neticesi bozulmuş ve Multan'a⁴³ sığınan Devlet Han, üzerine gönderilen Safevi ordularını iki ayrı savaşta da mağlup etmesi kendisine şöhret kazandırdığı gibi bölgedeki Afgan kabilelerini isyan etme noktasında cesaretlendirmiştir. Babûrlulara karşı bölgedeki hâkimiyeti tam anlamıyla kurabilmek adına kabilelerin desteğine ihtiyaç duyan Safevi Hükümdarı Şah Hüseyin, bu süreçten duyduğu tedirginlikle Kandahar valisinin yerine Safevilerin ünlü komutanı Gürcü prensi XI. Georgi'yi Gürgin Han adıyla görevlendirmiştir.

İşte bu süreçte Safeviler, kabileler arasındaki asayişin sağlamak ve kabilelerin birbirlerine karşı üstünlük kurma düşüncesinin yarattığı zaafı kullanarak onları birbirlerine kırdırmak suretiyle stratejik hamleler gerçekleştirirken zamanla kabilelerin hiç düşünmedikleri karşı hamleleriyle yıpranmışlardır. Şöyle ki Gürgin Han, Kandahar'da (1704) kabilelerin birbirlerine duyduğu husumetten yararlanmak gayesiyle Gılcayların lideri Mir Üveys Han ile ittifak kurarak Dost Muhammed ve oğlunu öldürürken Devlet Han'ın oğulları Rüstem ve Zaman Han'ı da rehin almıştır(Singh, 1959: 3 vd.). Böylece Gılcayları menfaatleri doğrultusunda kullanarak Abdalî tehlikesini durdurduğunu düşünen Gürgin Han, Gılcayların üzerine yürümesi neticesi isyan eden Mir Üveys'i bastırıp kendisini Isfahan'daki Safevi sarayına göndermiştir. Mir Üveys burada ilişkilerini sağlamlaştırıp güven tahsis etmek suretiyle kendisine hilat giydirilerek Kandahar'a gönderilmesini sağlamıştır.

Mir Üveys, uzun süredir beklediği fırsatı Gürgin Han'ın isyan eden Kakarlar üzerine asker sevk etmesiyle yakalamış ve Kandahar'dan altmış beş kilometre uzakta bulunan Deh-i Şeyh civarında Safevi kuvvetlerine saldırıp Gürgin Han ve mahiyetindekilerini öldürmüştür. Safevîler bunun üzerine Key Hüsrevi'ni 12.000 kişilik bir orduyla Kandahar üzerine sevk etmiştir. Abdalî liderlerinden Abdullah Han Sadozay'ın desteğini alan Key Hüsrev, şehri kuşatmasına (1711) rağmen Mir Üveys'in taarruzlarıyla beraber ordusu yıpratılmış ve kendisi öldürülmüştür. Mir Üveys'in kazandığı bu başarılar neticesinde Safevî Devleti uzun bir süre Kandahar'a ordu sevk edemediği gibi bu uygun koşullar Mir Üveys'in Kandahar'da müstakil bir hükümet kurmasına sebep olmuştur(Saray, 2002: 20).

Gılcayların, Safevîlere karşı kazandıkları bu başarılar Herat'taki Abdalilerin lideri Abdullah Sadozay ve oğlu Esadullah'ı harekete geçirirken Safevîlerin bölgeye gönderdiği orduları Esadullah Han arka arkaya mağlup etmiş ve hemen arkasından taarruza geçerek Meşhed'i kuşattıktan sonra Herat'a dönmüştür. Safevîlere karşı başlatılan bu saldırıları engellemek adına Horasan'a giren Safi Kuli Han'da Esadullah Han'a yenilmekten kurtulamamıştır. Kazanılan bu zaferler Safevilerî, Abdalilerle anlaşma yoluna itmiş ve böylece Abdullah Sadozay'a Farah valiliği verilerek belli bir oranda bağımsızlığı kabul görmüştür.

⁴³ Ahmed Şah Abdalî'nin doğum yeri olan Multan; Greko-Bactriana, Hunlar ve Araplar gibi birçok güçler karşısında saldırıya uğrarken Araplar sind vadisini geçerek Multan'ı büyük mücadeleler sonucunda ele geçirmiştir.Multan ana demiryolu hattında bulunmakla beraber Karaçiden yaklaşık 500 mil, Lahore'den yaklaşık 200 mil uzaklıkta bulunmaktadır (Sabir, 1970: 335).

Abdalilerin inançla gerçekleştirdikleri mücadeleler neticesi Safevilerden elde ettikleri kazanımlar, Gılcay lideri Mir Mahmud'u harekete geçirmiş ve Abdalileri Dilaram'da mağlup ederken Esadullah ve diğer Abdalî komutanlarının başlarını kesip Şah Hüseyin'e göndererek kendisine sadık olduğunu göstermek istemiştir. Şah Hüseyin, Kandahar'da hükümdar gibi davranmaya başlayan Mir Mahmud'a Hüseyin Kuli Han" lakabını vererek kendisinin Kandahar valiliğini kabul etmiştir(Yazıcı, 2011a: 20).

Safevilerin içinde bulunduğu zor durumu iyi değerlendiren Mir Mahmud, Kirman Kalesi'ni alırken Abdaliler de boş durmamış ve Meşhed'i (1721) zapt etmiştir. Mir Mahmud, kafasında var olan İran topraklarında genişleme arzusunu gerçekleştirmek adına Isfahan üzerine yönelmiş ve Gülnâbad'da Safevî ordusuna üstünlük sağlayarak başkent Isfahan'ı (1722) kuşatmıştır. Ancak herhangi bir destek alamayan Şah Hüseyin, şehri Mir Mahmud'a bırakmış ve böylece İran topraklarının büyük kısmı ele geçirilmiştir(Yazıcı, 1997: 56). Sonrasında İran'da şahlığını ilan edip büyük başarılar kazanan amcası Mir Mahmud'u öldürten(8 Nisan 1725) Mir Eşref, Gılcayların başına geçmişti.Ancak güçlü bir şahsiyete sahip olmayan Mir Eşref (1725-1730) ülkenin büyük bir çoğunluğunu hâkimiyet altına almasına rağmen kendi aleyhinde bir hareketin doğmasına engel olamayacağı gibi İran'daki Gılcay hâkimiyetine son vermek adına harekete geçen Nadir Kulu komutasındaki güçlerle mücadele etmek durumunda kalacaktı(Saray, 2002: 20.; Hammer, 1994: 326.; Tarzî, 1997: 162).

6.Milli Afgan Devleti'nin Kurulması

Hâkimiyetin sürekli el değiştirdiği bu dönemde Afşar⁴⁴ Türklerinin Kırklı (Sümer, 1976: 191) kabilesinden Nezir Kulu Nadir, Şah II. Tahmasb'ın hizmetine girerek (1726) Afgan kabilelerinin İran'daki idaresine son verecek (1729) kişidir (Yazıcı ve Aksoy, 2010: 332). Nadir, genç yaşta Abiverd valisi Köse Ahmedli Ali Bey'in birliğinde görev alıp elde ettiği başarılar neticesi kendisine damat olmuş ve Ali Bey'in ölümü (1723) ardından onun yerine geçmiştir. Nadir'in kısa sürede Meşhed bölgesinde kazandığı başarılar, Ruslar ve Osmanlıların baskılarıyla zor günler geçiren Şah II. Tahmasb'ın dikkatini çekmiş ve onun talebiyle Safevî ordusunun başkomutanlığına tayin edilirken ileriki dönemde "Tahmasb Kulu Han" unvanıyla Safevî Devleti'nde ağırlığını hissettirmiştir(Özcan, 2007: 47).

Nadir, İran'daki Afganları çıkarmak adına giriştiği harekâta ilk olarak Meşhed'e girerek (16 Kasım 1726) burayı Abdalilerden aldı. Sonrasında Nadir, fetih yürüyüşünü devam ettirmek istese de II. Tahmasb ile yaşadığı anlaşmazlık neticesi Herat seferini iki yıl ertelemek durumunda kalırken bunu ancak 1729 yılında gerçekleştirip bütün Abdalileri de itaat altına alabilmişti. Bu ilerleyişin durdurulmasının zaruri olduğunu düşünen Mir Eşref, Nadir'in orduları üzerine yürümüş ancak Mihmandost'ta (1729) ve Murçahor'da (1730) kendisine mağlup olmaktan kurtulamamıştır. Aynı zamanda Isfahan'ı kuşatan (1729) Nadir, burayı da ele geçirerek Afganların İran'daki hâkimiyetine son vermiştir (Yazıcı, 2011a: 21 vd.).

⁴⁴ Afşarları boy adı olarak, Kaşgarlı Mahmud 22 Oğuz boyundan altıncı olarak zikreder ve damgasını gösterir (Mahmud, 1998: 56.; Sümer, 1989: 119 vd.).

Ülkesindeki Abdalî ve Gılcaı tehlikesini bertaraf ettikten sonra batıda Osmanlı Devleti ile mücadeleye başlayan Nadir, Osmanlı ordusunu 1735'te Arpaçay'da yenilgiye uğratarak (1735) Gence'yi arkasından da Revan, Tiflis ve Erivan'ı ele geçirerek Kars'a doğru hareket etmiş ve böylece Safevîlerin batıda kaybettikleri toprakları geri almayı başarmıştır(Uzunçarşılı, 1988: 229 vd.; Nuri Paşa, 1980: 41 vd.).

Bu zaferlerin ardından Mugan bozkırlarında kurultayı toplayan (1736) Nadir, artık İran topraklarının istikrara kavuştuğundan bahisle kendisinin Safevî hanedanını bırakarak Horasan'a dönmek istediğini belirtmiş ancak kurultay katılımcıları Nadir'in İran'dan çıkmamasını talep etmişlerdir. Bunun üzerine Nadir, Osmanlılar ve İranlılar arasında savaflara sebep olan Şah İsmail'in başlattığı aşırı Şii anlayışını bırakarak Caferi mezhebinin benimsenmesi şartıyla bu isteği kabul etmiş ve ardından Safevî tahtına (8 Mart 1736) oturmuştur(Özcan, 2007: 48.; Minorsky, 1997: 24).

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan savaşla birlikte batı sınırının güvende olduğunu düşünen Nadir Şah, tekrar doğuya yönelerek Kandahar'ı ele geçirmiş (1738) ve ülkesini Safevîler zamanındaki gibi Hindistan sınırlarına kadar genişletmeyi başarmıştı. Kandahar'ın alınmasıyla Nadir Şah, Abdalî kabilesinden önemli bir kuvveti ordusuna katarak Hindistan seferine (1739) çıkarken Abdalîler burada cesaret ve sadakatleriyle kısa sürede kendilerini göstermişlerdi. Böylece Abdalîler, Osmanlı ve Ruslarla gerçekleştirilen bütün mücadelelerde Nadir Şah'ın yanında yer aldıkları gibi ülke içinde baş gösteren karışıklığın bastırılmasında da önemli görevler üstlenmişlerdir(Yazıcı ve Aksoy, 2010: 332)⁴⁵ Hindistan'a yürüyüş safhasında merkezi otoritenin zayıflığı, saraydaki bölünmeler ve sınır eyaletlerindeki güvenlik tedbirlerinin yeterli olmaması gibi durumlar Nadir Şah'ın işini büyük ölçüde kolaylaştırıcaktı(Sevinç, 2011: 16). Böylece Hindistan'a yürüyen Nadir Şah, Abdalî ve Gılcaı kuvvetleriyle beraber Kâbil, Celalabad ve Peşaver'i topraklarına katmıştır ki Kâbil'in Nadir Şah tarafından ele geçirilmesi bölgede zaten zayıflamış olan Hind-Türk İmparatorluğu'nun hâkimiyetini sona erdirmiştir. Aynı zamanda Kâbil, Nadir Şah'ın bölgedeki merkezi olmakla beraber Hindistan seferleri içinde bir üs konumunda olmuştur(Erman, 2013: 492).⁴⁶

Nadir Şah, Gılcaıların Kandahar'da esir etmiş olduğu Abdalî ileri gelenlerini serbest bırakmışlardır ki bunlar içerisinde Safevîler döneminde Herat valiliği görevini üstlenmiş olan Abdalî reislerinden Muhammed Zaman Han'ın oğlu Ahmed Han'da bulunmaktaydı. Henüz on altı yaşında olmasına rağmen Nadir Şah'ın hizmetine girerek onun Hint, Osmanlı ve diğer seferlerine katılan Ahmed Han, gösterdiği başarılar ile Nadir Şah'ın takdirini kazanırken sandukbaşı⁴⁷ ve yasavulluğ⁴⁸ görevlerine terfi etmenin yanında emrindeki dört bin Abdalî süvarisi ile Nadir Şah'ın harem çadırının ikinci kapısının güvenliğini sağlamakla görevlendirilmiştir(Yazıcı ve Aksoy, 2011: 332 vd.)

⁴⁵ Nadir Şah, ömrünün geri kalan kısmında da Afganlardan kurulu ordusuna çok güvendiği halde kendisinin sünni olması ötürü yadırgadığı İranlılara pek az itimat etmiştir (Tarzî, 1997: 162).

⁴⁶ Nadir Şah'ın Hindistan seferiyle alakalı bkz., (Bayur, 1987b: 3 vd.; Sevinç, 2011: 16 vd.).

⁴⁷Babûrlular zamanında hazine memuruna verilen addır (Babûr, 1987:666).

⁴⁸Saray muhafızlarının başı anlamına geldiği gibi aynı zamanda muhafaza memuru, tanzim edici ve mühim bir memurun yanında bulunan atlı muhafız anlamlarına da geliyordu (Babûr, 1987: 666).

Nadir Şah, kendisine karşı 1746'da ülkenin birçok yerinde başlayan isyan hareketlerini bastırmak için çaba sarf ederken devamlı teyakkuzda olmasından ötürü ruh hali bozulmuş ve en yakınındaki beylere dahi güvenemeyecek hale gelmişti. Bu nedenle Nadir Şah, 19-20 Haziran gecesi kendisini korumakla görevli Abdalî ve Özbek liderleri çağırarak kendilerine şüphelendiği hanların isimlerini vererek öldürülmelerini istemiştir. Ancak bu durumu haber alan Salih Han Kırklı, Koca Beg Gündüzlü, Muhammed Han Kaçar, Kaşıkçıbaşı Muhammed Kulu Han Afşar ve Musa Beg Afşar gibi ordunun ileri gelen beyleri hayatlarından endişe ederek Nadir Şah'ın tahttan indirilmesi konusunda karar verip kendisiyle görüşmek bahanesiyle 20 Haziran 1747 gecesi saltanat çadırına giren Salih Han ve Muhammed Han Kaçar tarafından öldürülmüştür.

Nadir Şah'ın öldürüldüğü haberini alan Ahmed Han Abdalî, emrindeki askerlerle Şah'ın çadırına girerek onun cansız bedenini ve o sırada çadırı yağmalamakla meşgul Kızılbaşları gördüğü vakit intikam duygusuyla üzerlerine yürümüş ancak baş etmenin güç olduğunu fark ettiği vakit Nadir Şah'ın parmağındaki mührü, Kûh-ı Nur ve Derya-yı Nur adlı muhteşem elmasları⁴⁹ ayrıca bulabildiği diğer hazineleri alarak geri çekilmiştir (Yazıcı ve Aksoy, 2011: 333-334).

Nadir Şah'ın ölümü İran'daki siyasi tabloyu değiştirirken yeni devlet kuracak olan Abdalî ve Gılcay kabileleri bu toprakları terk ederek asıl yurtları olan Kandahar'a çekileceklerdi. Bu vesileyle İran'dan ayrılan Abdalî ve Gılcay kabilelerinin oluşturduğu birliği komuta eden Nur Muhammed Han Alizay, Ferah civarına ulaştığı vakit yolları tutan İran kuvvetlerini bozguna uğratarak Kersek kasabasına kadar ilerlemişlerdi. Aynı zamanda kendilerinden önce Nadir Şah'ın öldürüldüğü bilgisi Kandahar'a ulaştırılırken buradaki idarecilerin husumetine uğramamak adına güçlü bir lider seçilerek Kandahar'a girilmesi fikrinde birleşildi.

Liderlik konusunu çözmek adına Şir-i Sorh'ta kurultay toplanmış ve Afgan kabilelerinin en nüfuzlu liderleri burada hazır bulunup Han'ın kendilerinden çıkmasını arzu etmelerine rağmen sekiz gün boyunca bir neticeye varılamamış ve sonunda tarafsız bir kişinin karar vermesi düşünülmüş Kâbil ahalisinden derviş Pir Sabır Şah hakem tayin edilmiştir. Ahmed Han Abdalî'de bu tartışmalı kurultayda herhangi bir konuya müdahil olmadan bir köşede oturmaktaydı. Ahmed Han'ın bu halini gözlemleyen Pir Sabır Şah da onu lider olarak seçerken bu görüş diğer hanlar tarafından da kabul edilmişti.⁵⁰ Arkasından gerçekleştirilen törende Pir Sabır Şah, kendisine "Şimdi sen Padişah Dürr-i Dürrân'sın (incilerin incisi)"⁵¹ demiş ve böylece Ahmed Han, Ahmed Şah Dürranî adını almıştı. Ahmed Han'ın Şah

⁴⁹ Nadir Şah, bu elmasları gerçekleştirmiş olduğu Hindistan seferinde Dehli Türk Sultanlığı'ndan getirmiştir (Bayur, 1987b: 99).

⁵⁰ Nadir Şah, yakınlarına bütün İran, Turan ve Hindistan'da Ahmed Abdalî gibi iyi huylu ve davranışlı adam görmediğini ve onun günün birinde tahta çıkacağından bahsetmiştir (Bayur, 1987b: 99); Bir rivayete göre, Ahmed Abdalî'nin kendisinden sonra hükümdar olacağını bizzat Nadir Şah söylemiştir (Tarzî, 1997: 162).

⁵¹ Ahmed Han'ın Dürr-i Dürrân unvanını almasıyla beraber Abdalî kabilesinde bundan sonra Durranî adı ile anılmaya başlanmıştır (Dames, 1997a: 4; Dames, 1997c: 205.; Tytler, 1967: 61-62.; Bellew, 1880: 30-31.; Tanner, 2002: 117-118.); Ayrıca bazı tarihçiler "Dürr-i Dürrân" ismini incilerin incisi olarak değil de "Dürr-i Davran" zamanın-çağın incisi olarak yanlış bir biçimde yazmışlardır (Singh, 1959: 27.; Ewans, 2001: 23).

unvanıyla Afgan kabilelerinin başına getirilmesinden sonra kurultayda önemli bir karar daha alındı. Bu karara göre artık Kızılbaş İran'a ve Dehli Sultanlığına hizmet etmeyecek, kendi toprakları olan Herat ve Kandahar'da bağımsız bir devlet kuracaktı(Yazıcı ve Aksoy, 2011: 334-336).

Popalzay kabilesinin Sadozay boyundan olan Ahmed Şah, İran ile İndus Nehri arasındaki fethedilmiş topraklarda 1747 yılı itibariyle Durranî olarak bilinen Abdalî ittifakının başında bulunmaktaydı(Roy, 1990: 30). Ahmed Şah, yönetimi eline aldığı vakit ilk olarak otorite tesis etmek adına Kandahar merkez olmak üzere Kâbil, Gazne, Peşaver ve Herat'ı birleştirip dağınık haldeki aşiretleri bir bayrak altında toplamıştır. Böylece kısa sürede Afganistan'ın birliğini sağlayan Ahmed Şah, bir taraftan Hindistan'a bir dizi sefer düzenleyip bölgeyi tamamen hâkimiyetine alırken diğer taraftan da Türkistan'a gerçekleştirdiği iki seferle Buhara Hanlığına Ceyhun Nehri'ni sınır olarak kabul ettirmişti. Afganistan'ın yetiştirdiği en büyük şahsiyetlerden biri olan Ahmed Şah, devletini Türkistan, İran ve Hindistan içlerine kadar genişletip Afganistan'ın tek hâkimi olduğu gibi aynı zamanda Afgan kabilelerine dayanarak ilk bağımsız Milli Afgan devletini (1747) kurmuştur(Yazıcı, 2010: 221).

Sonuç

Asya'nın kalbi olarak nitelendirebileceğimiz Afganistan, sarp dağları ve geçitleriyle stratejik bir önem arz ederken bu özelliklerinden istifade ile bazı güçler güvenliklerini sağlamak adına ülkenin iç bölgelerini bir nevi sığınak olarak kullanmak, bazıları ise Hindistan, sıcak denizler, İran ve Orta Asya'ya doğru genişlemek amacıyla bu toprakları işgal etmişlerdir. Bu nedenden dolayı ki Afganistan, çıkar hesaplarının eksik olmadığı bir coğrafya olarak erken devirlerden itibaren nüfuz kurmak veya ele geçirmek suretiyle hâkimiyet tesis etmek isteyen çeşitli kavim ve devletlerin istilasına uğramıştır ki bu da Afgan milletinin teşekkülünü zorlaştırdığı gibi aynı zamanda bağımsız bir Afgan devletinin kurulmasını da geciktirmiştir.

Bu amaçlarla Afganistan topraklarında M.Ö 500'ler de Perslerle başlayan hâkimiyet yarışı Makedonyalılar ve Sakalarla devam ederken coğrafyanın hâkim gücü konumundaki Türklerin oluşturduğu Kuşanlar, Akhunlar, Gazneliler, Selçuklular, Gurlular, Harzemşahlar, Timurlular ve Babûrluların yanı sıra Moğol ve Safevi gibi birçok devlet ve kavimin istilasıyla sürmüştür. İşte bu çok kültürlü etnik yapı, kabilelerin de katılımıyla çıkar odaklı siyasi kaygıların, kavmi aidiyet ve müstakil hareket etme duygusunun hâkim olduğu dolayısıyla üzerinde savaşların eksik olmadığı bir saha oluşturmuştur.

Büyük devletlerin akın ve göç yolları üzerinde bulunan Afganistan'ı daima ellerinde tutma isteği, buradaki kabileleri desteklerine ihtiyaç duyulan birer güç haline getirmiştir. Bu durumdan istifade eden Abdâliler, Nadir Şah döneminde elde ettikleri nüfuzu iyi şekilde kullanarak farklı etnik gurupları tek çatı altında toplamak kaydıyla siyasi birliği sağlamış ve Milli Afgan Devleti'ni (1747) kurmuşlardır.

Ancak devletin kurulmasıyla bu coğrafyadaki hâkimiyet mücadelesi, durmak bir yana, artarak devam etmiştir. Hanedan kavgalarıyla başlayan siyasi istikrarsızlık sürecinde

Afganistan, zamanla kendini Rusya ve İngiltere'nin çıkarlarına hizmet eden “büyük oyunun” başrolünde bulurken, XIX. yüzyılın başlarından itibaren sürdürülen bu politikaya karşı bağımsızlığını (1919) kazanmış ancak etnik grupların kendi namlarına hareket etme duygusu ülkeyi dış devletlerin manipülasyonlarına tekrar açık bir hâle getirmiştir. Bu gerçeklik, günümüze kadar bir döngü halinde devam ederek Afganistan'ın geleceğine yön verecektir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, M.A. (Tarihsiz). *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Dehli Türk İmparatorluğu*.(nşr. T. Say), Tercüman Yayınları.
- Akkurt, M. (2005).*Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*,İstanbul:İQ Kültür Sanat Yayınları.
- Babûr, Z.M. (1987).*Vekâyî; Babûr'un Hatıratı. I-II*,(nşr. R. Rahmeti Arat),Ankara: TTK Basımevi.
- Barthold, V.V. (1973). Herat ve HerîRûd Boyu, *İÜEFTD*, 27, 179-192.
- Barthold, V.V. (1990).*Moğol İstilasına Kadar Türkistan*.(nşr.Hakkı Dursun),İstanbul:TTK Basımevi.
- Barthold, V.V. (2010).*Orta Asya Tarih ve Uygarlık*.(nşr. Ahsen Batur),İstanbul:Selenge Yayınları.
- Barthold, V.V. (1975).*Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*.(nşr. K. Y.Koprıman-A. İ. Aka)Ankara: TTK Yayınları.
- Bayur, Y.H. (1987a).*Hindistan Tarihi. I*, Ankara: TTK Basımevi.
- Bayur, Y.H. (1987b). *Hindistan Tarihi. III*, Ankara: TTK Basımevi.
- Begüm, G. (1987).*Hümâyunnâme*.(nşr. A.Yelgar).Ankara: TTK Basımevi.
- Bellew, H.W. (1880).*The Races of Afghanistan*,Calcutta: Shree Publishing House.
- Bonvalot, G. (2005). *Eski Yurt*.(nşr. M.Uzmen),İstanbul: Elips Kitap.
- Cagnat, R ve Jan, M. (1992).*İmparatorluklar Beşiği*.(nşr. E. Akbulut-T. A.Şensılay),İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cöhce, S. (2008). Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler.*Akademik Bakış*, II(3), 65-80.
- Cöhce, S.(2000). Dehli Türk Sultanlığının Kurucusu Kutbed-din Aybeg'in Hayatı ve Şahsiyeti, *F.Ü.İ.F.D*, 5, 13-24.
- Cöhce, S. (2002a). Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar.*Türkler*, I, (ed. H.C. Güzel vd.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 815-820.
- Cöhce, S. (2002b). Gaznelilerin Hindistan Hâkimiyetleri. *Türkler*, IV, (ed. H.C. Güzel vd.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 522-525.
- Cöhce, S. (2002c). Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri.*Türkler*, VIII, (ed. H.C. Güzel vd.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 689-730.

- Cöhce, S. (2001). İlk Çağda Hindistan'da Türk Varlığı. *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, I(1), 9-22.
- Cüveyni, A.A. (1988). *Tarih-i Cihan Güşa* (nşr. Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Czeplédy, K. (2004). *Bozkır Kavimlerinin Doğudan Batıya Göçleri* (nşr. Mutlu Gün), Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Dames, M.L. (1997a). Ebdali. *İ.A, IV*, Eskişehir: MEB Yayınları, 4.
- Dames, M.L. (1997b). Efganistan. *İ.A, IV*, Eskişehir: MEB Yayınları, 133-168.
- Dames, M. L. (1997c). Ahmed Şah Durrani. *İ.A, I*, Eskişehir: MEB Yayınları, 204-207.
- Durak, N. (2002). Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler. *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: TATAV Yayınları, 27-46.
- Durak, N. (2001). *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Ankara: ASAM Yayınları.
- Durak, N. (2008). *Hazaralar*, Malatya: Öz Serhat Yayıncılık.
- Erman, K. (2013). Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler. *AÜDTCFD*, 53(2), 479-495.
- Esmail, M.E. (2004). *Kominist İşgalden Liberal İstilaya Trajik Afganistan*, İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları.
- Ewans, M. (2001). *Afghanistan A New History*, London: Curzon Press.
- Fletcher, A. (1965). *Afghanistan Highway of Conquest*, New York: Greenwood Press.
- Fraser-Tytler, W.K. (1967). *Afghanistan: A Study of Political Developments in Central and Southern Asia*, London: Oxford University Press.
- Golden, P.B. (2000). Orta Asya'da İslâmiyet'in İlk Dönemleri ve Karahanlılar. *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 459-497.
- Grenard, F. (1970). *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu* (nşr. M. Reşat Uzmen), İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Hammer, J.V. (1994). *Büyük Osmanlı Tarihi. VII*, (nşr. Vecdi Bürün), İstanbul: Üçdal Yayıncılık.
- Hartog, L.D. (2003). *Cengiz Han Dünya'nın Fatih*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Kitapçı, K. (1986). *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, I, İstanbul: Dizgi Matbaacılık.
- Kocaoğlu, M. (1995). *Uluslar Arası İlişkiler Işığında Ortadoğu*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- Konukçu, E. (2002a).Akhunlar'ın Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar).*Türkler, I*,(ed. H.C. Güzel vd.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 845-849.
- Konukçu,E. (2002b).Akhunlar.*Türkler, I*,(ed. H.C. Güzel vd.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 827-830.
- Konukçu, E. (2001).Hindistan'daki Türkler,*Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları I(1)*, Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 23-31.
- Köprülü, M.F. (1997). Halaç.*İ.A, V(1)*, Eskişehir: MEB Yayınları, 109-116.
- Köymen, M.A. (1989).*Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I*, Ankara: TTK Basımevi.
- Lewis,B. (Tarihsiz).Orta Şarkın Tarihi Hüvviyeti.*AÜİFD*, XII, 75-81.
- Ligeti, L. (1946).*Bilinmeyen İç Asya*(nşr. Sadrettin Karatay), İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Lindholm, C. (2004).*İslami Ortadoğu*(nşr. Balkı Şafak), Ankara: İmge Yayınları.
- Mahmud, A.B. (1977).*Selçuk-nâme. II*, (nşr. Erdoğan Merçil), İstanbul: Tercüman yayınları.
- Mahmud, K. (1998).*Divan-ı Lügat-it Türk. I*, (nşr. Besim Atalay), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Manz, B.F. (2006).*Timurlenk*.(nşr. Zuhal Bilgin), İstanbul: Kronik Yayınları.
- Memiş, E. (1987).*İskitlerin Tarihi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Merçil, E. (1989).*Gazneliler Devleti Tarihi*,Ankara: TTK Basımevi.
- Merçil, E. (1985).*Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: TTK Basımevi.
- Minorsky, V. (1997).Nâdir.*İ.A, IX*, (nşr. A. Münir Aktepe), Eskişehir: MEB Yayınları, 21-31.
- Mutanoğlu, M. (2006).*Afganistan Moğol İstilasından Amerikan İşgaline*, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Narain, A.K. (2000).*İç Asya'da Hint Avrupalılar.Erken İç Asya Tarihi*, (nşr. Levent Köker), İstanbul: İletişim Yayınları, 209-244.
- Nuri Paşa, M. (1980).*Netayicül-Vukuat Osmanlı Tarihi. III/IV*, (Yay Haz. Neşet Çağatay), Ankara: TTK Yayınları.
- Oğuz, E. (1999).*Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa*, İstanbul: Cep Kitapları Yayınları.
- Oğuz, E. (2001).*Hedef Ülke Afganistan*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Ögel, B. (1948).Çin Kaynaklarına Göre Wusunlar ve Siyasi Sınırları hakkında Bazı Problemler.*DTCFD*, VI(4), 259-278.

- Ögel, B. (1957).Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I. Yüce-çiler.*D.T.C.F.D, XV(1-3)*, 247-278.
- Ögel, B. (2001).*Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Özcan, A. (2007).Ni'metullah b. Habibullah.*TDVİA, XXXIII*, İstanbul: TDV Yayınları, 131.
- Rashid, A. (2000).*Taliban*, London: Bloomsbury Publishing.
- Roux, J.P. (2001).*Orta Asya Tarih ve Uygarlık*(nşr. Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Roy, O. (1990).*Afganistan'da Direniş ve İslam*, İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Runion, M.L. (2007).*TheHistory of Afghanistan*, London: GreenwoodPress.
- Sabır, M.S. (1970).*Pakistan Culture People andPlaces*, PeshawarUniversityBookAgency.
- Saray, M. (2002).*Afganistan ve Türkler*, Ankara: ASAM Yayınları.
- Saray, M. (1981).*Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Sarihan, Z. (2002).*Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Sevinç, T. (2011).Nadirşah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları.*SDÜFEFSBD*, 24, 13-35.
- Singh, G. (1959).*AhmadShahDurraniFather of Modern Afghanistan*, New York: Asia Publishing House.
- Sivrioğlu, T ve Türkoğlu, A.J. (2017).*Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Süleyman Er-Râvendî, M.A. (1957).*Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr. I*, (nşr. Ahmed Ateş), Ankara: TTK Basımevi.
- Sümer, F. (1989).Avşarlar.*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*,62, 119-139.
- Sümer, F. (1976).*Safevî Devletinin kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*,Ankara: Güven Matbaası.
- Şalîzî, A. (1989). *Vatanım Afganistan*, İstanbul: Gonca Yayınevi.
- Şâmî, N. (1987).*Zafernâme*(nşr. Necati Lugal), Ankara: TTK Basımevi.
- Taneri, A. (1977).*Celâlüd'dînHârizmşah ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tanner, S. (2002).*Afganistan: A MilitaryHistoryFrom Alexander The Great ToThe Fall Of The Taliban*, Cambridge: De CapoPress.
- Tarhan, T. (1969). İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri. *İÜEFTD*,23, 145-170.
- Tarzi, A. (1997).Efganistan.*İ.A, IV*, Eskişehir: MEB Yayınları, 168-178.

- Tobça'an, M.N. (1995).*Moğolların Gizli Tarihi (nşr. A. Temür)*, Ankara: TTK Basımevi.
- Togan, Z.V. (1981).*Umumi Türk Tarihine Giriş I*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Uslu, R. (2002).İslâm Orduları tarafından Fethinden Selçuklulara Kadar Afganistan, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: TATAV Yayınları, 1-26.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988).*Osmanlı Tarihi IV(1)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Üçok, B. (1968).*İslâm Tarihi*, Ankara: MEB Yayınları, Ankara 1968, 114.
- Weathherford, J. (2009).*Cengiz Han*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Yazıcı, O ve Aksoy, N.D. (2010).Afgan Devletinin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri.*Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX(2), 331-344.
- Yazıcı, O ve Özman, R. (2016).Afganistan'da Prehistorya Çalışmaları.*Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 17(2), 1-16.
- Yazıcı, O. (2017).Doğu'da Şehir İmgesine Bir Örnek: Şehr-i Ahmedşahi (Kandahar).*4. Milletlerarası Şehir Yazarları Kongresi*, 1-11.
- Yazıcı, O. (2010).Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri.*HistoryStudies: International Journal of History*, 2(1), 219-236.
- Yazıcı, O. (2006).Gılcayların Menşei.*Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, IV(1), 31-51.
- Yazıcı, O. (2011a). *Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)*, Malatya: Mengüceli Yayınları.
- Yazıcı, O.(2011b). Hazaraların Menşei İle İlgili Yeni Bir Görüş.*Türklük Bilimi Araştırmaları*, XVI(29), 485-490.
- Yazıcı, T. (1997). *Safevîler. İ.A, X*, Eskişehir: MEB Yayınları.

İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Rusya

Ökkeş NARİNÇ*

Öz

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (Rusya) II. Dünya Savaşına önemli bir aktör olarak katılmıştır. Fakat savaş öncesinde ekonomik, siyasî, askerî ve diplomatik açıdan ilişkileri incelendiğinde savaşa pek de hazır görünmemektedir. Bunun yanında tarihsel süreçte değerlendirildiğinde İkinci Dünya Savaşı öncesinde başka bir anlayışın hâkim olduğu devlet yapısında devrim hareketleri ile yeni bir yönetim ve iktidar anlayışı ortaya çıkmıştır. Savaş sürecinde ise hem o günkü şartlarda devletler arası diyaloglar hem de Rusya'nın dış politik beklentisi ve buna yönelik tavrı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (Rusya)'nin savaşa girişinin asıl gerekçelerini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan savaşın başlaması ile ortaya çıkan dengeler ve sonraki süreçte Sovyet Rusya'nın bir hedef haline gelmesi elbette üzerinde titizlikle durulması gereken tarihi bir olaydır. Savaş boyunca farklı cephe, bölge ve kıtalarda savaş yürüten Sovyet Rusya, insan kaynağı, askeri envanter ve teçhizat, teknoloji, sağlık sistemleri açısından oldukça sıkıntılı evreler geçirse de savaş sonrasında bu alanlarda yaşanan gelişmeler onun bir üst lige çıkması için de olanak sağlamıştır. Bu durumsavaşın sonunda Sovyet Rusya'nın büyük bir güç olarak iki kutuplu dünya düzeninin bir parçası olmasına imkân vermiştir. Sovyet Rusya açısından İkinci Dünya Savaşının ne denli önemli bir ivme yarattığını görmek için de onun aslında zorluklar açısından en üst, devletin var olma mücadelesinde ise en alt seviyeyi gördüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Sovyet Rusya, Bolşevik Devrimi, Cepheler.

Soviet Russia in the World War II

Abstract

Soviet Russia participated in the Second World War as an important actor. However, when their economic, political, military and diplomatic relations are examined before the war, they do not seem ready for war. However, when evaluated in the historical process, a new administration and state structure emerged with their revolutionary movements in the state where another understanding was dominant before the Second World War. During the war, both the interstate dialogues in the conditions of that day and Russia's foreign policy expectation and attitude towards it reveal the main reasons for Soviet Russia's entry into the war. On the other hand, the balances that emerged with the start of the war and the fact that Soviet Russia became a target in the following process are of course a historical event that

*Dr. Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, onarinc@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9486-8956.

should be carefully considered. The fact that Soviet Russia, as a great power, was a part of the bipolar world order at the end of the war is important in terms of showing how important the Second World War.

KeyWords: The World War II, SovietRussia, BolshevikRevolution, Fronts.

Giriş

Sovyet Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki rolü ve önemi oldukça büyüktür. Savaştaki durumdan önce, devletlerin ekonomik, siyasî ve askerî durumu, diplomatik ilişkileri incelenmelidir. Bu durumda Sovyet Rusya ile ilgili incelenecek ilk konu onun ortaya çıkış sürecidir. Birinci Dünya Savaşında Çarlık Rusya olan devlet, İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Rusya olarak tarih sahnesinde kendine yer edinmiştir. Bu sebeple, savaşa giriş sebebi, devletin amaçları, çıkarları, iç ve dış siyaset ve ilişkilerini yorumlayabilmek adına, Sovyet Rusya'nın nasıl ve neden kurulduğunu incelemek önem arz etmektedir.

Sovyetler Birliği'nin ortaya çıkış aşamasının siyasî ve ekonomik safhasını oluşturan Ekim Devrimi, Vladimir Lenin'in "Ekmek, Barış, Özgürlük" ifadeleri üzerinden hayat bulmuş toplumsal bir ayaklanmadır. 1917 Ekim Devrimi, Rus insanında köklü reforma sebep olduğu gibi, ihtiyaçlarını dahi karşılamakta zorlanan bir toplumdaki devrim sonrasında dünyanın süper güçlerinden biri hâline gelmiş bir ülkenin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Bu ülke, İkinci Dünya Savaşı'nı kazanmış, nükleer silah üretmiş, büyük bir güç hâline gelerek, kendi rejimini dünyanın önemli bir kısmına benimsetebilmiştir. Ekim Devrimi, aynı zamanda 1905 Rus Devriminin de devamı niteliğindedir. Devrimin ilk kıvılcımları Rusya'nın Petersburg kentinde yayılmaya başlamış, sonuçta yirminci asrın oldukça mühim politik ve halk hareketleri arasında gösterilmiştir (Ağır, 2019, s. 327).

Sovyet Rusya, kuruluş sonrası dünya siyasetinde diplomatik ve ticarî alanda kendisine bir yer bulma çabasına da girmiştir. Bunun yanında iktidarı devam ettirebilmenin de yolları aranmıştır. Bu sebeple Sovyet yetkilileri öncelikle Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilme kararı almıştır. Bu kararlar birlikte bir iç savaş ve dış askerî müdahale ile mücadele etmek durumunda kalan Sovyetler Birliği, aynı zamanda dış dünya ile ekonomik ilişkileri geliştirmeye, ticarî birliktelikler kurmaya da çalışmıştır. 1924-1925 yıllarına dek geçen süreç Sovyet Rusya için diplomatik tanınma sürecidir. Bolşevikler ve Lenin, devrimi yaparken "Barış" sloganını sürekli kullanmışlar, ancak bu barış ile aynı zamanda bir Dünya Proleter İhtilâli'ni de gerçekleştirmeyi düşünmüşlerdir. Bu sebeple, Mart 1919'da Üçüncü Enternasyoneli kurmuşlardır. Batılıların müdahalesi, iç savaş, ekonomik sıkıntılar karşısında bu fikirden vazgeçip, Komünizmi önce Rusya'da yerleştirmeye, bu suretle Sovyet bahçesini kurmaya karar vermişlerdir. Komünizmin memlekette yerleştirilebilmesi için, ekonominin düzeltilmesi, Batı ile ekonomik ilişkiler kurulması ve bu konuda yardım alınması oldukça önemli olmuştur. Batılılar, bir süre Sovyet Rusya'yı tanımasalar da 1924'te İtalya, aynı yılın Şubat ayında İngiltere, Ekimde ise Fransa Sovyet Rusya'yı resmen tanımıştır. Sovyet Rusya'nın Üçüncü Enternasyonel aracılığıyla milletlerarası komünist hareketlerini ve Batılılar ise komünist partilerini Moskova'dan idare etmeyi asla bırakmamış, Batılılar da doktrinleri gereği kendi düzenlerini yıkma amacı taşıyan Sovyet Rusya'ya bir türlü güven

duymamışlardır (Armaoğlu, 2019, s. 87-89). Yabancı ülkelere imtiyaz vermek, politik çıkar olarak değerlendirilirken, bu imtiyazlar yeni bir dış müdahale tehlikesini ortadan kaldırmakla birlikte barışın güçlü bir hâle getirilmesini ve Sovyet Rusya'nın uluslararası alandaki durumunun güçlenmesini sağlamıştır. 16 Mart 1921'de İngiltere ile yapılan ticaret antlaşmasını bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Aynı gün Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması imzalanmıştır (Armaoğlu, 2019, s. 161). 26 Şubat 1921'de İran ile 28 Şubat 1921'de de Afganistan ile antlaşmalar yapılmıştır (Armaoğlu, 2019, s.111-112).

Bu süreçte, Sovyet Rusya, 1922'de Cenova'da yapılan konferansta Almanya ile bir kader birliği içerisinde olduğunu fark etmiştir. Fakat başlangıçta herhangi bir yakınlaşma düşünülmemiştir. Bir tarafta Versailles Antlaşmasının şartları altında ezilmiş Almanya, diğer tarafta Avrupa toplumundan dışlanmış bir Sovyet Rusya.... Konferanstan sonra Sovyetlerin teklifi üzerine Almanya ile görüşmeler başlamıştır. Görüşmeler sonucunda Cenova yakınlarında Rapallo'da imzalanan antlaşma ile Sovyet Rusya yalnızlıktan kurtulmuştur. Fakat Almanya'nın Locarno Antlaşması'nı¹ imzalaması Sovyet Rusya'nın endişelerini yeniden arttırmıştır. Bu endişeleri azaltmak, Almanya ile ilişkileri sağlamlaştırmak için önce Polonya ile ilişkiler düzeltilmiş, ardından Berlin'de yeni bir Sovyet-Alman Antlaşması imzalanmıştır. Almanya ile ilişkilerinin seyri iyi ilerleyen Sovyet Rusya'da, İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler'i yıkmak istedikleri düşüncesi bir türlü yok olmamıştır. Bu sebeple Sovyet Rusya, saldırmazlık ve tarafsızlık politikası yürütmeye devam etmiş, bu çerçevede ilk adım Türkiye ile atılarak 1925 yılında Paris'te Türkiye ile bir saldırmazlık paktı imzalanmıştır (Armaoğlu, 2019, s.89-90).

Avrupa hudutlarının saldırmazlık ve tarafsızlık ile güvende tutulamaması Sovyet Rusya'nın barış ortamı kurmak düşüncesine daha da yaklaştırmıştır. Batılılar ile ilişkiler Münih Konferansı'ndan sonra dönüm noktasına gelmiştir (Aydın, 2019, s. 625 vd.). Konferansa davet edilmeyen Sovyetler tepkisini, Stalin'in kongrede yaptığı konuşma ile ortaya koymuştur. Stalin bu konuşmada İtalya, Almanya ve Japonya'ya çatmış, esas saldırısını Batılılara yapmıştır. 23 Ağustos 1939'da Almanya-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasından sonra, Sovyetler görüşmeleri devam ettirdikleri İngiltere ve Fransa heyetlerine görüşmelere gerek kalmadığını bildirmiştir. Bir kez daha Almanya ile ilişkilerini sağlama alan Sovyet Rusya, Batılılara olan güvensizlik ve şüphesini de yeniden göstermiştir. Almanya ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı iki ülkenin Doğu Avrupa'yı paylaşması anlamını taşımaktaydı (Armaoğlu, 2019, s.155-157).

1940 yılı Sovyet Rusya'nın Baltık Devletleri'ni topraklarına katmasıyla geçmiş, aynı zamanda Romanya'yı da işgal etmiştir. İngiltere ile gerçekleşen muharebeden istediği sonuçları alamayan Almanya birtakım planlar yapmaya başlamıştır. Bunlardan biri Üçlü Pakt denilen, İtalya, Almanya ve Japonya arasında yapılacak ittifaktır. Almanya, bu pakta Sovyet Rusya'yı da dâhil etmek istemiş, ancak Balkan Meselesi yüzünden bu mümkün olmamıştır. Sovyet Rusya'nın Romanya ile ilgili emellerini Almanya'nın Romanya meselesinde

¹Antlaşma hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Nilüfer KARABULUT, İki Genel Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Konferansları ve Türkiye (1923-1939), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2007, s. 29-30.

Macaristan'a destek vermesi sebebiyle gerçekleştirememesi iki ülke arasında gerginliğe sebep olmuştur. 1940 yaz döneminden itibaren Alman-Sovyet çatışmasını geliştiren olaylar gerçekleşmeye başlamış, Almanya'nın Üçlü Paketi imzalaması da bu olaylardan biri olmuştur. Hitler, Sovyet Rusya ile anlaşmanın mümkün olmayacağını anlayarak 18 Aralık 1940'da Alman birliklerine 15 Mayıs 1941'de teyakkuzda olacak şekilde hazır olmaları emrini vermiştir (Armaoğlu, 2019, s.191-192).

Sovyet Rusya başlangıçta bir Alman saldırısına hazır olmamakla birlikte, muhtemel saldırının 1942'den sonra yapılabileceğini düşünmüştür. Bu sebeple Kızıl Ordu sevk ve idare konusunda yeterli hazırlığı yapmamışken, mekanize birlikler de yetersizdir. Ülkenin batı sınırında Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanan Stalin Hattı isimli bir hat bulunmakta ancak bu hat savunma için yetersiz sayılmaktadır. Sovyet Rusya'nın 1940 yılında sınırlarını Baltık Devletleri ve Polonya'nın bir kısmını alarak genişletmesi Stalin hattının sınırlar içerisinde kalmasına sebep olmuş, hat terk edilmiş ve sınır savunması konusunda yetersizlik ortaya çıkmıştır. 1940 yılında Molotov Hattı yapılmaya başlansa da, hattın yapımı tamamlanmadan Almanya ile Sovyet Rusya arasındaki savaş başlamıştır. Neticede, 22 Haziran 1941'de Almanya Sovyet Rusya'ya savaş ilan etmiş ve Barbarossa Harekâtı adı verilen muharebeler dizisi için ilk adımı atmıştır (Yılmaz, 2019, s. 86; Aydın, 2019, s. 628 vd.). 1941 yılı Sovyet Rusya için oldukça zorlu geçmiş, harekâtın ilk muharebelerinde Almanya büyük galibiyetlere imza atmıştır. Almanya ile gerginlik artıp, savaş başlayınca Sovyet Rusya Almanya ile Saldırmazlık Paketi'ni imzaladığı sırada görüşmelerini sonlandırdığı devletler ile bir kez daha masaya oturmak zorunda kalmıştır. Almanlar 1941 yılında Leningrad, Moskova ve Kiev'e üç koldan taarruz gerçekleştirmişler, Eylül'de Leningrad'ı kuşatmaya başlamışlardır. Yıl sonunda sırasıyla Kiev, Odessa, Rostov ve Kırım Almanların eline geçmiştir. İklim şartları dolayısıyla Moskova'yı düşürmek için yapılan taarruz sonuç vermemiş, 1942 yılında Sovyet karşı taarruzları başlamıştır (Yılmaz, 2019, s. 72-73). Bu tarihten sonra oldukça başarılı taarruzlar gerçekleştiren Kızıl Ordu Birlikleri 1945 yılında Berlin'de savaşın galibi olmuşlardır (Yılmaz, 2019, s. 77).

1. 1917 Ekim Devrimi

Çarlık Rusya, on sekizinci asırda hem modern hem de güçlü bir devlet yapısıyla dikkat çekmekteydi. Büyük Petro ve II. Katerina aynı dönemde hüküm sürmüş olan diğer hükümlerlere nazaran gelişime açık bir duruş sergilemekteydi. Diğer taraftan I. Aleksandır Viyana Kongresi sırasında, Avrupa'nın gündeminde olan konularda Metternich'ten veya Prusya kralına göre daha liberal bir görünüme sahipti. Ancak I. Nicolas'ın tahta geçişiyle tüm bunlar farklı bir durum kazanmıştır. Fransa'da gerçekleşen ihtilal hareketlerini ortaya çıkaran temel fikirler, tedrici olarak Çarlık Rusya'sına da sirayet etmiş, Rus düşünürler Fransız İhtilali'nin değerlerini heyecanla benimsemiş ve Batının ortaya çıkardığı fikir hareketlerini can-ı gönülden desteklemeye başlamışlardır. Diğer taraftan on dokuzuncu asır Rusya'sı bir Ortaçağ ülkesi vaziyetinden kurtulamamıştı; ülkede hem Çar, hem soylular, kilise, ordu, polis ve bürokrasi hem de köleler bulunmaktaydı. İki arasında sayısı oldukça az olan burjuvalar yer almaktaydı. Ülkede siyasi aktör olan Asiller sınıfının karşısında burjuvazi aciz kalmıştır. Bu durum ülkede toplumun sesini hiçbir şekilde idareye ulaştıramadığını, Çarlık rejimine

şiddetli bir başkaldırı dışında bir seçeneğinin de kalmadığını anlamasına sebep olmuştur. Şehirlerde de problemler artmış, çağın dayattığı fikir akımlarını özümseyememiş Çarlık idaresi hem şehir halkının hem de taşranın tehdidi altında kalmıştır. Rus-Japon savaşında ortaya çıkan olumsuz durum büyük huzursuzluklara neden olurken, kazanmak umuduyla girilen I. Dünya Savaşı'nda Alman cephelerinde ağır yenilgiler alınması, Rus halkındaki sorunları ortaya çıkarmış, iç politikada gittikçe halktan uzaklaşan bir idari yapılanma ile dünya savaşının ortaya çıkardığı iktisadî ve manevî buhran birleşince 1905'teki ayaklanmaların yerini, 1917 Ekim devrimi almıştır (Ağır, 2019, s. 330-331).

Siyasi nedenlerin yanında Ekim Devrimi'ne yol açan hususların başında iktisadi sebepler gelmektedir. Rusya'da bu evrede toplumsal açıdan büyük bir dengesizlik hakimdir. Toplum aşırı zenginler ve fakir köylü ve işçiler şeklinde iki ayrı sınıfa bölünmüştür. Bu sınıfsal farklılık 1917 Ekim Devrimi sürecinde oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. Ülkenin ekonomisinin içinde bulunduğu çöküntü durumu daha da kötüleştirmiştir. Vergi sisteminin düzensizliği adaletsizliği de artırmıştır. 1904-1905 arasında gerçekleşen savaşın finansmanı Fransa'dan alınan kredi ile sağlanırken 1905 yılında ortaya çıkan ayaklanmalar yine borçlanarak bastırılabilmiştir. Bunların yanında, Çarlık rejimi toprak sorununa da bir çözüm bulamamıştır. İşlenecek toprağın olmaması ve asgari ihtiyaçların bile karşılanamaması çiftçininana sorunudur. Rus halkı büyük oranda hayatını topraktan idame ettirmekteydi fakat toprak arazinin sadece çeyreğine sahipti. Toprağa sahip olan asilzade zenginliğin de sahibiyken serf olarak tanımlanan fakir kesim ise köylüydü. Bu durum büyük bir göç hareketine sebep olmuş ve serfler topraklarını bırakarak şehirlerde yaşamaya yönelmiştir. Sayısı dört milyonu bulan bu göçmenler Rus proletaryasının da temelini oluşturmuştur. Devrimden önceki dönemde tarım ile uğraşan köylüler, yaşam şartlarının ağırlaşması nedeniyle bu devrimi desteklemiş ve devrim sonrasında proletarya olarak tanımlanmıştır. Elbette bu sayı başlangıç süreci için köyden kente göç eden 4 milyonluk nüfus ile ifade edilebilir (Ağır, 2019, s. 331).

Batı'da 19. asrın son çeyreği ile 20. asrın ilk çeyreği boyunca sınıfsal farklılıkların ortadan kalkması için ekonomik ve sosyal uzlaşma ortamı sağlama girişimleri olumlu sonuçlar verse de bu uzlaşma sistemine Batılı tarzda eğitim almış Doğu Avrupa'nın tahsilli kesimi ve batı Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde çalışan işçi sınıfı dahil edilmemiştir. Diğer taraftan dışarıda bırakılan bu iki kesim ise uzlaşma kültürü ile oluşan orta sınıfın siyasal önderliğini kabul etmemiştir. 1850 sonrasında ortaya çıkan Marksizm anlayışı ise dışarıda kalan bu iki kesime menfaatlerini savunabilecek yeni metotlar öğretmiştir. Yeni metotlar öğrenen bu kesimin gelişim sürecini, soylu sınıfın içinde yer alan, Rusya'nın aydın kesimi hızlandırıcı bir rol oynamıştır. Ancak Rusya'daki Çarlık idaresinin katı uygulamaları Rus aydınlarını gizli bir ihtilal süreci için hazırlıklara sevk etmiştir. Bu hazırlıklar Marksist bir niteliğe sahip olan Sosyal Demokrat İşçi Partisinin 1898 yılında kurulmasını sağlamıştır. Fakat parti, örgütlenme biçimindeki anlaşmazlıklar nedeniyle Menşevik ve Bolşevik olarak iki gruba ayrılmıştır. SDİP bu şekilde bir bölünme yaşansa da her iki grup da Rusya'da Marksizm'in güçlenmesi için yoğun bir çaba göstermiştir. Bu örgütlenme ve gayretler St. Petersburg'da 1905 yılında bir ayaklanma ile sonuçlanmıştır. Ayaklanma St. Petersburg ve Moskova'da işçi birliğinin oluşmasını sağlamıştır. 7 Aralık'ta başlayan sosyalist ayaklanma hükümet tarafından ancak 10

gün sonra (17 Aralık'ta) bastırılabilmiştir. Diğer taraftan Çar Nikola II tarafından isyan sonrası bazı haklar verilmesine rağmen ülkede tam olarak sükûnet sağlanamamıştır (Ağır, 2019, s. 332).

Söz konusu bu sosyalist hareket 19. Yüzyılda güçlenirken, Birinci Dünya Savaşının ortaya çıkardığı yokluk ve sefalet ortamında daha da etkin bir hale ulaşmıştır. Bu süreçte Sosyalist hareketin etkin hale gelmesine katkı sağlayan etmenlerin başında ise ordunun asker ihtiyacının karşılanması için çiftçi kesiminden yoğun bir şekilde asker alımı yapılması doğal olarak tarımsal üretimi azaltmış, taşrada sınıfsal bir farklılaşma yaratmış, proleter kesim etkinliğini artırması gelmektedir. Bunların sonucunda Çarlık idaresi reform yapma kabiliyetini kaybetmiştir. Bu durum işçi sınıfı arasında, ordu içerisinde ve aydın sınıf üzerinde devrimci ruhun artmasına sebep olmuştur. Toplumun büyük bir kesiminde savaşın ancak Çarlık idaresinin yıkılması ile kazanılabileceğine dair bir inanç gelişmiştir. Ülkede 1915 sonbaharından 1916 sonbaharına kadar üç savunma bakanı değişikliği yapılmış, aktif savaşın sürdüğü 1916-1917 kış döneminde 1 milyonu aşan sayıda asker kaçağı ortaya çıkmıştır. Devrime giden süreci başlatan gelişme de yine ordu içindeki disiplinsizlikten kaynaklanmıştır: St. Petersburg Garnizonunun eylemcilere müdahale etme talimatına uymaması...Sonuç itibarıyla 8 Mart 1917'de Petersburg'da halk eylemlere başlamış ve 2 gün sonra olaylar bir ihtilâle dönüşmüştür (Ağır, 2019, s. 333).

İhtilal hareketi sonrası ilk gelişme 12 Mart 1917'de Petersburg'da "İşçiler ve Askerler Birliği"nin ortaya çıkması olmuştur. Bu birlik ile Duma'nın yaptığı görüşme sonrası 14 Mart 1917'de Çar'ın istifa etmesine ve geçici bir hükümetin kurulmasına karar verilmiştir. Bu karar Çar Nikola II'yi tahttan çekilmeye zorlamış ve 3 asırdır devam eden Romanov hükümdarlığı sona ermiştir. Elbette geçici Hükümetin görev yaptığı süreçte de bir çok olay meydana gelmiştir. Başlangıçta bütün ülkede işçilerin ve askerlerin otorite sahibi olduğu bir yapı hakimken, bir müddet sonra bu iki grup iş birliğine gitmiş ve yeni bir hükümet kurulmuştur. Devrimin başına geçen bu hükümet, Rus halkının beklediği barış ortamını sağlayamamış ve Bolşeviklerin artan baskıları ve bu baskıların halktan da destek bulmaya başlamasıyla işçi ve askerler birliğinin kurduğu hükümet başarısız olmuştur. Bununla birlikte Bolşevikler azınlıkta olmasına rağmen, Nisan ayında Petersburg'a gelen Lenin'in "Ekmek, Barış, Hürriyet" ve "Bütün iktidar Sovyetlere" propagandası ile Bolşeviklerin destekçileri de her geçen gün artmıştır. Aynı zamanda temmuzda Kerensky'in Doğu cephesinde yaptığı taarruzun başarısız olması yeni bir hareketlenmeye sebep olmuş ve Lvov'un yerine Kerensky başbakanlığa getirilmiştir. Fakat ayaklanmalar devam etmiştir. Eylül ayında komutanlardan Kornilov askeri bir diktatörlük kurmak için ayaklanma başlatmıştır. Fakat ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu ayaklanma başarısızlıkla sonuçlansa da mevcut ortamdan faydalanan Kerensky 14 Eylül 1917'de Cumhuriyeti ilan etmiştir. Fakat Cumhuriyet'in kurulması da ülkede bir barış ortamı sağlayamamıştır. Ülkede barış ortamının sağlanamaması Bolşevikler'i de harekete geçirmiştir. Ülkedeki kaostan faydalanarak Tratsky'nin liderliğinde bir Askeri İhtilal Komitesi kurulmuş ve bir hükümet darbesine teşebbüs edilmiştir. 27 Kasım 1917'de bu hükümet darbesi başarılı olmuş ve Lenin'in önderliğindeki Bolşevikler iktidara gelmişlerdir. Böylece Rusya'da bir yönetim değişikliği yaşanarak Bolşevik rejimi başlamıştır. Bu yeni

rejim ile Rus halkı hem Çar'dan hem de çarlık rejiminden kurtulmuştur (Ağır, 2019, s. 333-334).

Lenin'in önderliğindeki Komünist-Bolşevik partisi 25 Ekim-17 Kasım tarihleri arasında Petrograd'ta yaptıkları bir hükümet darbesi ile "Geçici Hükümet"i devirerek, yönetimi ele geçirmiş, başta Moskova olmak üzere Rusya'nın belirli şehirlerinde devlet idaresi birkaç gün içerisinde Bolşeviklerin kontrolüne geçmiştir. Ardından Rusya'nın her yanında Sovyetler sistemine dayanan Komünist partisinin baskısı altında bir rejim kurulmaya başlanmıştır. Bu sistemin en üst organı, başında Lenin'in bulunduğu "Halk Komiserleri Sovyeti"dir. Devrimin yapıldığı gün Petrograd'ta Sovyetlerin İkinci Kongresi yapılmış, 26 Kasım 1917'de kongrede "Sulh Kararı" kabul edilmiştir. Bu karar, savaşan devletlerin hiçbirinin toprak işgali ve tazminat isteğinde bulunmadan sulh yapmasına yöneliktir (Mercan, 2017, s. 64-65).

1.1. Sovyetlerin Simge Hâline Gelmiş İki Lideri: Vladimir Lenin ve Josef Stalin'in Görüşleri

Sovyet Rusya'da Lenin, Karl Marx'ın fikirlerinin yeni yorumcusu ve uygulayıcısı, modern komünizmi şekillendiren kişi olarak görülmektedir. Bu durum, Lenin'in Marksizm'e sarsılmaz bir inanışla bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Lenin'e göre Proletarya Devleti bir yarı devlettir ve doğası gereği bir gün silinip gidecektir. Ona göre, Proletarya Devleti hem demokratiktir hem de değildir ve siyasi devlet şeklinden, devletsiz şekle geçişi hazırlayan bir yapıdadır. Lenin, milletlerarası bir komünist olup, dünya devriminin bir gün mutlaka gerçekleşeceğine inanmaktadır. Rusya'da gerçekleşen devrim, Rusya'ya özgü kalmayacak, tüm dünyayı peşinden sürükleyecek, hiçbir koşulda ulusçu ve barışçı bir karakter arz etmeyecektir (Gürkan, 1964, s.172-173).

Stalin ise; Komünizmi Asya-Bizans geleneğine dayandırarak, otokrasiye döndüren kişidir. O da, Marksist teoriye yeni bir yön vererek, bu konuda Lenin'den daha temkinli davranmıştır. Stalin iktidara geldiğinde, Sovyet Komünizmi yeni bir döneme girmiş, onun ilk icraatı, şüphelendiği eski Bolşevikleri tasfiye etmek ve komünizmi desteklemek üzere milliyetçilikten, geleneksel Rus vatanseverliğinden, Panslavizm'den istifade etme yolunu tutmak olmuştur. Bu sayede Rusya, içte ve dıştaki başarılarını sert ve zalim bir doğaya sahip olan Stalin zamanında elde etmiştir (Gürkan, 1964, s.172-174). Stalin her türlü baskı aracını kullanmış, Sovyet Rusya'yı kısa sürede sanayileşmiş bir ülkeye dönüştürmeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği, onun döneminde uluslararası ilişkilerde önemli bir aktör olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır (Yakut& Yakut, 2013, s.12).

2. Birinci Dünya Savaşı'nın Sovyet Rusya'ya Etkisi ve Savaştan Çekilme Süreci

Ekim Devrimi, Rus önderlerinin emperyalist güçler tarafından gerçekleştirilen bir savaş ortamında, Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı, halkı iktidara karşı harekete geçiren, ihtilali hızlandıran bir işlev görmüştür. 1917 Nisan'ında Almanya üzerinden Rusya'ya gelen Lenin Rusya'nın savaşa bir son vermesini istemekteydi. Nisan Tezleri ismiyle bilinen metinlerinde Şubat Devrimi ile kurulan ve

Bolşeviklerin yer almadığı Geçici Hükümet'e savaşın en kısa sürede bitirilmesi, sanayinin işçi konseylerine bırakılması, toprakların kamulaştırılması ve köylülere dağıtılması ve yönetimin Sovyetlere bırakılması isteğinde bulunmuştur (Bekcan, 2013, s.75-76).

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı, müttefik ülke temsilcilerine barış deklarasyonu ve tüm cephe hattında savaşın bitirilmesi, barış görüşmelerinin de bir an önce başlatılması için 21 Kasım 1917'de bir nota göndermiştir. Bu nota üzerine Rusya'da görevli İtilaf Devletlerinin tüm elçileri 22 Kasım'da ABD büyükelçiliğinde toplanarak bu notaya cevap vermeme ve iletişim kurulmaması kararı almıştır. Bir gün sonra İtilaf devletlerinin ordu komutanları, kendi yetkililerinden gelen talimatla 5 Eylül 1914'te Rusya, İngiltere ve Fransa'nın imza altına aldığı ittifak antlaşmasının feshedilmesinin ancak ortak rıza ile gerçekleşebileceğini aksi halde Rusya'nın bu antlaşmayı tek taraflı bozması durumunda ona ağır sonuçlara sebep olacağını belirtmiştir. 21 Kasım'da Rusya tarafından verilen notaya ABD ve İtilaf Devletleri cevap vermeyince İngiliz Büyükelçiliğine 29 Kasım'da yeni bir nota gönderilmiş ve Sovyet iktidarının evrensel bir barış arzusunda olduğu vurgulanmıştır (Bekcan, 2013, s.77-78). Almanya ile barış antlaşması görüşmeleri 22 Aralık'ta Beyaz Rusya'nın Polonya sınırındaki Brest-Litovsk'ta başlamıştır. Müzakereler, Almanya tarafından Sovyet Rusya'ya ağır hükümler içeren bir antlaşma kabul ettirilmek istendiğini ortaya çıkarmıştır. İç ve dış politik ortam, Sovyet Rusya'yı korumak için Alman emperyalizmine karşı geri adım atmayı, ağır şartlar içeren barış koşullarını da kabul etmeyi gerektirmekteydi. Ülkenin ulusal ekonomisi çökmüştür. Uzun savaşlar sonucu yorgun düşmüş askeri kuvvetler de Almanların saldırısına karşı koyabilecek durumda değildir. İşçi ve köylü sınıfı, devrimci bir savaşı yürütebilmek için gerekli olan manevî güçten yoksundur. Yurdu ve devrimi kurtarmak, Sovyet iktidarını sağlamlaştırmak, emperyalist saldırganlara karşı ülkeyi savunmaya yetenekli yeni bir ordu kurmak için bir soluk alma dönemi gerekmektedir. Bu sayede, savaşın her iki emperyalist gruptan kurtularak aralarındaki düşmanlıktan yararlanmak da mümkün hâle gelebilirdi (Bekcan, 2013, s.78).

20 Ocak 1918'de Lenin bağlayıcı nitelikte bile olsa hemen bir barış antlaşması imzalanması gerektiğini söylemiştir. Çünkü Batı proletaryasının Sovyet devriminin yardımına koşmayacağını düşünmekteydi. Antlaşma yapmak yerine savaşa devam etmek, emperyalist savaşın tuzağına düşüp, genç Sovyet devletini bozguna uğratmanın kısa yolu olacaktı. Trotskiy'in "ne savaş ne barış" tezi doğrultusunda Sovyetlerin Almanya'ya karşı savaşa son verdiğini ve ordusunu terhis ettiğini açıklaması, Almanların 18 Şubat'ta saldırısıyla cevap bulmuştur. Lenin, 25 Şubat'ta Pravda'da yayımlanan "Acı Ama Zorunlu Bir Ders" başlıklı yazısında tartışmalarla geçen 18-24 Şubat tarihleri arasındaki Rus devrimi ve uluslararası devrimin, tarihindeki en önemli dönüm noktalarından birini yaşadığının altını çizmekteydi. Söz edilen antlaşma 3 Mart 1918'de imzalanmıştır. Sovyetleri Almanlarla çatıştırmak isteyen Wilson'a 14 Mart'ta ret yanıtı verilmiş, ertesi gün antlaşma Tüm Rusya Sovyetleri Olağanüstü Kongresi'nde onaylanmıştır. Kapitalist ülkelerle yapılan ilk antlaşma olan Brest-Litovsk, Almanlarla ticaret imkânı sağlamasından sebebiyle iç politika açısından da çok kritik bir değer taşımaktaydı. Bu antlaşmayla, Sovyetler içerideki ayaklanma ile mücadele, ekonomiyi düzene koyma, orduyu yeniden oluşturma, bütün dünyada emperyalizmle savaşta halk kitlelerinin pozisyonunu sağlamlaştırma imkânı da bulmuştur (Bekcan, 2013, s.78-80).

1920 yılının Şubat, Temmuz ve Ağustos aylarında Estonya, Litvanya ve Letonya ile barış antlaşmaları yapılmıştır. 24 Şubat'ta Romanya, Amerika ve Japonya'ya 25 Şubat'ta ise Çekoslovakya'ya ilişkileri normalleştirme çağrısı yapılmıştır (Bekcan, 2013, s.83). Brest-Litovsk'da yapılan anlaşma, Türkiye ile Rusya arasında savaş durumuna fiili olarak son vermek ve Kafkas Cephesindeki mütareke durumunu tayin ve tespit etmek için ayrı bir sözleşme yapılmasını gerektirmiştir. Bu amaçla, Rus işgali altında bulunan Erzincan'da Türk ve Rus yetkilileri bir araya gelmiştir. Türk heyetinde Üçüncü Ordu Kurmay Başkanı Albay Ömer Lütfi Bey'in başkanlığında, Üçüncü Ordu Hareket Şubesi Müdürü Binbaşı Hüsrev Bey ve Üçüncü Ordu Tercümanı Yüzbaşı Yakup Bey bulunmaktaydı. Rus heyeti ise asker ve sivil karışık bir hâlde Sovyet devriminin karakterini taşımaktaydı. Uzun süreli müzakerelere gerek kalmadan 5 Aralık 1917'de mütareke imzalanmıştır. Bu sayede, 29 Ekim 1914 tarihinde başlayan Türk-Rus savaşına son verilmiştir (Mercan, 1991, s. 68; Aydın& Aydın, 2011, s. 94).

3. Almanya ve Sovyetler

Almanya başlangıçta Sovyet Rusya ile bir yakınlaşmayı düşünmemiştir. Mütarekeden sonra Almanya'da ortaya çıkan komünist faaliyetlerde Moskova'nın oynadığı rol Weimar Cumhuriyeti'nin dikkatinden kaçmamıştır. Ancak 1920'den itibaren, Batılıların tamirat borçlarından dolayı Almanya'ya gösterdikleri sert tavırlar, Almanya'nın umutlarının kırılmasına sebep olmuştur. Cenova'da kader birliği içinde kalan Almanya ve Sovyet Rusya, bu tarihten itibaren yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Sovyet Rusya'nın teklifiyle başlayan görüşmelerin sonucunda, 16 Nisan 1922'de Rapallo Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın siyasal önemi büyük olmakla birlikte, Versay aleyhtarı devletlerin Versay devletlerine karşı sessiz bir protestosu niteliği taşımaktadır (Armaoğlu, 2019, s. 89).

Almanya'nın Locarno Antlaşması'nı imzalamasını endişe ile karşılayan Sovyet Rusya, Almanya'yı elinden kaçırmamak için iki yola başvurmuştur. Buna göre:

- Polonya ile münasebetler düzeltilmiştir.
- Sovyetlerin ısrarı üzerine 24 Nisan 1926'da Berlin'de yeni bir Sovyet-Alman Antlaşması imzalanmıştır.

Bu sayede Sovyetler, Almanya'nın Batılılar ile birlik olup kendisine cephe almasını önlemiş olmakla birlikte, bu hâl ancak 1933'de Hitler'in iktidara geçmesine dek sürmüştür. 1933'ten sonra ikili ilişkiler ters bir dönüş alacaktır (Armaoğlu, 2019, s. 90). Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Alman Partisi 1933'te iktidara geldiğinde, aynı yıl içerisinde eski iktidarın aksine daha saldırgan bir politika güdeceğinin ipuçlarını vermiştir. Şubat 1933'te Alman parlamento binasının kundaklanmasının sorumlusu olarak komünistler gösterilmiş, Mart ayında Almanya Komünist Partisi kapatılmıştır. Almanya, Nisan ayında ise 24 Nisan 1926'da imzalanan Sovyet-Alman saldırmazlık paktını uzatmamış ve Rapallo Antlaşması ile başlayan dönemin sona erdiğini ilan etmiştir. Aynı yılın Ekim ayında silah kısıtlanması konusunda diğer devletlerle eşit hakka sahip olmadığını iddia eden Almanya, Cenevre Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilmiş ve Milletler Cemiyeti'nden ayrılmıştır.

Sovyet Rusya kendisine yönelik düşmanlık göstergesi olan bir davranış sergilenmediği sürece hiçbir ülke ile ters düşmek niyetinde değildir (Bekcan, 2016, s. 103).

Stalin, 1939 yılının başlarında Avrupa'yı üç oyunculu bir poker masası olarak görmekteydi. Nazi Almanya'sının Faşistleri, Chamberlain İngiltere'sinin ve onunla birlikte hareket etmekte olan Daladier Fransa'sının Kapitalistleri ve Bolşevikler'in oluşturduğu bu üç oyunculu grupta herkes bir diğerini devre dışı bırakarak diğer oyuncuyu ikna etmek ve üçüncü tarafı yanına çekmeye çalışmaktaydı. Çekoslovakya'nın parçalanmasına yol açan Münih Antlaşması Stalin'i, Batıların Hitler'i durdurma konusunda ciddi olmadıklarına ikna etmiş, üstelik Batıların Hitler'i Sovyet Rusya'yı yok etmek için serbest bırakmak istediklerini düşünmesine yol açmıştır. Batıların Sovyet-Alman çatışması çıkarmaya çalışmakla suçlayan Stalin, Yahudi asıllı Dışişleri Bakanı Litvinov'un yerine Molotov'u göreve getirmiş, bu sayede Almanya'ya olumlu bir mesaj vermiştir (Öncü& Ekinci, 2014, s. 247). Dışişleri Bakanı Molotov, Ağustos ayından itibaren bir yandan Fransız-İngiliz heyetiyle görüşmeler yaparken, öte yandan Almanya Elçisi Graf von Schulenberg aracılığıyla Almanya ile görüşmelere başlamıştır. 19 Ağustos'ta Fransız ve İngiliz hükümetlerinin müttefiklik için Sovyet Rusya ile yaptıkları görüşmelerin Polonya'nın karşı çıkması nedeniyle geçersiz olduğunu bildirmeleri üzerine Molotov, Alman Büyükelçisiyle görüşerek hazırladığı Saldırmazlık Paktı'nın taslak metnini kendisine iletmiştir. Neticede 23 Ağustos 1939'da Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır (Öncü& Ekinci, 2014, s. 249-250).

4. Sovyet Rusya ve Japonya

1935 yılının ağustos ayında Sovyet Rusya, Japonya'nın Çin'e karşı gerçekleştireceği olası saldırılara karşı ülkede birleşik bir cephe kurulmasına karar vermiştir. Mançurya'nın işgalinden sonra Çin'in uluslararası sahada değeri artmış, Japonya'ya karşı daha etkili bir şekilde direnişe geçilmiştir (Yakut& Yakut, 2013, s. 23). Japonya'nın Çin'i işgalinin ardından Sovyet Rusya, doğacak kötü sonuçları görerek 21 Ağustos 1937'de Çin ile bir saldırmazlık antlaşması imzalamıştır. Antlaşmadan bir ay sonra komünistler ve milliyetçiler anlaşmış, komünistlerin Çin Kızıl Ordusu Nanking hükümetinin emrine girmiştir. Ardından Sovyet Rusya Çin'e yardım etmeye başlamış, 1938'de yapılan bir antlaşma ile 50 Milyon dolarlık bir kredi açmıştır. Mançurya-Sibirya sınırında Sovyet Rusya'nın askerleri ile Japonya arasındaki çatışmalar sürmüş, 1938 ve 1939 yaz aylarında küçük savaş niteliğine ulaşmıştır. Ancak 1939 yılının ağustos ayında Almanya ile Sovyetler arasında saldırmazlık paktı imzalanması, Japonya ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkileri bir dereceye kadar iyileştirmiştir (Armaoğlu, 2019, s.144).

1940 yılının sonbahar aylarında, İngiltere'yi istila etmenin teknik açıdan zor olması Hitler'in, Sovyet Rusya'ya saldırmanın doğru olacağına inanmasına sebep olmuştur. İdeolojik sebeplerle komünizmi küçümseyen Hitler, Alman ırkı için gereken yaşam alanını doğuda aramaya karar vermiştir (McNeill, 2002, s. 782). Bununla birlikte, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında Balkanlar'da başlayan çıkar çatışmasının sonucunda Almanya, Balkan ülkelerine yönelmiş, Almanya'nın Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'ne ulaşması üzerine İngiltere ile ABD, Türkiye'yi harbe dâhil etmeye çalışmışlardır. Fakat, bu adımlarda başarısız olmuşlar ve 18 Haziran 1941'de Almanya Türkiye ile bir Saldırmazlık Paktı imzalamıştır. Almanya'nın

aleni olarak harp ilanı sonrası Stalin, Almanya'nın Rusya'nın güvenliğini tehdit ettiğini düşünmekteydi. Hitler, Sovyetlerin Montrö sözleşmenin ortadan kaldırılıp yeni bir antlaşmanın Türkiye, Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya dördlüsü ile imzalanmasını istediklerini ifade etmesine ve Almanya'nın Boğazlar üzerindeki Sovyet menfaatlerine uygun bir anlaşma için desteğe hazır olduğunu belirtmesine rağmen Stalin, söz konusu yeni antlaşmada askeri ve ticari gemilerini serbestçe Akdeniz'e indirme de dâhil, Sovyetler Birliğine imtiyazlar verilmesi konusunun altını çizmiştir. Stalin, aynı görüşmelerde Ege adaları ya da Boğazlarda kontrol noktalarına sahip olmak istediğini belirtmiş ve Üçlü Pakta katılabilmek için dört şart ileri sürmüştür. Buna göre, Almanya Finlandiya'dan çekilecek, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz ve Boğazlarda güvenliği sağlanacak, Batum- Bakü hattının güneyinde İran Körfezi'ne doğru olan bölge Sovyetler Birliği'nin nüfuz bölgesi olarak tanınacak ve Japonya sahilinin kuzeyindeki petrol ve kömür imtiyazlarından vazgeçecekti (Kırkpınar, 2017, s. 253).

Anlaşma sonucunda Sovyetler istediği zaman savaş gemilerini Boğazlardan sınırsız geçirme hakkına sahip olacak, Karadeniz ülkeleriyle Almanya ve İtalya hariç diğer ülkelerin savaş gemileri ilke olarak Boğazlardan geçemeyecekti, diğer yandan dünya üzerinde stratejik olarak son derece önemli bir konumda olan Boğazları başka bir devletle paylaşmak istemeyen Hitler, Sovyet Rusya'nın taleplerinden rahatsız olmuş ve Berlin görüşmelerinden sonra Sovyet Rusya ile işbirliğini bitirme zamanının geldiğine karar vermiştir. Sovyet Rusya'nın dünya nüfuz bölgeleri ile ilgili yeni taleplerini ilettiği 26 Kasım 1940 tarihli telgrafa cevap vermeyen Hitler, 18 Aralık 1940 günü kesin olarak Alman ordularına Ruslara karşı saldırıya hazır olmaları için emir vermiştir. İki taraf arasında 1940 yazında başlayan gerginlik 22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyet Rusya'ya karşı savaş ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. 22 Haziran 1941 tarihine dek tarafsızlığını koruyan Stalin, bu tarihten itibaren kendisini savaşın içinde bulmuştur. Harbin başında Sovyet Rusya ile İngiltere arasında hiçbir anlaşma imzalanmamış, Sovyet Rusya'nın da savaşa dahil olmasıyla, İngiltere ile Sovyet Rusya arasında müttefiklik atmosferi oluşmuştur. 1939'da Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa ittifak anlaşması görüşmelerine başlamıştır (Kırkpınar, 2017, s. 254-255).

5. Barbarossa Harekâtı

Barbarossa Harekâtı'nın arka planında Birinci Dünya Savaşı'ndaki hataların tekrarlanmaması düşüncesi bulunmaktadır. Bu, iki cepheye sahip bir muharebeden kaçınılacağı anlamına gelmekteydi. İngiltere etkisiz hale getirildiği için, Hitler bir cephede Sovyet Rusya ile savaşabilirdi. Almanya'ya yönelik2 cephe durumunu ortaya çıkaran kilit devlet hep Sovyetler Birliği olmuştur. Stalin de Hitler'e benzer şekilde revizyonist bir politika izlediğinden, savaş alanında karşılaşmaları kaçınılmazdır. Stalin'in ileri görüşlü iki genç üst düzey komutanı, Semyon Timoshenko ve Georghi Jukov da Hitler gibi düşünmekteydi, Stalin'e henüz 1939'da Almanya'ya karşı bir önleyici saldırı planı önermişlerdi. Stalin bunu reddettiyse de benzer plan Sovyet Rusya'nın fırsatçı dış politikası doğrultusunda her an yürürlüğe koyulabilirdi. 1939 Eylül'ü ile 1941 Haziran'ı arasında üstün modern tanklar ve yeni uçaklar geniş sayılarda Kızıl Ordu'nun hizmetine girmiş ve silahlanma programı hız kesmeden devam etmiştir. 1942-1945 arasında Kızıl Ordu yeterince güçlendiğinde, Stalin,

İngiltere karşısında yıpranmış bir Almanya'ya savaş açabilecek duruma gelmiştir. Bu sebeple Hitler'in hesaplarında iki cephe açılmasından illebet kaçınacak bir fırsat kollamanın daha ağır bastığını ve bu doğrultuda Sovyet Rusya'ya bir önleyici saldırı gerçekleştirdiği söylenebilir (Çınar, 2014, s. 175; Aydın, 2019, s. 628 vd.).

Almanya 18 Aralık 1940 tarihinde 21 Numaralı "Barbarossa Planı Emri"ni yayımlamıştır. Emir kesin bir ifade ile başlamaktadır:

'Alman Silahlı Kuvvetleri, Sovyet Rusya'yı çabuk bir seferde ezmek için İngiltere'ye karşı savaş sona ermeden hazırlanmalıdır. Bu amaç doğrultusunda ordu, mevcut bütün birlikleri kullanmak zorunda kalacaktır. Donanmanın asıl hedefi İngiltere olmaya devam edecektir. Daha fazla zaman gerektiren hazırlıklara -şayet önceden yapılmadıysa- derhal başlanacak ve 15 Mayıs 1941 'e kadar tamamlanacaktır. Taarruz niyetinin fark edilmemesine dikkat edilecektir. Batı Rusya'daki Rus ordusunun büyük bir bölümü tanklarla birlikte dört koldan saldıran cesur harekâtlarla imha edilecek ve düşmanın savaşa hazır kuvvetlerinin Rusya'nın geniş topraklarına doğru geri çekilmesi önlenecektir. Bu sonuçlar Rusya'yı felce uğratmaya yeterli olmazsa, Alman Hava Kuvvetleri'nce Urallar'da ki son endüstriyel bölgesi bertaraf edilebilir.' Rus donanması, Baltık'taki üslerin ele geçirilmesiyle faaliyet dışı bırakılacaktır. Romanya, güneydeki Rus kuvvetlerini yerinden kıpırdatmayarak ve Almanlara geri bölgeden lojistik destek sağlayarak yardımcı olacaktır (Hart, 2015, s. 203-204).

Rusya'daki durum stratejiye ve taktiğe, arazi, lojistik ve mekanize birliklere olduğundan daha az bağlıydı. Harekâta ilişkin bazı kararlar çok önemli olmakla birlikte, arazinin büyüklüğü ile birlikte ele alındığında mekanize birliklerin eksikliği kadar önemli değildi ve onların etkilerinin bu temel unsurla da bağlantılı olarak ölçülmesi gerekmektedir. Stalin'in 30 Temmuz 1941 'de Roosevelt'e gönderdiği mesaja göre ordudaki toplam tank sayısı yarısı Batı Rusya'da olmak üzere 24 bindi (Hart, 2015, s. 215-218).

Almanlar, 22 Haziran Pazar günü sabahın ilk saatlerinde, Baltık Denizi'yle Karpat Dağları arasında üç büyük paralel dalga halinde Rus sınırından sel gibi aktılar. Sol kanatta Leeb komutasındaki Kuzey Ordular Grubu Doğu Prusya'dan Rus işgali altındaki Litvanya'ya girmiş, sol merkezde, Varşova'nın doğusunda, Bock'un komutası altındaki Merkez Ordular Grubu Rus cephesinin Kuzey Polonya'da meydana getirdiği çıkıntının her iki kanadına büyük bir taarruz başlatmıştır. Sağ merkezde Pripyat bataklığının batı ucunun bulunması nedeniyle Alman akınının yöneldiği doksan beş kilometrelik sakin bir bölge bulunmaktaydı. Sağda Rundstedt komutasındaki Güney Ordular Grubu, Karpatlar'ın yanında Rus cephesinin Galiçya'da teşkil ettiği Lviv'in kuzey tarafına doğru hücumla geçmiş, Bock'un Ordular Grubu'nun sağ ile Rundstedt'in sol tarafı arasındaki boşluk, birliklerin burada toplanması ve mümkün olan en kısa sürede ilerlemesi için özellikle bırakılmıştır. Bu sebeple ilk safhada Alman ilerlemesinin hızı arttırılmıştır. Alman taarruzunun ağırlık merkezi sol merkezdeydi. Bock burada asıl olarak Batı'nın işgalinde planlanmış olan öncü rolüyle görevlendirilmiştir. Bock'a bu belirleyici görev için zırhlı kuvvetlerin büyük bölümü olarak, Guderian ve Hoth'un emrine iki panzer grubu verilirken, diğer ordular gruplarına ise birer panzer grubu verilmiştir. Bock'un emrinde, her birinde üçer piyade kolordusu bulunan Dördüncü ve Dokuzuncu ordular bulunmaktadır (Hart, 2015, s. 218-219).

Yaklaşık üç milyon Alman ordusu 22 Haziran 1941 tarihinde 04:45'te, Romanya, İtalya ve müttefik birliklerinin katılımıyla sınırı geçmiş ve Rus sınırlarından içeriye taarruza başlamıştır. Bu taarruzlar üç koldan gerçekleşmiştir., Merkez Ordular Grubu Brest-Litovsk ve Minsk'e, Kuzey Ordular Grubu Baltık ülkeleri üzerinden Leningrad'a saldırmıştır. Güney Ordular Grubu'na ise Galiçya'ya ilerleme ile Ukrayna'yı ele geçirme vazifesi verilmiştir. Alman birlikleri binlerce Sovyet askerini ablukaya almış, Alman Hava Kuvvetleri ise bir hafta içinde Rus hava kuvvetlerinin batı sınırlarında görev yapan unsurlarını hemen hemen tümüyle yok etmiştir. Kızıl Ordu Dinyeper ve Daugava ırmaklarının gerisine çekilmiştir.Saldırıya uğrayan bölgelerdeki ağır sanayi unsurların sökülerek trenlerle cephe hattından daha güvenli olan Ural Dağları'na ve Orta Asya'ya sevk edilmesi planlansa da bu gerçekleştirilememiştir. Minsk, 28 Haziran 1941'de Alman birliklerinin kontrolüne geçmiştir (Yılmaz, 2019, s. 71).

Guderian komutasındaki Alman askerleri 11 Temmuz'da Dinyeper Nehri'ni geçmiştir. Güney hattında ise 11. 3. ve 4. Ordu Besarabya'yı aşırp Karadeniz'de bulunan Odessa limanına ilerlerken Sovyet Güneybatı Cephesi komutanı General Mihail Kirponos'un 4 mekanize kolordusunun taarruzuna uğramıştır. Kursk Savaşı'na kadar geçen süredeki en büyük tank savaşı burada gerçekleşmiştir. Rusların doğru şekilde kullanamadıkları tank birlikleri, Kleist'indoğru hamleleriyle püskürtülmüştür. Bu çarpışmaların sonrasında Kleist'in komutasındaki 1. Panzer Grubu, Kiev'e doğru ileri harekâtını durdurup güneye geri dönmüş ve Güney Ordular Grubu birlikleriyle birleşmiştir.Bölgedeki Mareşal Semyon Budyonni'nin emrindeki Sovyet birliklerini ablukaya almıştır. Uman Muharebesi ismiyle tanınan 8 Ağustos'a kadar devam eden çatışmalar neticesinde Rus birliklerinin kayıpları ölü ya da tutsak olarak 300 bini bulmuştur. Almanya'nın hızlı taarruzları, daha da kuvvetlenen Rus birliklerinin savunması karşısında ilerleme kaydedemeyecek duruma gelmiş, Alman birliklerince kuşatılan Rus birlikleri, Alman kuşatmasına direnmeye devam etmişlerdir (Yılmaz, 2019, s. 71- 72).

Guderian'ın emrindeki ordu 16 Temmuz 1941'de Moskova'nın bahçe kapısı olarak bilinen Smolensk'e girmişlerdir. Ancak Smolensk'in batı tarafında abluka altına alınan Rus birlikleri, temmuz ayının nihayetine dek savunma direncini sürdürmüştür. Bu bölgede oldukça sert çatışmalar gerçekleşmiş ve Alman kayıpları da giderek artmıştır. Smolensk bölgesinde ablukaya alınan Rus kuvvetlerinin ortadan kaldırılmasıyla Barbarossa Harekâtı'nın ana hedefine ulaşılmıştır. 1 Ağustos 1941 tarihinde Guderian'ın birlikleri Roslavl'a harekate başlamış ve şehri ele geçirmiştir. 7 gün devam eden Roslavl Muharebesi sonrası sıra Vyazma'ya gelmiştir. Fakat Hitler, 21 Ağustos 1941 tarihinde Alman ordularını Kiev'e yönlendirmiştir. Alman komutanlar, bu sırada Moskova'ya büyük bir harekât planı yaparken, Hitler onların tam aksi yönünde karar vermiştir. Hitler'in buradaki amacı Ukrayna'daki hububat ve ağır sanayi ürünlerini ele geçirmektir (Yılmaz, 2019, s. 72).

6. 1941 Yılıının Sonlarında Gerçekleşen Harekâtlar

1941 yazında, Merkez Ordular Grubu'ndan Guderian'ın komutasındaki 2. Panzer Grubu ve Güney Ordular Grubu'ndan Kleist'in komutasındaki 1. Panzer Grubu'nun birlikte hareketi neticesinde gerçekleşen Kiev Muharabesi, 25 Ağustos 1941'de 2. Panzer Grubu'nun Kiev'e doğudan taarruz etmesiyle başlamıştır. 1. Panzer Grubu ise güneyden saldırı

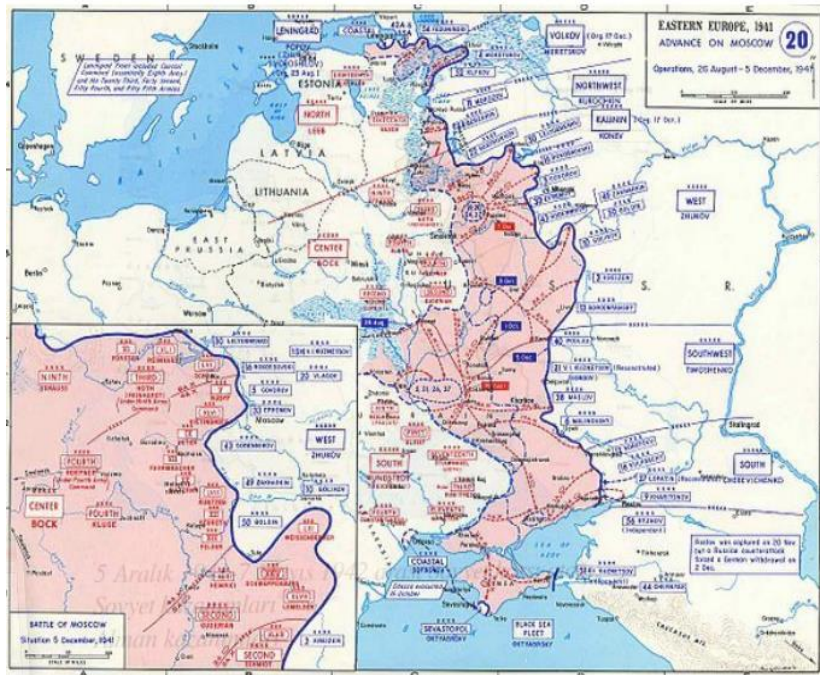
gerçekleştirmiştir. Buradaki Kızıl Ordu birlikleri Semyon Budyonni komutasında olup, 16 Eylül 1941'de kuşatılmışlardır. Kiev'in 19 Eylül'de Almanların eline geçmesiyle muharebe 26 Eylül 1941'de sonlanmıştır. Kiev zaferinden sonra Almanlar Moskova'ya ilerlemeye karar vermiş, bu doğrultuda Tayfun Harekâtı adlı operasyon uygulanmaya başlamıştır (Yılmaz, 2019, s. 72).

Hitler'in Moskova'ya ilerlemesi üzerine Sovyetler ile İngiltere arasında 12 Temmuz 1941 tarihinde Moskova'da ittifak antlaşması imzalanmıştır. İki ülke Almanya'ya karşı birbirini desteklemeye, yardım etmeye, Almanya ile antlaşma yapmamaya karar vermişlerdir (Özdemir, 2013, s. 230).

6.1. Tayfun Harekâtı/Moskova Muharebesi

Kiev Muharebesi'nin ardından Hitler'in verdiği emirle başlatılan bu harekât süreci Rus ordusunun en güçsüz dönemidir. Savaşın başladığı Haziran ayından 1941 Ekimine dek Kızıl Ordu birlikleri 3 milyona yakın tutsak vermiş, ordunun asker sayısı yaklaşık 5 milyondan 2 milyona düşmüştür. Bununla birlikte büyük miktarda ikmal malzemesi ve nakliye aracı kaybedilmiştir (Yılmaz, 2019, s. 112). Alman birliklerinin karşısında, Batı, Bryansk ve İhtiyat cephesi olmak üzere 3 cepheye bağlı 1 Milyon 250 Bin kişilik bir Kızıl Ordu kuvveti, 1000 tank ve 7.600 top, 990 tank bulunmakla birlikte Sovyet Hava Kuvvetleri'ne ait 578'i bombardıman olmak üzere toplamda 936 uçak Moskova Savunması için harekete geçirilmiştir. Moskova çevresinde geniş ölçüde bir savunma hattı kurulmaya başlanmış, en ileride Rjev- Vyazma- Bryansk hattında şehrin 200 km ilerisinde Rjev- Vyazma savunması, Kalinin- Mozhaisk- Kaluga hattında Mozhaisk savunma düzeni kurulmuştur. Üçüncü savunma hattı ise Moskova Savunma Bölgesi olarak şehri çevreleyen bir daire şeklinde oluşturulmuştur (Yılmaz, 2019, s. 113-114).

Resim 1: Tayfun Harekâtı (Yılmaz, 2019, s. 96)



6.1.1. Vyazma Savunma Hattı

30 Eylül'de başlayan Alman ilerlemesi, Vyazma'nın batısında Sovyet 19. 20. 24. ve 32. Ordularının kuşatılmasıyla 10 Ekim'de tamamlanmıştır. Bu savunma hattında Kızıl Ordu'nun Batı ve İhtiyat cephesi birlikleri beş tank tugayı ve yirmi beş piyade tümeni kaybetmiştir. 14 Ekim'de Kalinin Almanlar tarafından ele geçirilmiş, General İvan Konev kumandasında 17 Ekim'de Kalinin Cephesi kurulmuştur. Bu sayede dokuzuncu Panzer birlikleri durdurulmuş, doğrudan Moskova'ya yaklaşımları önlenmiştir. Kuşatmanın güney kanadı Tula önlerinde durdurulunca harekât Ekim ayının sonlarında çıkmaza girmiştir. "*Rusya büyük, fakat çekileceğimiz bir yer yok. Arkamız Moskova.*" Sözlerinin sahibi General Vasili Kloçkov ve emrindeki 28 asker 18 Kasım'da on sekiz Alman panzerini imha etmiş, Alman ileri harekâtını az bir zaman için de olsa hareketsiz kılmayı başarmıştır. Buna rağmen Almanlar, 19 Kasım'da Klin'i, 27 Kasım'da Istra'yı ele geçirmiştir (Yılmaz, 2019, s. 115). 3 Eylül'de Churchill'den 30-40 Alman tümenini kendilerine çekecek şekilde Balkanlar ya da Fransa'da bir cephe açmasını isteyen Stalin'in bu talebi de reddedilmiştir. Harekâtın başı denecek bir zamanda Ekim ayında, Vyazma ve Bryansk cephelerinde 663.00 Sovyet askeri ele geçirilmiş, 4512 top ve 1242 tank ele geçirilmiştir (Çınar, 2014, s. 178).

6.1.2. Sovyet Karşı Taarruzları

Guderian'ın birlikleri kışa kadar Moskova'yı alamamış, kış şartlarına karşı yaşam mücadelesi verirken Güney Ordular Grubu da birtakım başarılar elde etmesine rağmen Kızıl Ordu'yu imha edememiştir. Hitler'in yıldırım savaşı taktiği için hava desteği, sağlam lojistik, elverişli arazi şartları gerektiğinden ve bu şartlar Aralık 1941'de ortadan kalktığından tam bir başarı sağlanamamış, Almanlar savunmaya geçmişlerdir (Seydi, 2016, s. 633). Bu süreçte Sovyetler Sibiry ve Moskova'nın uzak doğusundan iyi eğitilmiş Kızıl Ordu birliklerini bölgeye sevk etmiştir. 5 Aralıkta takviye birlikleri, yeni T-34 tankı ve Katyuşa roketatarlarının desteğiyle Moskova yakınlarındaki Alman kuvvetlerine saldırı başlatılmıştır. Kızıl Ordu'nun amacı Kuzey Ordular Grubu ile Merkez Ordular Grubu'nun bağlantı noktası olan Seliger Gölü ve Rzhev'e saldırarak Alman kuvvetlerinin bağlantısını kesmek olduğundan, Sovyet birlikleri Donets Nehri üzerinden saldırıya geçerek 100 kilometrelik bir çıkıntı üzerinden taarruza geçmiştir (Yılmaz, 2019, s. 102). İki gün içerisinde Krasnaya Polyana ile beraber Moskova'ya civarında bazı şehirler geri alınmıştır. Kuzeyde 15 Aralık 1941'de Klin, 16 Aralık'ta da Kalinin geri alınmış, bu cephenin birlikleri batı yönünde ilerlemeye devam etmişlerdir. Güneybatıda ise aynı gün Tula geri alınmıştır. Merkezde ise ilerleme daha yavaş olmuş, Kızıl Ordu birlikleri Naro-Fominsk'i 26 Aralık'ta, iki gün sonra ise Kaluga'yı, 2 Ocak 1942'de Maloyaroslavets'i Alman işgalinden kurtarmıştır. Sovyet karşı taarruzlarıyla Alman kuvvetleri Moskova'dan 100-250 km geri atılmıştır. Sonuçta Barbarossa Harekâtı başarısız olmuş, Almanya'nın doğuda uzun süreli bir mücadeleye hazır olması gerektiği ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2019, s. 122).

Resim 2: 5 Aralık 1941-7 Mayıs 1942. Sovyet taarruzları (Yılmaz, 2019, s. 73)

7. 1942 Yılında Gerçekleşen Harekâtlar

1941 yılının sonunda Almanlar Leningrad'ın doğusundan İlmene Gölü- Kalinin- Moskova'nın Batısı- Tula- Kharkov- Rostoc hattında mevzilenmiş, ancak Hitler'in Rusya'yı en fazla 2 ayda ele geçirme düşüncesi başarısız olmuştur. Amerika'nın harbe katılmasının ardından, Rusya'ya yardım göndermesinin 1942 sonunda mümkün olacağı gerçeği, Sovyetlerin o zamana dek direnmeyi sürdürmesine sebep olmuştur. Bu sebeple 1942 Ocak ayından itibaren Kızıl Ordu birlikleri birçok noktadan taarruza geçmiş, Almanları bir miktar geriletmişlerdir. Alman kuvvetleri doğu cephesindeki birliklerini 240 tümene çıkarıp 1942 Haziran ayında cephenin güney kanadından tekrar taarruza geçmiştir. Temmuz sonunda ise Stalingrad'ı kuşatmaya başlamışlardır. Ağustosta Kafkas dağlarında Elbruz tepelerine Gamalı Haç dikmişler, ancak Hazar Denizi'ne varıp Kafkasya ve Bakü'yü Sovyetlerden ayırmayı başaramamışlardır. Bu süreçte Temmuz itibarıyla 4 aşamada gerçekleştirilecek Stalingrad Muharebesi başlamıştır (Armaoğlu, 2019, s.197).

7.1. Stalingrad Muharebesi

1942 yılı yaz taarruzlarını tamamlayan Almanlar Stalingrad şehrini ve Kafkasya'yı işgal etmek için operasyonları sürdürmüş, iki grup olarak hareket ederek hem Kafkasya'ya hem de Stalingrad'a ilerlemişlerdir (Yılmaz, 2019, s. 128; Aydın, 2017, s. 271). 164 gün süren Stalingrad Muharebesi'nde iki taraf da zayıf düşen birliklerinin eksiklerini çok kez tamamlamış, savaşın başında savunma durumunda olan Rus birlikleri Donetz-Don koridorunda yeni bir birlik oluşturmuştur. Bu birlik çekilen Güneydoğu Cephesi'nin 28., 51., 57., 62., ve 64., Ordu birliklerinden oluşturulmuştur. Şehir içindeki savunma 62. Ordu ve sivil

halkın katılımlarıyla yürütülmüştür. Kızıl Ordu Stalingrad'daki savunma hattını çok sayıda binadan oluşturmuştur. Binalar oldukça stratejik öneme sahip caddeleri görece şekilde seçilmiştir. Oluşturulan mevzilere makineli tüfek, tanksavar silahı timleri yerleştirilmiş, bölge dikenli tellerle çevrilmiştir. Hava savunmasını başlarda 1077. Uçaksavar Alayı üstlenmiştir. 27 Temmuz 1942'de Stalin 227 sayılı emri çıkartarak tüm komutanların geri çekilme kararı yetkisini ellerinden almıştır. "Geri adım yok, Volga gerisinde bir yer yok!" (Yılmaz, 2019, s. 96).

23 Ağustos 1942'nin akşamında B Ordular Grubu Volga kıyılarına ulaşmış, 30 Ağustos'ta Stalingrad'ı kuşatma operasyonu tamamlanmıştır. 3 Eylül'de Sovyet kuvvetleri mevzilerinden ayrılarak şehrin iç bölgelerine çekilmek zorunda kalmış, ertesi gün on dördüncü Alman Kolordusuna yönelik taarruz başlatmışlardır. Burada 120 Kızıl Ordu tankının otuzu Alman hava kuvvetleri tarafından yok edilmiştir. 7 Eylül'de şehrin havaalanı Alman kuvvetlerinin eline geçmiş, iki gün sonra Moskova-Astrahan demiryolu hattı kesilmiştir. Eylül ayında şehirdeki Alman ilerlemesi sürmüştü, Kızıl Ordu kuvvetleri sürekli gerilemek zorunda kalmışlardır. Muharebenin üçüncü ayında ilerleme yavaşlamış, Almanlar Volga'nın batı kıyılarına ulaşmışlardır (Yılmaz, 2019, s. 132-133).

Resim 3: Stalingrad Taarruzu (Yılmaz, 2019, s. 132)



7.1.1. Uranüs Harekâtı

Umutsuz direniş devam ederken, Kızıl Ordu Uranüs Harekâtı adlı bir planın hazırlıklarını tamamlamıştır. Harekâtın amacı Stalingrad'da Kızıl Ordu birliklerini kuşatmış olan Alman çemberini dışarıdan sarmaktır. Harekât 19 Kasım 1942'de Stalingrad'ın kuzeyinde, kuşatmanın kuzey kesiminin Serafimoviç ve Kremenskaya üzerinden harekete

geçmesiyle başlatılmıştır. Kızıl Ordu birlikleri General Nikolay Vatutin komutasındaki 18 piyade tümeni, 8 tank tugayı, 2 motorize tugay, 6 süvari tümeni ve 1 tanksavar tugayını içeren üç ordudan oluşturulmuştur. Burada 3. Romen Ordusu kısa sürede dağılmış, iki günlük çatışmalarda 75 bin kayıp vermişlerdir. 20 Kasım'da ikinci taarruzda Kızıl Ordu 4. Romen Kolordusu'na saldırmıştır. Yaklaşık 290 bin Alman, Romen ve Hırvat askeri kuşatılmıştır (Yılmaz, 2019, s. 134- 136).

7.1.2. Küçük Satürn Harekâtı

16 Aralık 1942'de ikinci genel taarruz, Küçük Satürn Harekâtı başlatılmıştır. Harekâtın amacı Alman kuvvetlerini Don gerisine atmak ve Rostov'u almaktır. Kızıl Ordu birlikleri Rostov'a ulaşamamış ancak Alman kuvvetlerini Kafkasya'dan çekilmek, Rostov'un 250 km gerisinde yeni bir hatta gerilemek zorunda bırakmışlardır. Ayrıca Don-Donets koridoru tümüyle geri alınmıştır. Yıl sonuna kadar esir alınan Alman askerlerinin sayısı 60 bini bulmuştur (Yılmaz, 2019, s. 136- 137).

8. 1943 Yılında Gerçekleşen Harekâtlar

Stalingrad Muharebesi'nin son ve en şiddetli safhası 24 Kasım 1942'de başlamış, 2 Şubat 1943'te sona eren çatışmaların sonucunda Alman kuvvetleri Stalingrad'ı düşürememişlerdir. Bununla birlikte Sovyet kuvvetleri 1943 Ocak ayından itibaren karşı taarruza geçmiş, 190.000 Alman askerini esir almışlardır. Muharebe Sovyet zaferiyle sonuçlanırken Almanya üstünlüğünü kaybetmiştir. Mart 1943'te Kafkasya Alman kuvvetlerinden temizlenmiş, Leningrad ve Moskova'daki tehdit sonlandırılmıştır (Armaoğlu, 2019, s. 197). İki taraf da yaz aylarında girişecekleri genel harekâtların hazırlıklarına başlamıştır. Almanlar Kursk çevresinde oluşan geniş çıkıntının iki yanından yapacakları taarruzlarla Kızıl Ordu birliklerini imha etmeyi planlamıştır. Harekâtın tarihi 5 Temmuz 1943 olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde Sovyetler de yaz aylarında taarruz eden taraf olmayı planlamışlardır, ancak Almanların Kursk çıkıntısı planlarını öğrendikten sonra buradaki Alman kuvvetlerini yıpratarak, karşı taarruzla geriletmeye karar vermişlerdir. Harekât belirlenen tarihte başlatılmış, kuzeyde 45 kmlik bir cephe hattından taarruz eden Alman birliklerinin cephesi sürekli daralmış, bu hattaki ilerleme 10 Temmuzda durmuştur. Prohovka köyünün yakınlarında 12 Temmuz günü 4. Panzer Kolordusu ile Step Cephesi 5. Muhafız Tank Ordusu arasında Prohovka Muharebesi gerçekleşmiş, kesin bir sonuç elde edilememiştir. Buradaki çatışmalar Kursk Muharebesi'nin sonunu oluşturmaktadır. Hitler 17 Temmuz 1943'te birliklerin geri çekilmesini emretmiştir (Yılmaz, 2019, s. 74- 75).

8.1. Kutuzov Harekâtı

12 Temmuz'da Kızıl Ordu batı cephesi, Bryansk cephesi ve merkez cephesi birlikleri Oryol yönünde bir genel taarruz başlatmış, 50 kilometrelik bir ilerlemeyle birlikler Oryol'un batısına ulaşmıştır. Daha güneyde şehre 20 km yaklaşmış, kuzeyden gelen birlikler Oryol-Bryansk demiryolu hattını tehdit eder duruma gelince Alman birlikleri kritik bir durum içerisine girmiştir. Taarruzların devamında Almanlar Oryol'u 5 Ağustos 1942'te tahliye etmişler, bölgedeki hareketlilik 18 Ağustos'a dek sürmüştür (Yılmaz, 2019, s. 75).

8.2. Rummyantsev Harekâtı

İkinci genel karşı taarruz, Kursk çıkıntısının güneyi için planlanmış, 3 Ağustos 1943'te Voronej cephesi ve Step cephesi birlikleri tarafından başlatılmıştır. Esas taarruz Tomorovka ile Belgorod arasındaki Alman kuvvetlerine yönelmiş, ilk günün sonunda Alman savunma hatları yarılmıştır. Belgorod iki gün sonra Kızıl Ordu kuvvetlerinin kontrolüne geçmiş, bu sırada Step cephesi birlikleri de Harkov yönünde taarruzlarına devam etmişlerdir. 15-20 Ağustos arasında Kızıl Ordu birliklerinin Dinyeper yönündeki hareketleri durdurulmuş, fakat Harkov'un ana ikmal hattının kesilmesi engellenememiştir. Alman kuvvetleri Harkov'u 22 Ağustos 1943'te tahliye etmişlerdir. Dinyeper'in kuzey kesimine yönelen Kızıl Ordu taarruzları Smolensk civarındaki Merkez Ordular Grubuna karşı Suvorov Harekâtı ile gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2019, s. 76).

1943 yılında çatışmalar devam ederken, Sovyet Rusya'nın içinde bulunduğu durumu görüşmek üzere Amerika, İngiltere ve Çin Dışişleri Bakanları Ekim ayında Moskova'ya gitmiştir. 19 Ekim-1 Kasım 1943 tarihleri arasında Kremlin Sarayı'nda Moskova Konferansı gerçekleştirilmiştir. Konferansta, Sovyet Rusya savaşın süresinin kısaltılması için ikinci cepheyi en geç 1944 yılında açılması, Alman bombardımanı için İsveç hava alanlarının kullanılması ve Türkiye'nin savaşa girmesini istemiştir. İsveç konusu hariç, diğer istekleri kabul edilmiştir (Yakut& Yakut, 2013, s. 49). Sovyetler Birliği Büyükelçilik binasında 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında toplanan Tahran Konferansı'nda Sovyet Rusya'nın Avrupa'da ikinci cepheyi 1 Mayıs 1944 tarihinde açması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte, Polonya sorunu da görüşülmüş, Oder Nehri'ne kadar olan Alman topraklarının Polonya'ya bırakılması kabul edilmiştir (Yakut& Yakut, 2013, s. 50).

9. 1944 Yılında Gerçekleşen Harekâtlar ve Savaşın Sonu: 1945

22 Haziran 1944'te 120'den fazla bölükten oluşan 4 Kızıl Ordu cephesinin katıldığı büyük bir taarruz, Belarus Taarruzu başlatılmıştır. Kızıl Ordu birliklerinin sayısı 2.3 Milyondan fazladır. 3 Temmuz 1944 günü Belarus'un başkenti Minsk ele geçirilmiş, 50.000 Alman askeri esir alınmıştır. 13 Temmuz'da Kızıl Ordu savaş öncesindeki Polonya sınırına ulaşmıştır. Kızıl Ordu Polonya'ya ulaştığında Polonya Ordusu Fırtına Harekâtı'nı başlatmış, Ağustosta Slovakya'da Slovak milisler Alman kuvvetlerine karşı Slovak Ulusal Ayaklanmasını başlatmışlardır. 8 Eylül'de Kızıl Ordu Dukla Geçidi'ne saldırmıştır. 1945 yılının başında Kızıl Ordu Almanların terk ettiği Varşova'ya girmiş, 3 gün sonra buradan taarruza geçmiştir. 30 Mart'ta Avusturya'ya giren Kızıl Ordu 13 Nisan'da Viyana'yı ele geçirmiştir. Kızıl Ordu için kalan tek hedef Demokratik Alman Cumhuriyeti olacak bölgeye karşı taarruz başlatmaktır. 16 Nisan 1945 tarihinde Berlin Savaşı başlamış, 30 Nisan'da Kızıl Ordu birliklere merkeze doğru ilerlerken Adolf Hitler Eva Braun ile evlendikten hemen sonra intihar etmiştir. Şehrin Savunma Komutanı Helmuth Weidling 2 Mayıs 1945'te şehri Sovyetlere teslim etmiştir. 5 gün sonra Alman Genelkurmay Başkanı teslim belgelerini imzalamıştır. Savaşın bitiş tarihi Moskova saati dolayısıyla Sovyetler Birliği tarafından 9 Mayıs 1945 olarak kabul edilmiştir (Yılmaz, 2019, s. 77).

Almanya'nın teslim olmasından sonra, Amerika, İngiltere ve Sovyet Rusya'nın liderleri 17 Temmuz-2 Ağustos tarihleri arasında Potsdam Konferansı'nı gerçekleştirmişlerdir. Konferansın başlıca konusu barışın nasıl sağlanacağı ve korunacağı, Almanya'nın topraklarına nasıl bir şekil verileceğidir. Almanya Müttefik Devletler tarafından dört bölgeye ayrılarak işgal edilmesi sebebiyle farklı görüşler doğmuştur. Müttefikler Amerika, İngiltere ve Fransa, Sovyet Rusya ve diğerleri olarak iki gruba ayrılmış, üç büyük müttefikin anlaşığı konular 2 Ağustos günü bir deklarasyonla açıklanmıştır. Buna göre;

- I.Almanya'nın kontrolü Amerika, İngiltere, Sovyet Rusya ve Fransa'nın işgal bölgesi komutanları tarafından yapılması,
- II.Almanya'nın silahsızlandırılması ve askerî birliklerden arındırılması,
- III.Alman Silahlı Kuvvetleri, Nazi birlik ve örgütlerinin ortadan kaldırılması,
- IV.Alman savaş endüstrisinin yeniden düzenlenmesi ve ekonominin Müttefik devletler tarafından kontrol edilmesi,
- V.Savaş suçlularının tutuklanması,
- VI.Almanya'nın savaş tazminatı ödemesi,
- VII.Almanya'da demokratik bir düzenin kurulması,
- VIII.Barışla ilgili alınan kararların uygulanması için Amerika, İngiltere, Sovyet Rusya, Çin ve Fransa'nın temsilcilerinden oluşan Dışişleri Bakanları Konseyi'nin oluşturulması,
- IX.Kurulan konseyin Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Finlandiya'nın barış antlaşmalarını hazırlamasına karar verilmiştir (Yakut& Yakut, 2013, s. 52-53).

Sonuç

Vladimir Lenin'in 'Ekmek, Barış, Özgürlük' sloganı ile gelişmiş bir halk hareketi olan 1917 Ekim Devrimi ilk önce Petersburg'da başlamış ve buradan yayılmıştır. Rus halkının yönetime sesini duyuramaması, Japonya ile yapılan savaşta alınan yenilgi, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Cephelerinde uğranan bozgun, toplumun çatışma hâlini ortaya çıkarmış 1905 yılındaki ayaklanmaların 1917 yılına gelindiğinde bir devrime dönüşmesine sebep olmuştur. Sonuçta, 1917 yılının 14 Mart günü geçici bir hükümet kurulmasına karar verilerek Çar'ın istifası istenmiştir. Kurulan geçici hükümet döneminde olayların durulmamasının ardından aynı yıl 14 Eylül'de Cumhuriyet ilan edilmiş, fakat düzen sağlanamamıştır. Bu karışık durumdan yararlanan Bolşevikler bir Askerî İhtilâl Komitesi kurarak, geçici hükümeti devirmiş ve 7 Kasım 1917'de Lenin'in önderliğinde iktidar ele geçirilmiştir. Bundan sonra, iktidar devamlılığı sağlayabilmek adına birkaç adım atmış, önce Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Bu sebeple, 18 Aralık 1917'de Türkiye ile Rusya arasında Erzincan Mütarekesi imzalanarak, Türk-Rus savaşına son verilmiştir. Ardından İttifak Devletleri ile Brest-Litovsk Antlaşması yapılmış, İtilaf Devletleri önemli bir müttefikini kaybetmiştir. Sovyet Rusya'nın dışişlerinde sakin bir hâl aramasına karşılık, içişlerinde durum karışık olmaya devam etmiş, 1918-1922 yıllarında Bolşeviklerle Beyaz Ordu arasında bir iç savaş yaşanmıştır. İç savaşın Bolşeviklerin zaferiyle sonuçlanmasının ardından, 30 Aralık 1922'de Beyaz Rusya, Ukrayna, Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri ile birleşilerek SSCB kurulmuştur.

Savaş başlamadan kısa bir süre önce Almanya ile Sovyet Rusya arasında 1939 yılında bir saldırmazlık antlaşması imzalanmış, iki ülkenin Doğu Avrupa'yı paylaşma isteği

resmiyete dökülmüştür. Almanya'nın Polonya'yı işgale başlamasından hemen sonra, Sovyet Rusya'da payını almak için 17 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren Sovyet Rusya, yürüttüğü işgali tavır ile eleştirmiş olduğu Batılı Devletler gibi saldırgan olduğunu kanıtlamıştır. 22 Haziran 1941'de beklenmeyen bir gelişme olmuş, Almanya Sovyet Rusya'ya karşı taarruza geçerek topraklarını işgal etmeye başlamıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin son yıllarda gerilmeye başlaması, Hitler'in saldırı emri sonrasında tamamen kopması ile son bulmuştur. İngiltere ve Fransa ile görüşmelerini Almanya ile ittifakını garanti altına aldıktan hemen sonra sona erdiren Sovyet Rusya, bu saldırıdan sonra kendisini savaşın içinde bularak Müttefik Devletlerle ittifak yapmak zorunda kalmış ve bundan sonra Almanya'ya karşı Müttefik grubunda savaşmaya başlamıştır. Başlangıçta herhangi bir Alman saldırısını öngöremeyen Sovyet Rusya, kendisini 1941 Haziranında hazırlıksız bir hâlde büyük bir muharebeler dizisinin içerisinde bulmuştur. Kuruluşundan beri saldırmazlık, tarafsızlık ve silahsızlanma politikaları yürüten Sovyet Rusya, Almanya ile Saldırmazlık Paktı'nı imzaladıktan sonra topraklarını genişletme çabasına girmişken var olan savunma hattını da terk etmiş ve sınır güvenliğini henüz sağlayamamıştır. Bunun yanında Zırhlı birliklerinde yalnızca hafif sınıf sayılan BT Serisi tanklar bulunmaktadır. Ancak tanklar ve mekanize unsurlar ile durdurulabilecek olan Alman saldırıları karşısında bu oldukça kötü bir durumdur. Birlikler sevk ve idareden yoksundur. Yapımına 1940'ta başlanan yeni hat henüz bitmemiştir. Böyle bir ortamda başlayan Barbarossa Harekâtının ilk muharebelerinde yenilgi kaçınılmazdır. 1941 Haziranında başlayan harekâta 1942 yılına dek gerçekleşen muharebelerde Sovyet Rusya'nın karşı savunmaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 23-30 Haziran 1941 tarihleri arasında gerçekleşen Brodi Muharebesi'nde tankların çoğu kaybedilmiş, aynı tarihlerde yapılan Bialistok-Minsk Muharebesi de benzer kayıplara sahne olurken Batı Cephesi komutanı General Dimitri Povlov ve beraberinde bir general daha görevden alınarak idam edilmiştir. Aynı zamanda Brodi Muharebesi Kursk Muharebesi'ne kadar geçen sürede İkinci Dünya Savaşı'nın en büyük çaplı tank muharebesidir. 15 Temmuz-8 Ağustos 1941 tarihleri arasında gerçekleşen Uman Muharebesi'nde Semyon Budyonni komutasındaki birlikler bir karşı taarruz başlatsa da başarısız olmuşlardır. 1941 yılının kış aylarında iklim şartları ve Sovyet karşı taarruzları dolayısıyla ilerlemesi durmaya başlayan Almanların Barbarossa Harekâtı planı başarısızlıkla sonuçlanmış, 1942 yılının başlarından itibaren savaşın seyri yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Bu süreçte Kiev, Moskova, Kursk gibi çok önemli muharebeler gerçekleşmiş, Almanlar Kiev zaferinden sonra çok büyük bir başarı elde edememişlerdir. Birliklerini sürekli takviye eden, Alman taarruzlarına karşı başarılı savunma harekâtları ve karşı taarruzları gerçekleştiren Sovyet Rusya 1944 yılında savaş öncesi Polonya sınırlarına ulaşmış, sonuçta Berlin'i de ele geçirerek İkinci Dünya Savaşı'ndan zaferle ayrılmıştır.

KAYNAKÇA

- AĞIR, O. (2019). Dünya Siyasetini Etkileyen Devrimlerin Uluslar arası Sonuçları: 1917 Bolşevik Devrimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,(16), 325-342.
- ARMAOĞLU, F. (2019). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ayraç Sanal Yayın.
- AYDIN, M., AYDIN, M. K. (2011). *Türk İnkılâbı Tarihi*. Cantekin Matbaacılık. Ankara.
- AYDIN, M. K.(2017). *Dış Politika Ekseninde Türkiye'de Siyasi ve İdeolojik Tartışmalar (1920-1950)*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- AYDIN, M. K. (2019). II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri ve Türkiye'nin Yaklaşımları. *Tarih Okulu Dergisi*. (12/44). s.s. 621-633.
- BEKCAN, U. (2013). Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*. (68/4). 73-102.
- BEKCAN, U. (2016). Sovyetler Birliği'nin Savaş Öncesi Döneme Bakışı (1933-1939): Nazilerin Avrupa'yı İşgalinin Sorumlusu Kim??. *Uluslararası İlişkiler*. (13, 50) 101-118.
- ÇINAR, B. (2014). İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İki Cepheli Savaş Sorunu. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*.(10/20), 149-197.
- DAVİES, N. (2011). *Avrupa Tarihi* (çev. Burcu Çıgman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya). İmge Kitabevi. İstanbul.
- GÜRKAN, Ü. (1964) S.S.C.B. Siyasi Rejiminin Ana Hatları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. (21/1), 155-198.
- HART, L. (2015). *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Nilüfer, K. (2007). İki Genel Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Konferansları ve Türkiye (1923-1939). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- KIRKPINAR, N. (2017). II. Dünya Savaşı'nda Stalin ve Sovyet Diplomasisi

Karşısında Türk Basınının Tutumu (1939-1945). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*.(17/34), 239-277.

MCNEİLL, H., William (2002). *Dünya Tarihi*. (çev. Alaeddin Şenel). İmge Kitabevi.

Ankara.

MERCAN, S. (1991). Erzincan Mütarekesi'nden Brest-Litovsk'a (8Aralık 1917-3

Mart 1918). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

ÖNCÜ, S. EKİNCİ, O. (2014) İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23

Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (182/182). 241-264.

ÖZDEMİR, N. (2013). Ünite 6. *Yakınçağ Avrupa Tarih*. (Ed. Ayşe Kayapınar), T.C.

Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını. Eskişehir.

SEYDİ, S. (2016). İkinci Dünya Savaşı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*

(DİA). (2/1) 631-634.

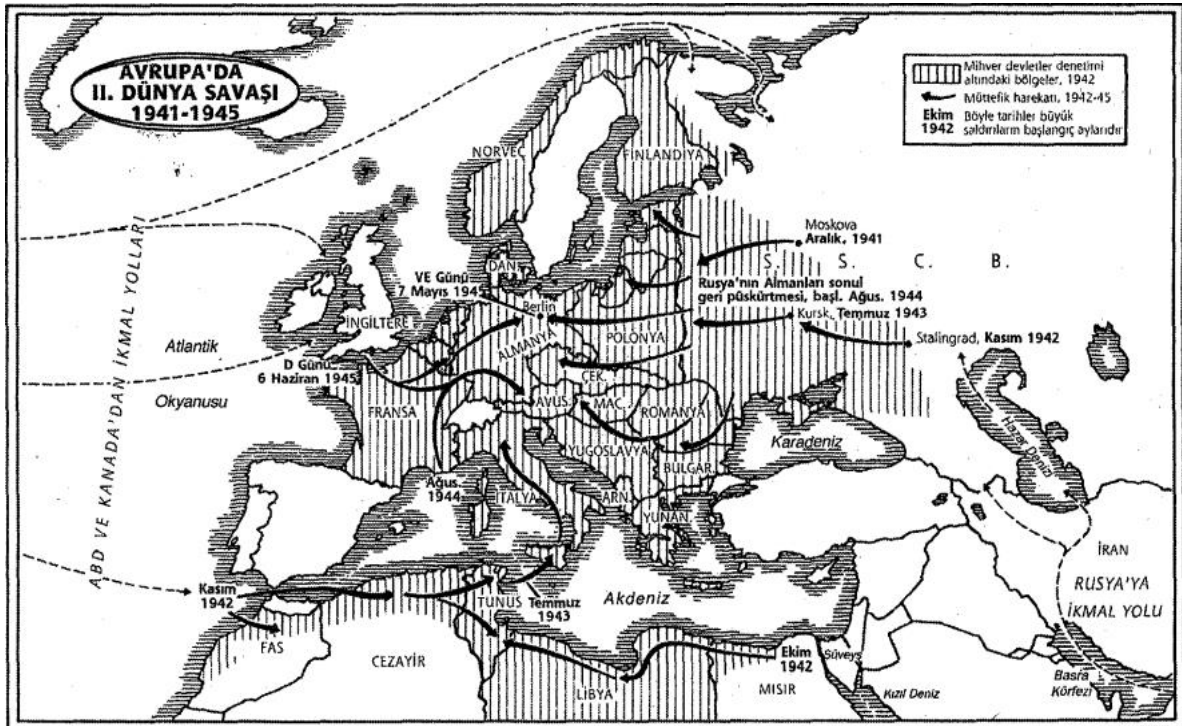
YAKUT, K., YAKUT, E. (2013). Ünite 1. *Siyasi Tarih 2*. Ed. İlber Ortaylı, T.C.

Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını. Eskişehir.

YILMAZ, O. (2017). *Ana Hatlarıyla İkinci Dünya Savaşı Tarihi*.

(https://www.academia.edu/21568662/Ana_Hatlar%C4%B1yla_%C4%B0kinci_D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1_Ed_O%C4%9Fuzhan_Y%C4%B1lmaz, erişim 17.04.2020)

EKLER

EK 1²EK 2³

² Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, çev. Burcu Çıgman, Elif Topçuğil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya, İmge Kitabevi, İstanbul, 2011, s.1063. (https://www.academia.edu/41310236/Norman_Davies_Avrupa_Tarihi, erişim 24.06.2021)

³McNeill, a.g.e., s.783.

İbn Haldun'un Umran İlminde Medeniyet**Nazım KARADAĐ¹****Öz**

Birlikte yaşayan ve yaşamı paylaşan insanoğlu, medeni ve sosyal bir canlıdır. Varlıklarını refah ve güven içinde sürdürebilmek için insanlar bir araya gelerek birlikteliklerini; grup, kabile, halk, toplum, millet, devlet, medeniyet vb. kavramlar ile pratiğe dökerler. Çalışmamızda daha çok toplum ve medeniyet sözcüklerine yer verilecektir. İnsanların bir araya gelerek oluşturdukları toplumun amacı; daha iyi bir yaşam için medeniyet kurmak, kurdukları medeniyeti geliştirmek ve miras olarak sonraki nesillere aktarmaktır. İnsanoğlunun bireysel ya da toplumsal yaşamı birçok düşünür tarafından merak edilmiş, irdelenmiş, araştırılmış ve Sosyal bilimlerin doğuşuyla birçok bilimler için çalışma konusu olmuştur. Sosyal bilimler alanında ismini sıkça duyduğumuz ve andığımız İbn Haldun, yaşadığı çağın düşünürlerinden farklı olarak toplum yapısı ve insan medeniyeti üzerine reel çalışmalar ortaya koymuştur. İbn Haldun'un teorileri ve kullandığı kavramlar(umran, nesep, bedevi, hadari) insanlık tarihinde kalıcı olma niteliği kazanmışlardır. İbn Haldun, bilimsel bir tarih anlayışı geliştirmiştir. İbn Haldun, Umran sözcüğüyle özdeşleşmiştir. Onun ilmi "umran ilmi"dir. İbn Haldun'a göre medeniyetlerin oluşumunda coğrafya ve iklim etkilidir. Toplumlar, bedevilikten hadariliğe geçer ve böylece umran kurulur. Nesep asabiyeti, devletlerin yaşam serüveninde en önemli rolü oynarken, ekonomi kurumu da önem arz etmektedir. Nebep asabiyeti olarak en etkin faktör dindir. Devletler ya da medeniyetler; doğar, büyür ve ölüür. Toplumların yaşamında döngüsellik hakimdir. Bu çalışmada; İbn Haldun'un kullandığı kavramlar ve çıkarımları üzerinde durulacak, medeniyet kavramı ile ilişkili olarak İbn Haldun'a özđün sosyal "umran" teorisi çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Medeniyet, Umran, Sosyal Bilimler, Toplum

Civilization in Ibn Haldun's Science of Umran**Abstract**

The human being, living together and sharing life, is a civilized and social creature. In order to maintain their existence in prosperity and security, people come together and maintain their unity; group, tribe, people, society, nation, state, civilization etc. put the

¹ Öğretmen, MEB, Malatya Gazi Ortaokulu. nkaradag123@hotmail.com ORCID: 0000-0002-0675-7931

concepts into practice. In our study, the words society and civilization will be included. The purpose of the society that people come together to form; to establish a civilization for a better life, to develop the civilization they have established and to pass it on to the next generations as a legacy. The individual or social life of human beings has been wondered, scrutinized, researched by many thinkers and has been the subject of study for many sciences with the birth of social sciences. Ibn Khaldun, whose name we often hear and remember in the field of social sciences, has produced real studies on the structure of society and human civilization, unlike the thinkers of his age. Ibn Khaldun's theories and concepts (umran, lineage, bedouin, hadari) have become permanent in human history. Ibn Khaldun developed a scientific understanding of history. Ibn Khaldun is identified with the word Umran. His knowledge is the "knowledge of umran". According to Ibn Khaldun, geography and climate are effective in the formation of civilizations. Societies pass from Bedouin to Hadari and thus Umran is established. While the asabiyyah plays the most important role in the life adventure of the states, the economic institution is also important. Religion is the most effective factor in the asabiyyah of the Prophet. States or civilizations; born, grow and die. Circularity prevails in the life of societies. In this study; The concepts and inferences used by Ibn Khaldun will be emphasized, and the social "umran" theory unique to Ibn Khaldun will be studied in relation to the concept of civilization.

Keywords: Ibn Khaldun, Civilization, Umran, Social Sciences, Society

Giriş

Sosyal bilimler alanında, insanlık tarihi üzerinde çalışmış ve insanlık tarihine yön vermiş dehalar bulunmaktadır. İnsanı, toplumu ve medeniyetleri çalışma konusu yapan bu dehalar isimlerini tarihe kazımışlardır ve bulunduğu çağın ötesine geçmiş ve çalışmalarıyla geleceğe ışık olmuşlardır. Işıktan nasibini almak ve ışıktan faydalanmak amacıyla dehaları ve eserlerini ele almak, incelemek, gözden kaçan ayrıntıları fark etmek günümüz ve insanlık tarihi için önem arz etmektedir. İnsanlık tarihine yön veren dehaların yeterince anlaşılması, eserleri üzerine yoğun çalışmaların olmaması, yeterli ve doğru değerlendirmelerin yapılamaması gibi nedenlerden dolayı böyle çalışmaların yapılması her zaman bir elzem olmaktadır. İbn Haldun'un insanlık tarihine baktığını anlamak, anlamlandırmak ve günümüz ile muhakemesini yapabilmek adına "umran" olgusu üzerine çalışma yapma gereği devam etmektedir.

14.yüzyıl tarihçisi, devlet adamı ve düşünürü olan İbn Haldun'u tanımak için Süleyman Uludağ tarafından tercüme edilmiş Mukkadime eserinin birinci cildinde bakmak önem arz etmektedir. Bu çalışma; İbn Haldun'un çok yönlü hayatı ya da eseri hakkında bilgi vermek gayesi taşımamaktadır. Çünkü, İbn Haldun'un hayatını anlatmak ya da eserleri üzerinde çalışma yapmak ayrı ve detaylı bir çalışma ister. Bu çalışmada daha çok İbn Haldun ile özdeşleşen "Umran" kavramı üzerinde durulmuştur. Umran, bir medeniyet ilmidir. Umran'ın, nasıl bir süreç olduğunu ve hangi kavramlarla ilişkili olarak geliştiğini anlamak, aktarmak ve değerlendirmek gayesi ile bu çalışma yapılmıştır.

1. Medeniyet Kavramı Üzerine

İnsanoğlu öğrendiklerini düzenli bilgiler haline getirmekte, amaçlı sistematik bir biçimde kavramsallaştırma yolunu gitmektedir. İnsanın yaratılışındaki fitrat ve toplumsal hayat; kültür ve uygarlık gibi kavramları ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturmuştur. Zamanla neredeyse tüm dünyada ve bütün toplumların yaşamında bu kavramlar yer edinmiştir. İnsan; diğer canlılardan farklı olarak öğrenmekte, icat etmekte, geliştirmekte ve sonuç olarak pratiğe dökmektedir. Diğer canlılarda bu özellikler görünmemektedir. Bitkiler, bittiği mekanla sınırlı kalarak programlanmış şekilde kendisi dışındaki diğer canlılara hizmet etmektedir. Hayvanlar da doğalarına bağlı kalarak bitkilerde olduğu gibi yaşam şekilleri geniş zamanlı olarak aynıdır. İnsan dışındaki diğer canlıların yaşamında büyük değişiklikler göremezsiniz. Çünkü bitkilerin ve hayvanların kendilerini değiştirme ve çok farklı eylemlerde bulunma yetileri yoktur. İnsan için düşündüğümüzde, insanoğlu; yazmakta, okumakta, uçabilmekte, yüzlerce insanın bir arada yaşadığı siteler kurulabilmekte ve niçin yaşadığını sorgulayabilmektedir. İnsanoğlu düşünür, değiştirir ve ilerleme kaydeder. Kültür, din ve medeniyet gibi kavramların insanlara ya da toplumlara ait olmasının nedenlerini sıralayacak olursak: İnsanın; arayışı, düşünme yetisine sahip olması, yaşamını değiştirmesi ve yaşamını yapılandırmasıdır. İnsanın kendi yaşamını mamur etmesi, kültür ve medeniyet kavramlarıyla ilişkilidir. Çalışmamızın anahtar sözcüklerinden biri de medeniyettir.

Medeniyet sözcüğünü açacak olursak; Aramca bir sözcük olan medeniyet, “m-d-n” kökünden gelir. “Bir yerde oturmak ve ikame etmek” anlamını taşır. “Medine” sözcüğü de aynı kökten gelir. “Şehir ve oturlan yer” manasındadır. Yerleşmek maksadıyla etrafı sur veya kale ile çevrilen her yere “Medine” yani şehir denir (İbn Manzur, 1994:2). İbn Haldun’a göre “Medeniyet” medeni ve temeddün kelimeleri ilişkili olup “Medine”(polis, town, site, şehir) den gelmektedir. Medeni(political) insan demektir, şehirli insan demektir. İbn Haldun; medeniyet kavramını “umran” ile eş değer tutmaktadır fakat filozofların değerlendirmelerine bakacak olursak “umran” daha geniş, umumi ve ilmi olarak daha fazlasını tanımlamaktadır (Haldun, 1982a: 44). İbn Haldun’un “Medine” sözcüğü yerine “umran” sözcüğünü kullanmıştır. İbn-i Haldun’un “umran”ı ile Farabi’nin *Medine’tü’l Fadıla* adlı eserinde kullandığı “ma’mur” ifadesi benzerdir. Aslına bakacak olursak “imar edilmiş” anlamına gelen “ma’mur” sözcüğünün dini temelleri (Rum 30/9) de bulunmaktadır. Araştırmacıların bir kısmı ise medeniyet sözcüğünün kökenini milattan öncesine dayandırır. O dönemlerde Roma Cumhuriyeti’nde “yerleşik hayat yaşayan”, “kentte oturan” ve “okuryazar olan” anlamına gelen Latince “civis” ve civitas” sözcüklerine dayandırmaktadır (Fichter, 2009:155). “Civis” sözcüğü, Latince “civilis” sözcüğünden türemiştir. İngilizce “city” ve “civil”, Fransızca “cite” sözcükleriyle akrabalıkları vardır (Kızılcıkelik, 2015:27).

18. yüzyıldan itibaren Batı’daki sanayi inkılabıyla birlikte birçok alanda ilerlemeler neticesinde kavramlaşan “civilisation” terimine karşın “medeniyet” Osmanlıda yaygın kullanımı olan bir kavramdır. Öztürkçe’de “uygarlık”, Arapça’da “hadâra”, İbn Haldun’a göre de “umran” diye ifade edilen, gelişmişliğin ifadesi anlamına da gelen medeniyet sözcüğü “şehirleşme ve imkânların bolluğunu” ifade eder (Karcı, 2015:1). Bayraktar’a göre; Farabi,

“medine”yi farklı yorumlar. Coğrafi ve doğal bir topluluk olmaktan ziyade *iradi* bir topluluk olarak nitelendirir. Bu topluluk, en yüksek mutluluğa ulaşmayı hedefleyen bir birliktir. Medeniyet için yargı, ceza, itaat ve bağlanışın olduğu bir yaşam alanı gereklidir. Medeniyet (medine, d/y/n) kurallar çerçevesinde sosyal tabakalarıyla var olmuştur (Bayraklı, 2000: 25).

Kur'an'da, "medine" sözcüğü kasaba ve şehir manalarında kullanılmış, ayrıca çölde hayat sürenlere de "Arab", A'râb" denilmiştir. (bk. Tevbe, 9/90, 97, 98, 99, 101, 120; Hucurat, 49/14) Kur'an'da “bedevî” sözcüğü geçmez ama aynı kökten ve aynı anlamlar gelen "Bâd", "Bâdûn" ve "Bedv" (bk. Yusuf, 12/100, Hac, 22/25; Ahzab, 33/20) kelimeleri geçer (Uludağ 2003: 22-30). Din ile anlam ilişkisi bulunan medeniyet kavramı daha çok bir süreci muhteva etmektedir. Birçok düşünür bu kavram üzerine yoğunlaşmış ve görüş belirtmişlerdir.

Voltaire, "İnsanların barbarlıktan medeniyete nasıl geçtiklerini bilmek istiyorum." (Durant, 1996: 13) derken aslında merak ettiği sosyolojik bir süreçtir. Bu süreç Ali Şeriatî'de “*beşerden- insana geçiş*”, İbn Haldun'da insanlığın hayat sürecini ifade etmeye çalıştığı “*bedevilikten hadariliğe geçiş*”(Haldun, 1982: 131-132) ya da insanlığın “*barbarlıktan medeniliğe*” doğru takip ettiği çizgi düşünülebilir.

Şeriatî'ye göre medeniyet “Geçmişten veya diğerlerinden hazır bulunan(maddi-manevi eserlerden ve tasarruflardan ibarettir.”(Şeriatî, 2011:18) Verilen bu kapsamlı bilgiden yola çıkacak olursak bir medeniyetin oluşmasını sağlayan iki etken göze çarpıyor. Birincisi, topluma özgü olan maddi ve manevi varlık ve eylemlerin tümü; diğeri, başka toplumların ulaştıkları ve elde ettikleri kazanımlara tarihin akışı içinde farklı nedenlerle ulaşmak ve almak. Medeniyetlerin iki boyutu vardır. Biri maddi, diğeri ise manevidir. Medeniyetlerin sahip olduğu bu iki boyut, medeniyetten medeniyete farklılık gösterir. Medeniyetlerin oluşması ve gelişmesi ancak toplumların maddi ve manevi alışverişleriyle mümkün olabilir.

İbn Haldun'a göre insan önce bedevi olur, yani kırsalda yaşar. Bedevi hayat, şehir hayatının başlangıcını oluşturur. Daha sonra kişi kırsaldan şehre taşınır. Yaşamak için mekan bulur. Temel ihtiyacını karşılar. Güvenlik sorununu çözer. Maddi problemleri çözdükten sonra şehrin sunduğu imkan dahilinde estetik ve sanat değerleri ile ilgilenmeye başlar. Toplum, şehrin verdiği imkanlar ile medeniyetini geliştirir (Haldun, 1982a: 419). Medeniyet süreci, bir toplumda kendiliğinde ortaya çıkan ve işleyen bir süreçtir. Genel anlamda medeniyetin belli bir başlangıç ve bitiş noktası olmayacaktır.

A. Toynbee, uygarlık, denince Batı'da akla gelen öncü isimlerden biridir. (Toynbee, 2016: 5-6). Uygarlık üzerine yaptığı araştırmalarda din faktörünü hiçbir zaman göz ardı etmeyen A. Toynbee “Uygarlıklar Yargılanıyor” adlı eserinde “Din-Uygarlık” ilişkisini ele alırken iki varsayımdan yola çıkar. Birinci varsayım; din, uygarlıkların üremesine yardımcı olan bir kurumdur. İkinci varsayım; uygarlıkların doğuş ve ölümlerinin dinlerin doğuşuna yardımcı olmasıdır (Toynbee, 2016: 96). Medeniyet süreci sadece ilerleme, bilgi, biliş ve akıl gibi kavramlarla gerçekleşmemiştir, dini bir anlayışa ve içeriğe de sahiptir (Özkapınar, 2013:58).

Kalın'a göre medeniyetlerin ortaya çıkış süreçleri önemlidir. Medeniyet öncelikle varlığa ilişkin bir zihni ve estetik tutumu ifade eder. Tarım, hayvanların evcilleştirilmesi, teknik, şehir ve sanat gibi unsurlar bir varlık tasavvurunun tezahürleridir. Bir toplumu medeni ya da barbar yapan maddi imkanlar ya da teknoloji değildir. Varlığı ya da hayatı anlamlandırmak için ortaya koyulan tasavvur, tutum ve davranışlar da medeni kavramı üzerinde etkilidir. Medeniyet, seküler bir din olarak kurgulandığında anlamını ve işlevini yitirir (Kalın, 2018:25-27). İnsanoğlu kendisini bir özne olarak inşa ettiğinde yeryüzündeki varlığını gösterecektir. Medeniyetin kurucusu insandır, aracısı bilgidir. Medeniyet; yaşanan, yaşatılan ve miras bırakılan bir süreçtir. "Bütün toplumların meselesi, özünde bir medeniyet meselesidir." (Kalın, 2018: 35) Uygurluk, her topluma has bir durumdur (Kızılcılık, 2015:21). Uygurluk tek değil, çoğuldur. Evrensel bir medeniyet yoktur (Kızılcılık, 2015:23). Kùltürler gibi medeniyetler mevcuttur.

"Medeniyet kavramına karşıt olabilecek sözcük bedeviliktir." (Şahin, 2016: 593) Köyler ve şehirler insanların bir arada yerleşik bir hayat sürdükleri yerlerdir. Şehir hayatı ve medeniyet bir arada kullanılan ve bütünleşen sözcüklerdir. Medeniyetlerin ve fikirlerin temelleri şehirlerde atıldığı için medeniyetlerin beşiği olarak hep şehirler ön plana çıkmıştır. Şunu diyebiliriz: "Medeniyet; "Şehir hayatının sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda mümkün kıldığı birikim, düzey ve fırsatları ifade etmektedir." (Kutluer, 2003: 296) Fikir, şehirlerde tohumlanır. Fikrin teşkilatlanma maharetini ilk defa şehirde gösterir. Düşünceler şehirlerde büyür, yayılır. Bu sebeple tüm medeniyetler şehirlerden başlayarak ve daha sonra akan nehirlerin kolları gibi yayılır. (Demir: 2014:11). Pataliputra, Atina, Roma, Medine ve İstanbul gibi şehirler medeniyet kurucu şehirlerdir (Davutoğlu, 2016: 81). Medeniyetin olduğu sahada ve toplumlarda, kültür kavramı dillendirilir. Medeniyet ve kültür sözcükleri birbirleriyle ilişkili iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Uygurluk(medeniyet) ve kültür hakkında yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde, uygurluk ve kültür terimlerinin eş anlamlı ya da farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir." (Sinanoğlu, 2011:72) Uygurluk, kültür ile etkileşim içindedir. Her iki sözcük birbirine bağlantılıdır. Medeniyet, kültür ile anılan bir sözcüktür. Bazen her iki kavram birbirini çağırır (Kızılcılık, 2015:25) . Ziya Gökalp, uygurluk ve kültür kavramlarını şu maddelerle ayırt eder.

"1. Kültür milli, uygurluk milletlerarasıdır. İngiliz Kültürü, Fransız Kültürü, Alman Kültürü derken milletleri fakat Batı Uygurluğı derken milletlerarası bir durumdan söz ederiz.

2.Kültür bir toplumun yaşamsal bütünlüğünü ifade ederken uygurluk gelişmişliğini ifade eder.

3.Kültür toplumun özdeki birleşimlerini ifade ederken; uygurluk kültürlerin birleşimindeki gelişmişliği ifade eder." (Gökalp, 2007:7)

Kültür ve medeniyet kavramlarının kesin çizgilerle ayırmanın mümkün olmadığını bilincinde olmakla birlikte, kültür ve medeniyet kavramlarını kısaca tanımlamak ihtiyacı duyulur. Kültür, bir toplumun her yönüyle kendisine has olan yaşam biçimidir. Medeniyet ise

sahip olunan kültürün refah düzeyini arttırmak, ilerleme sağlamak, şehirleşmek, sanata önem vermek, bilimsel olarak varım diyebilmek, kendisini fark ettirmek, medeni bir toplum olmanın göstergesidir.

2. İbn Haldun'un Medeniyeti: Umran

Platon'un "Devlet"inde, Campenella'nın "Güneş Ülkesi"nde, Thomas More'nin "Ütopya" sında, İbn Haldun'un "Umran"ında , ve Farabi'nin "Erdemli Şehr"inde; insanca bir düzen için, medeniyet için ütopyalar düzenlenmiştir.(Bayraklı: 2000:43) Filozoflar "olması lazım geleni" (ideal) , İbn Haldun "olani" (reel) incelemiştir (Haldun, 1982a: 144). "İbn Haldun, İnsanlık tarihi ile ilgili yorum ve teorilerini, insan problemi etrafında geliştirmiş önemli bir medeniyet teorisyenidir." (Mardin, 1991:109)

İbn Haldun' a göre "Suyun suya benzemesinden çok hal maziye benzer, o halde mazi ve tarih için doğru ve geçerli olan kanun ve esaslar ana hatları itibariyle hal için de doğrudur." (Haldun, 1982a: 100) Tarih tekerrür eder, ifadesi sıkça duyduğumuz bir ifadedir. Atalarımızın bize miras olarak bıraktığı atasözlerin asıl nedeni; tarihte yaşanmış benzer olaylarla karşılaştığımızda bize ışık tutmalarıdır. Bireylerin yaşamları ya da bir bireyin başına gelen olaylar nasıl benzer olabiliyorsa bir toplumun yaşam serüveni ya da bir toplumun başına gelebilecek olaylar da benzer olabilir. Armağan; İbn Haldun'un olaylar arasındaki nedensellik bağını, tabii ve toplumsal kanunlardan ilahi kanunlara doğru yükselen bir sarmal şekil olduğunu ifade eder. Olayların uygulanış alanları ve düzeylerinin farklı oluşuna rağmen, İbn- i Haldun hepsini ilahî kanunda birleştirmektedir. Dolayısıyla onun nedenselliğinin temelinde sosyolojik değil, moral ve dinî faktörlerin bulunduğunu söyleyebiliriz (Armağan, 1995: 133). Zamanlar, mekanlar ve olayları yaşayan toplumlar farklı olsa da neden-sonuç ilişkisi açısından bakıldığında bir döngünün yaşandığı söylenebilir. Toplumlar organik bir canlı olarak düşünüldüğünde; doğar, gelişir, büyür, zayıflar ve ölürlür. Sebep- sonuç ilişkisi sarmalında bakıldığında toplumların yaşam serüvenleri birbirlerine benzer ve organizmacı birçok düşünür de bu şekilde düşünür.

İbn i Haldun'un tarih ile başlayan yolculuğu onu "Umran" ilmiyle tanıştırmıştır. Meriç, İbn Haldun'un "Umran" ilmini "geniş manasıyla medeniyet, yani: bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, içtimai ve dinî düzen, âdetler ve inançlar" (Meriç,1974:35) olarak yorumlamıştır. Aslında "Umran" tek kelimeyle "Medeniyet" sözcüğüyle eşleştirilebilir. İnsan, kendisi için bir şeyler yapabildiği ölçüde medeniyetin kurucu unsuru olan tek adaydır. Medeniyeti doğuran ve geliştiren insandır. İbn Haldun alemdeki mamurluğa ve medeni faaliyetlere "Umran" adını verir(Haldun, 1982a: 143). İbn Haldun'a göre gıda ihtiyacı ve korunma için insan bir araya gelmeli. Bir topluluk oluşturmalı. Yaşadığı dünyayı bayındır hale getirmeye çalışmalıdır. Bu insanın tabiatında vardır. Şüphe yok ki insan içtimai bir şekilde (human social organization, insanların cemiyet halinde yaşamaları) zaruridir (Haldun, 1982a: 272). "Çünkü insan medenidir." (Mücahid, 1995: 193)

İbn Haldun insan yaşamını üç kategoride ele alır. Bunlar şunlardır.

1. **Vahşet:** Yabani, yabani hayvan, yalnızlık, ıssız, meskun olmayan ,dertli olan, aç adam, korkan.
2. **Bedv-bedavet:** İlkel, primitive olan, hadar ya da hadaretin zıttı, göçmen olan, sahrada oturmak, çadırda yaşayan, arazide veya kırdan ikame eden.
3. **Hadar, hadaret, hudur, hadret:** Göçebe olmayan, yerleşik, hazır olan, kasaba, şehir, belde, badiyenin zıddı, ehl i hadar, şehirde oturan (Haldun, 1982a: 131).

İbn Haldun; vahşet kısmına pek değinmez, bedevî ve hadarî olmak üzere “Umran”ı iki kategoride ele alır.

a. **Bedevi Umran:** Bedevilik, badiye hayatı, köy hayatı, çöl hayatı ve kır hayatı gibi anlamlara gelmektedir. Yarı göçebelik de diyebiliriz.

b. **Hadari Umran:**Şehir ya da yerleşik hayata denk gelmektedir(Günay, 1986:78).

İbn Haldun'a göre Umran bir olgudur ve bu olguda toplumlar üç özellik barındırmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

1. **Tabiidir:** İnsanoğlu tabiatı gereği tek yaşayacak bir canlı değildir, sosyal bir varlıktır. Toplum olmak tabii bir olgudur.
2. **Organiktir:** Toplumlar; doğar, gelişir ve ölürler.
3. **Fonksiyoneldir:** İşlevsel özelliklidir. Bireylerin uzmanlaşması sonucu toplumlar gelişir. (Mücahid, 1995: 195-196).

Medeniyetin oluşumu aşamalar sonucunda gerçekleşir. İlki bedevilik, yani badiye hayatı, çöl hayatı, köy hayatı ya da kır hayatı diye de ifade edilir. Hadarilik ise bugünkü şehir hayatı ya da farklı bir deyişle “şehirlilik” tabiriyle ifade edilir (Haldun, 1982a: 145).İbn Haldun için tam olarak medeni topluluk, kentli olan toplumdur. İnsan türü ve geleceği için bu ihtiyaçtır, insanın bekası buna bağlıdır. Umran ilmi, tam olarak budur. Yani kent hayatı (Haldun, 1982a: 143). “Umran, bedevilerden hadarilere, mağara ve orman hayatından köşk ve saray hayatına doğru bir gelişme ve ilerleme çizgisi üzerinde seyretmiştir. Bunun için bedevilere gayri medeni denemez. Zira onların da kendilerine has basit, sade ve külfetsiz bir umranı ve medeniyeti mevcuttur.” (Haldun, 1982a: 145) İbn Haldun'a göre asıl olan bedevi hayattır. Hadari hayat, sonradan çıkmıştır. Hadari hayatın olmadığı zamanlarda bedevi hayat vardı yeryüzünde. Bedevi hayat hadari hayatı meydana getirmiştir. Bir nevi basamaktır. Bedevi hayat ile hadari hayat arasında hep bir münasebet olmuştur (Haldun, 1982a: 131). Bu bilgiye göre medeniyetin sadece şehir hayatı olmadığı; teknoloji ve bilimden öte zihinsel, kültürel bir faaliyet olduğu, aslında her yaşam biçiminin bir medeniyeti yansıttığı düşüncesi ortaya çıkarılabilir.

Medeniyetin vazgeçilmez unsurları sanat ve ilimdir. İbn Haldun, kültür ve medeniyetin gelişmesi için ilimlere ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Gerekli görülen ilimlerin ya bir Umran'da ya da yüksek hadari seviyesine erişmiş toplumda gelişebileceğini vurgular. Medeniyet, bedevilerde değil, hadariyeti yüksek olan toplumlarda yükselecektir. Örneğin, bedevi özelliği ağır basan Arap milleti sanattan uzak olan bir millettir. Sanatlar, sadece hadari umranın

ilerlemesi olan toplumlarda gelişebilir. Sanatlar, ancak taliplerin fazla oluşu ile ilerler ve gelişir. Sanatın talibi şehirdedir. Çünkü sanatlar için ustalara ihtiyaç vardır. Ustalar, şehirlerde yer edinerek kendilerine rağbet duyulmasını isterler. Şehirlerde sanatın kökleşmesi, hadaretin kökleşmesine bağlıdır. Harap olmaya yüz tutmuş şehirlerde sanatın eksikliği fark edilir. Noksanlıklar anlaşılır (Haldun, 1982b: 939-949).

İbn Haldun'a göre medeniyetlerin oluşumunda din etkin rol oynar. Bununla birlikte İbn Haldun'un varmak istediği hedef İslam'ın bir medeniyet oluşturduğu tezidir. Çünkü insanın amacı, çalışarak kabul edilir bir hayat ve bir kültür oluşturmaktır. Her peygamber, hakikatin yeryüzünde yansımaları için çaba sarf eder. Medeniyetin yeniden gerçek yapısına kavuşmasına peygamberler aracı olur. İslâm Dini'nin kaynağı Allah ve Allah'ın kitabıdır. İslâm Medeniyeti'ni meydana getiren temel öğe ise insandır, İnsanın dine karşı olan sorumluluğu medeniyetin oluşum sürecinde etkin rol oynar(Haldun, 1982b: 1048). Koştaş, İbn-i Haldun'un Mukkadime eseri üzerine çalışmalarda bulunmuş ve "İlimler, ancak büyük bir Umran'ın ve yüksek bir hararetin bulunduğu yerde gelişir." şeklinde bir sonuç çıkarmıştır (Koştaş, 1998: 28). İnsan geliştikçe medeniyet ilerler, medeniyet ilerledikçe insan gelişir. Hökelekli, "İbn Haldun'a göre; insan fitratı, duyular ve akıl üstü bir alanda bilgi ve tecrübe elde etmeye, yücelip tamamen ruhanîleşmeye kabiliyetli bir özelliktedir." (Hökelekli, 1993:15) şeklinde bir çıkarımda bulunur.

İbn Haldun'un en çok dikkat çeken yönü iktisat ile ilgili önemli görüşleridir. İbn Haldun'un iktisadi fikirleri üzerine birçok araştırmalar yapılmıştır. İbn Haldun, İçtimai hadiseleri ve bunların gelişimini açık bir ifade ile maddi şartlara bağlar(Haldun, 1982a: 147-149). İbn Haldun; emeğin değerini ve önemini vurgular. Kabilenin gücünü ve servetin kaynağını; kâr, gelir, kazanç ve mal gibi kavramlara bağlar (Haldun, 1982b: 899-903, 917). Gıda rejiminin; insanın fiziki ve psikolojik bünyesi üzerinde etkili olduğunu söyler (Haldun, 1982a: 343). "Bedevi-Hadari" şeklindeki ayrımın temelinde de iktisadın etkisini vurgular. İktisadi sahadaki bozukluğun ahlaki bozukluğa tesir edeceğini belirtir (Haldun, 1982b: 415-416). İbn Haldun, toplumsal birçok olayı ve nedenlerini ekonomiye bağlasa da Karl Marx gibi katı bir ifadesi yoktur. Mukkadime'ye geniş bir yelpazeden baktığımızda İbn Haldun'un coğrafya, asabiyet, umran, bedevi, hadari, edebiyat, eğitim, sanat, mimari, din vb. kavramlara genişçe yer vermesi; dolaylı olarak bir çıkarımda bulunmamızı sağlar (Haldun, 982a: 119-149). İbn-i Haldun, medeniyet ile ilgili geniş yelpazeli bir çalışma yapmıştır.

İbn Haldun, toplumlar için asabiyetin temel bir değer olduğunu ileri sürer. Asabiyetin temelinde de coğrafi ve iktisadi şartları görür. Çok fazla soğuk ve çok fazla sıcak iklimlerde güçlü asabiyetlerin oluşamayacağını beyan eder. Umran tesis eden asabiyetler, müsait ve mutedil bir coğrafyanın ürünüdür(Haldun, 1982a: 129). İbn Haldun'a göre iki türlü asabiyet vardır: a) Nesep, şecere (soy) asabiyeti b)Sebep, (mükteseb) asabiyeti. Birincisinde şart; aynı soydan gelmek ve kandaş olmak gerekir, sebep asabiyetinde böyle bir şart aranmaz. Sebep asabiyetinde farklı faktörler toplum bireylerini birbirine bağlar. İbn Haldun'a göre nesep asabiyeti ilkel toplumlarda ve bedevilerde yaygındır. Sebep asabiyeti ise daha çok hadarî-medenî toplumlarda mevcuttur (Haldun, 1982a: 125). İbn Haldun'a göre asabiyet; mülkün,

iktidarın, hakimiyetin, amme ve idare hukukunun, her çeşit siyasi faaliyetlerin, hatta dini hadiselerin temelidir (Haldun, 1982a: 129). Asabiyetin gayesi ve ulaşmak istediği hedef tek kelime ile mülktür. Açacak olursak güçtür, iktidardır; hakimiyet tesis edip devlet kurmaktır (Haldun, 1982a: 128). Asabiyeti oluşturan gücün, yüksek bir değeri vardır. Asabiyetin bir inanç, bir maneviyat, bir ideal ve dahası bir kutsallık ifade ettiğinde şüphe yoktur. Nesep asabiyetinde bu değer bir kabile, sülale veya kavmin üstünlüğü inancına dayandırılır. Sebep asabiyetinde değerler, daha çok dinin ve ideolojinin inançlar sistemindeki yüceliği hususunda beslenen imana dayanır. İbn Haldun; tarihte, daha çok nesep esasına dayalı asabiyetin mevcut olduğunu ifade eder. İslamiyet'in ortaya çıkışı ile bu değişir ve farklı asabiyetler varlığını gösterir. Nesep asabiyetinin terk edilerek din, inanç esasına dayalı sebep asabiyetin ağırlık kazandığını belirtir. İbn Haldun, İnanca ya da imana dayalı asabiyetin öncekinden kat kat daha güçlü olduğunu açıkça ifade eder (Haldun, 1982a: 487). Bir dinin ilk yayılışında, özellikle peygamberliğin ilk yıllarında, insanlarda yeni fikir ve itikatlara karşı tabii bir duruş ya da direnç sergilenecektir. Allah, kavminin himayesine ve desteğine sahip olmayan bir peygamber göndermemiştir. Çünkü, yeni dinin üyeleri azınlıktadır. Bu durumu bozacak, direnci kırarak kadar bir nesep asabiyetinin ihtiyaç duyulduğunu ifade eder. Dini davet, asabiyete dayanmadan tamamlanamaz (Haldun, 1982a: 488). Yeni dinin mesajları, yani ilahî tebliğ kalplere yerleştikten sonra artık nesep asabiyetine gerek kalmayacağını, çünkü çok daha kuvvetli inanç asabiyetinin oluştuğunu da belirtir. Nesep asabiyetinin yerini sebep asabiyeti alır (Sınav, 1981: 27-36). İslamiyet'in doğuşu ile gelen ümmet anlayışı yani sebep asabiyeti, Araplar arasında birlik ve beraberliği sağladı. Sağlanan bu beraberlik önce mülkü, akabinde medeniyet anlayışını getirdi. Daha sonraki tarihte ise sebep asabiyeti(hilafet) gibi görünen Hz Ali ile Hz Muaviye arasındaki mücadele aslında Emevi ve Haşimi asabiyetleri arasındaki nesep kavgasıdır (Haldun, 1982a: 137). Hilafetin ya da dinin güçlü olduğu toplumlarda mülkün idaresinde sebep asabiyeti(din) etkili iken, dinin gücünü kaybettiği toplumlarda nesep asabiyeti(soy) hortlar ve idareyi ele geçirir. "Hilafetin mülke dönüşmesi, asabiyetin dine galip ve hakim olduğunun göstergesidir." (Haldun, 1982a: 141)

İbn Haldun, teorisini oluştururken öncelikle coğrafi faktörlere değinir. Coğrafyanın, doğal şartların ve iklimin; insanın fiziki özellikleri ve davranışları üzerinde etkili olduğunu beyan eder. Toplumun bulunduğu coğrafyanın; bireyin rengini, karakterini, davranışlarını, samimiyetini, toplumların geleneklerini, kültürlerini, inançlarını, politik ve ekonomik aktivitelerini nasıl etkilediğini ifade eder (Haldun, 1982a: 129, 472-474, 1882b: 858-878). İbn Haldun'a göre insan, bağlı olduğu toprağın sahip olduğu iklimin ürünüdür. İklim, insan bedenlerini ve ruhlarını etkiler. Örneğin iklimin sıcaklığı Sudanlılar(Zenciler) üzerinde şu etkiye sahiptir: Onlar; telaşlı, aceleci, neşeli, sevinmesini bilen, dans etmesini seven, zevk ve eğlenceye meyilli insanlardır (Haldun, 1982a: 340). İklimlerin soğuk olduğu bölgelerde kaygı, hüznün, aç kalma korkusu ve gelecek korkusu insanlarda ağır basar (Haldun, 1982a: 341). İbn Haldun, dünya haritası bağlamında iklimleri yedi kategoride inceler. Birinci ve yedinci bölgeler umrana elverişli değildir. Kutup bölgeleri oldukları için soğuk bölgelerdir. Üçüncü ve beşinci iklim bölgelerinin ikinci ve altıncı iklim bölgelerine bitişik olan kısımları umranın gelişmesine elverişlidir. Dördüncü bölgedeki Akdeniz ve çevresi umran için müstesna bir bölgedir. Peygamberler umranın gelişebileceği bu bölgelerde çıkmışlardır (Haldun, 1982a:

331-332). Bu bölgelerde insanlar beden ve ruh bakımından sağlıklıdırlar. Normal iklim şartlarında yaşadıkları için yaşamları düzenlidir. Giyimleri, evleri, yeme- içme etkinlikleri, sanatları iyi ve zariftir(Haldun, 1982a: 333-334). Coğrafyanın insanlar üzerindeki etkilerini örneklerle ve açıklamalarla bize sunan İbn Haldun, coğrafyanın insan hayatı üzerinde aslında bir kader olgusu yaratıldığını ifade eder.

Peygamberler, üstün devletler, ilimler, şehirler ve üstün sanat dalları hep umranın gelişebileceği bölgelerde varlık göstermişlerdir. Örnek olarak Arap, Rum, İran, Yunan, Hint ve Çin halkı verilebilir(Haldun, 1982a: 336). Din şehirde doğar. Hiçbir din köyde doğmamıştır, hiçbir peygamber köylü değildir. Şehirde doğan din, en sonra köye ulaşır (Hacıoğlu, 1995:412). İbn Haldun'a göre, sahası geniş ve hakimiyeti büyüyen hanedanlıklar(Osmanlı Hanedanlığı gibi) din esasına dayanır. Dinin yaygınlaşması ve gücü; ya nübüvvet ya da Hakk'a davet şeklinde olur (Haldun, 1982a: 485). Albayrak, Mukkadime üzerine yaptığı çalışmasında şu bilgiye değinmiştir: Şehirde dinin etkinliği azaldığı zaman, şehir kültürünün çöküşünden sonra dinler için köyler en son sığınak olurlar. Ancak onların dine bakışları samimi de olsa derinliksiz, kaba ve basittir (Albayrak, 2000: 595).

Farabi, İbn Sina ve özellikle de İbn Rüşd; mülk ve devleti izah için nübüvete başvururlar, bunu tabii bir hadise olarak görürler. Onlara göre “nübüvetsiz devletin olmayacağı düşüncesi” Uludağ'ın çalışması ile aktarılmıştır (Uludağ, 2012: 215-216). İbn Haldun bu görüşe katılmaz ve aksine ona göre “Gayri Müslimlerin dünyadaki nüfusunun çoğunluğunu teşkil ettiği muhakkak olmakla beraber bunların yaşayabilmeleri bir yana devletleri ve eserleri de mevcut olmuştur.”(Haldun, 1982a: 341) Bu açıklamaya bakacak olursak İbn Haldun, Müslüman olmayanların da devlet kurabileceğini ifade eder. Müslüman olmayıp bir dine mensup olup medeniyet kuran toplumlar da mevcuttur. Acaba; İbn Haldun sadece Müslüman olmayan fakat bir dini olan toplumlar için mi bu sözü sarf etmiştir, yoksa dini olmayan toplumları da çember içine almış mıdır? Asıl sorulması gereken soru “Tarihte dini olmayan bir toplum mevcut olmuş mudur? ” Cevap; dini olmayan bir toplum yoktur ise toplumun var olma nedenleri arasında dini koymak yanlış olmaz.

Ülken, İbn Haldun hakkındaki düşüncelerinde; İbn Haldun'un Umran'ı ya da medeniyet'i modernizm değildir. Modernizm ile kastedilen ilerleme, medeniyet değildir. Ona göre her şey hareket ettiği noktada nihayet bulur (Ülken, 1941: 39). Muhammed İkbâl, İbn Haldun'un doğrusal değil, çevrimsel bir tarih görüşüne sahip olduğunu belirtir. İslam tarihçilerine göre tarih çevrimseldir. İbn Haldun'un bu perspektiften bakması, Mukkadime'nin ruhunu Kur'an'dan aldığına belirtisidir (Togan, 1969:2). Tarih, tekerrür etme eğilimindedir. Tarihin tekerrürü aynı olayların vuku bulması ya da aynı aktörlerin varlık göstermesi şeklinde algılanmamalıdır. Ancak mekan bilinci ve insan fitratı (tabiatı) hep aynıdır. İbn Haldun'un yoğunlaştığı asıl mesele budur. Allahın iradesi içinde doğuş, yükseliş ve düşüş gerçekleşir. İnsan topluluklarındaki değişimler Allah'ın iradesi içinde insanların fitrata olan yakınlık ve uzaklığına göre değişir. İbn Haldun'un çevrimsel tarih anlayışı yaşadığı çağın şartlarından veya kaderci anlayışından değil, İslam'ın dinamik evren anlayışından gelir (Günay, 1986: 101). Lacoste, eserinde İbn Haldun'un din, iktisat ve sosyal yapı arasındaki ilişkiyi çözdüğünü

belirtir. “Müslüman dinini ve yasasını, imparatorluğu (medeniyeti) oluşturan ulusun (milletin) varlığını malzeme olarak alan bir öz gibi görebiliriz.” (Locaste, 1993: 177)

İbn Haldun'a göre asabiyetin gereği ile dinin gereği çatıştığı zaman; hilafette daima dinin icabına göre hareket edilir. Mülk tarzındaki idarede asabiyet ise icabına göre davranılır. Asabiyet ile din adamları arasında yönetim idaresi paylaşılmaz. Güçlü olan idareyi ele alır ve genellikle de asabiyet sahipleri iktidarı ele alan olur. Çünkü devlet asabiyet üzerine kurulur ve bu şekilde ayakta kalmayı başarır (Uludağ, 2012: 141-142). Vaziyet alışlar; dinler, ideolojiler gibi insan eylemine yön veren, şekillendiren iç yapılarıdır (Mardin, 1991: 15). Karakoç, İbn Haldun'un düşüncelerine katkı sağladığı eserde; bir medeniyet oluşumu için sebep asabiyetine ihtiyaç vardır, der. Sebep asabiyetinin verdiği güç ile büyük topluluklar meydana gelir. Çünkü “Medeniyet, bir ideali olan insanların büyük fedakarlıklarla gerçekleştirdikleri bir harekettir.” (Karakoç, 1986: 8)

SONUÇ

Kültür, medeniyet vb. ilişkili sözcükler; soyut kavramlar gibi görünüyor olsalar da aslında bireysel ve toplumsal yaşantımızın en somut örnekleriyle birer parçalarıdır. İbn Haldun “umran”, “nesep”, “hadari” ve “bedevi” kavramları üzerinden toplumları ve medeniyetleri anlamlandırmaya çalışır. İbn Haldun'un çalışmalarını çeşitli disiplinler konu edinmiştir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde benzer sonuçlar yanı sıra farklı yorumlar ve değerlendirmelerle karşılaşmak da mümkün olmaktadır.

İbn Haldun, özgün bir kavram ile tanınmıştır. Bu kavram, Umran'dır. İbn Haldun'a göre umran, kent hayatı ya da şehirleşme demektir. Umran'ı iki kavramla ele alır. Bedevi ve hadari. Umran, bedevilikten hadariliğe geçmiştir. Bedevilik yaşanmadan hadariliğe geçilmez, umran olmaz. İbn Haldun'a göre, iklimin toplumlar üzerinde etkileri vardır. İbn Haldun; sosyal yapıda en etkili etkenin ekonomi olduğunu vurgular fakat tek etkenin ekonomi olduğuna dair bir bilgi vermemektedir. Mukkadime eserinde; sosyal yapı üzerinde etkili olan coğrafya, asabiyet vb. farklı kavramlar üzerinde yoğunlaşması bunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Bilim, edebiyat ya da sanat gibi dallar şehirlerde vardır. Kabileler, asabiyetle yönetilir. Güçlü olan asabiyet, nesep asabiyetidir. Asabiyeti güçlü olan kabileler, mülk kurar. Büyüyen mülkte; nesep asabiyetinin yerini, sebep asabiyeti alır. Büyük medeniyetlerde sebep asabiyeti, dindir. Bir medeniyetin oluşumunda nesep asabiyetinden çok, sebep asabiyetine ihtiyaç vardır. Din, medeniyetlerin oluşumunda daha bağlayıcı ve daha güçlü bir sebep asabiyeti olmaktadır. Nesep asabiyeti, mülkün kuruluş döneminde en etkili faktör iken; mülkün oluşumunda ya da medeniyetin gelişiminde sınırlılık ya da engel teşkil edebilir. Nesep, büyük medeniyetlerin kurulmasında etkili olduğu gibi dağılmasında da etkili olabilmektedir. İbn Haldun'a göre tarih tekerrür eder. Kur'an'da geçen bu yaklaşım; İbn Haldun'u etkisi altına almıştır. Toplumlar büyük olaylara ya da felaketlere maruz kalır. Devletler ya da medeniyetler tıpkı insanlar gibi doğar, büyür ve sonuç olarak da ölürlür. Yani İbn Haldun'a göre; toplumların yaşamında her zaman ilerleme değil aksine döngesellik hakimdir.

Sonuç olarak; olması gerekeni değil de reel(olanı) inceleyen İbn Haldun, toplumların yapısı ve medeniyetlerin oluşumu çerçevesinde yaptığı özgün çalışmasında(Mukkadime) ele aldığı "umran" kavramı günümüze ışık tutmaya devam etmektedir. Umran; insanın medeniyet kurmasını, kurduğu medeniyetin gelişimini anlatan bir ilimdir. Zaman değişir, yaşam şekli(refah düzeyi) değişir fakat insanın ve toplumların fitratları değişmemektedir. Yüzyıllar önce ortaya konan bir çalışmanın göstergeleri, günümüzde bulunan toplumları doğrudan ya da dolaylı olarak tasvir edebilme gücünü sahipse İbn Haldun'un çalışmaları; evrensel, reel ve zamana meydan okuyan sıfatlar ile nitelendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Davutoğlu, A. (1996). *Medeniyetler ve Şehirler*. Küre Yayınları. İstanbul.
- Durant, W. (1996). *Medeniyetin Temelleri* (çev. Nejat Muallimoğlu). Birleşik Yayınları. İstanbul.
- Günay, Ü. (1986). İslâm Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun. *Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 6. Ankara.
- Haldun, İbn (1982). *Mukkadime I* (çev. Süleyman Uludağ). Cilt: 1. Dergah Yayınları. İstanbul.
- Haldun, İbn (1982). *Mukkadime II* (çev. Süleyman Uludağ). Cilt: 2. Dergah Yayınları. İstanbul.
- Hökelekli, H. (1993). *Din Psikolojisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- İbn Manzûr (1994). “m-d-n” Maddesi. *Lisanü'l-Arab, Dar'us-Sâdır*. c. XIII. Beyrut
- Kalın, İ. (2018). *Barbar, Modern, Medeni*. İnsan Yay. İstanbul.
- Karakoç, S. (1986). *Düşünceler-I*. Diriliş Yayınları. İstanbul.
- Karcı Ş. (2015). *Hız Peygamber'in Medeniyet Tasavvuru*. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kızılçelik, S. (2015). *Uygarlık, Ahlak, Eğitim*. Anı Yayıncılık. Ankara.
- Koştaş, M. (1988). İbn Haldun'un Mukaddimesine Dair Bazı Müşahedeler-II. *Din Öğretimi*. Sayı 15, Haziran. İstanbul.
- Kutluer, İ. (2003) *Medeniyet. DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- Lacoste, Y. (1993). İbn Haldun, Üçüncü Dünyanın Geçmişi, Tarih Biliminin Doğuşu. (çev. Mehmet Sert). Sosyalist Yay. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991). *İslâm Düşüncesi Tarihi*, C. III. İnsan Yayınları. İstanbul.
- Meriç, C. (1974). Kendi Semasında Tek Yıldız-I. *Fikirde ve Sanatta Hareket*, Sayı: 100, Nisan.

Mücahid, HT.(1995). *Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce* (çev. Vecdi Akyüz). İz Yayınları. İstanbul.

Özakupınar, Y. (2013). *Bir Medeniyet Teorisi, Kültür ve Medeniyete Yeni Bir Bakış*. Ötüken Neşriyat. İstanbul.

Sinanoğlu, AF. (2011). Kültür ve Uygarlık. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: 2, Sayı: 1.

Şahin, E. (2016). Modernleşme Devri Türk İslamcılığının Medeniyet Tasavvuru. *İslam Medeniyetleri Araştırma Dergisi*. Cilt: 1, sayı 4.

Şeriati, A. (2011). *Medeniyet Tarihi I*. Fecr Yay. Ankara.

Toynbee, A. (2016). *Uygarlık Yargılanıyor* (çev. Nurer Uğurlu). İstanbul.

Uludağ, S. (2003). Medeniyet ve Din Medeniyet. *Köprü*. Sayı: 81/ Kış

Uludağ, S. (2012). *İbn i Haldun ve Mukkadime*. Dergah Yayınları. İstanbul.

Ülken, HZ. (1941). *İçtimai Doktrinler Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Neşriyatı. İstanbul.

Yeni Cumhuriyet'te Eğitim

Cass Arthur Reed

Çeviren: Cemile AÇIL¹

Editörün Notu: Bu makale 31 Mart 1925'te yazılmıştır.

Eylül 1922'de Milliyetçi Türk birlikleri, Yunanlıları İzmir'den atarak, pek çok kişiye boş bir umut gibi görünen bir hareketi haklı çıkardı ve Türkiye'nin Büyük Savaş'ta maruz kaldığı korkunç kayıpları bir ölçüde geri aldı. O zamandan beri meydana gelen değişiklikler, hızlı ve geniş kapsamlıdır. Ulus hareketinin doğasında olan milliyetçilik ilkesinin kesin olarak hayata geçirilmesi ise muhtemelen en önemli değişiklik olmuştur.

Çoğu Ortadoğu ülkesi gibi Türkiye'de yüzyıllar boyunca birçok topluluğun ve birçok dilin ülkesi olmuştur. Türkler, Küçük Asya'yı ve son olarak Avrupa'nın çoğunu fethederken birçok eski yerleşimcinin bakiyelerine dokunmamış ve onları tamamen kendi bünyesine katmak yerine, mevcut yerel sistemlerin devam etmesine izin vermişti. Böylece, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde düzenli olarak örgütlenmiş topluluklar-veya yerel olarak adlandırılan şekliyle- Ermeniler, Yunanlar, Bulgarlar ve Yahudiler gibi uluslar mevcuttu. Osmanlı İmparatorluğu sadece Türklerden oluşmuyordu. Türk kesimin egemenliğinde birçok halktan oluşan bir millet yaratma girişimini temsil ediyordu.

Dünya savaşı sırasında Türkler, kendi bakış açılarına göre, Osmanlıya *tâbi* halkların özellikle Türk olmayan en büyük unsurları temsil eden Ermeni ve Rumların, devletin güvenliği için bir tehdit olduğunu çok net bir şekilde gördüler. Nitekim Ruslar savaşın başlarında Doğu'da, Yunanlılar ise 1919'da Batı'da, Türkiye'nin büyük bölümünü işgal etmek için sırasıyla Ermenilerin ve Rumların şüphesiz ki sempatisinden yararlandılar. Son beş altı yılda ise "Türkler için Türkiye" prensibi belirlendi ve hükümetin temel politikası haline geldi.

Yeni bir cumhuriyet kuruldu ve XVI. yüzyılda Hıristiyan âlemindeki Protestan Reformu ilebenzer şekilde din ve devlet işleri birbirinden ayrıldı. Halife sürgüne gönderildi, eski din okulları kapatıldı ve bunların dinsel temelleri başka amaçlarla kullanıldı.

Peki tüm bunların eğitime etkisi ne oldu? Öncelikle hatırlatmak gerekir ki savaşa kadar Türkiye'de üç önemli kurumsal eğitim grubu vardı. Birincisi, ilköğretimden üniversiteye kadar çeşitli derecelerdeki okullardan oluşan, devlet destekli, Türkçe yürütülen ve birkaç istisna dışında yalnızca Türklerin katıldığı Türk okul sistemiydi. İkincisi, çeşitli topluluklar -özellikle Rum, Ermeni ve Museviler- tarafından büyük fedakârlıklarla ve

¹ Araştırma Görevlisi, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yakutiye/ERZURUM, cemile.kurt@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6658-3147.

sadakatle sürdürülen birçok açıdan takdire şayan azınlık okulları sistemiydi. Çeşitli yerel dillerde yönetilen bu okullarda, Türkçenin yeterince öğretimi konusundaki ısrarlı çabalar hep başarısız olmuştu. Üçüncü okul sistemi de büyük ve önemliydi; Yabancı devletlerin vatandaşları tarafından desteklen en çok sayıda kurumu kapsıyordu. Türkiye'de ikamet eden yabancılara özel haklar veren kapitülasyonlar sayesinde; çoğunluğunu Fransız okullarının oluşturduğu bu kurumlar ülkenin eğitim hayatında önemli bir yer tutmuştu ve Türk kontrolünden tamamen arındırılmıştı. Savaştan hemen önceki yıllarda, hem Amerikalılar tarafından yönetilen hem de Amerikan denetimi altındaki yerli Protestan topluluklar tarafından yönetilen Amerikan okullarında, 30.000 veya 40.000 kadar öğrenci kayıtlıydı. Fransız, İtalyan ve Alman okulları ise büyük ölçüde Katoliklerin kontrolü altındaydı ve bu okullar kendi hükümetlerinden büyük bağışlar almaktaydı. 1908'e kadar bu okulların nüfusunun neredeyse tamamı Türk olmayan unsurlardan oluşuyorken 1908'den itibaren Türkler de bu okullara kayıt olmaya başlamıştı. Genellikle yönetim ve donanım bakımından devlet okullarından veya yerel topluluk okullarından üstün olan bu okullar, yabancı dil bilgisinin büyük bir sosyal ve ekonomik avantaj olduğu bir ülkede, modern bir Avrupa eğitimi için muhteşem bir fırsat sunuyordu. Siyasetten biraz daha arınmış olduğu düşünülen Amerikan okulları dışında, diğer yabancı okullar; birçok Türk tarafından haklı olarak devletler tarafından Türkiye'ye düşman ekonomik ve siyasi propaganda için serbestçe kullanılan araç aynı zamanda aleyhlerinde bir milliyetçi propagandanın yayılmasında etkili, büyük bir güç olarak görülüyordu.

Cumhuriyet hareketinin başlıca taleplerinden bazıları, yabancılar için tüm istisnai avantajların ve kapitülasyonların kaldırılması, tüm kültür araçlarının tamamen Türkleştirilmesi idi. Rum ve Ermeni azınlıkların Türkiye'nin büyük bir bölümünden sürülmesi ve önemli sayıdaki azınlık için İstanbul'un tek merkez olarak kalmış olması, azınlık okullarına duyulan ihtiyacı azaltmış ve bu okulların alanını büyük ölçüde daraltmıştır. Bununla birlikte Yahudi okullarının da dâhil olduğu bir grup azınlık okulu mevcudiyetini sürdürmüştür. Yabancı okulların sayısı da bazı benzer nedenlerle büyük ölçüde azaldı, ancak geride azımsanmayacak miktarda yabancı okul kaldı. Önceki düzene göre yeni yönetim, bu iki okul grubuna karşı çok farklı bir tavır almıştır. Belirli koşullar altında bu okulların Türkiye'de faaliyetlerine devam etmelerine izin verilmiştir. Bunlardan birincisi, ülke kanunlarına kesin olarak riayet etmeleridir. Bu herhangi bir ülkede makul bir gereklilik gibi görünebilir, ancak eskiden Türkiye'de genellikle bu gerekliliğe uyulmazdı. Yeni yasanın gerektirdiği önemli değişikliklerin ilki, din ve eğitimin mutlak bir şekilde ayrılmasıdır. Yabancı okullar veya yerel azınlık okulları, uygun gördükleri dini müfredat ve öğretimi uygulayabilecek ancak tüm bunlar okulun kurucularının dini ile sınırlı olacaktır. Başka bir dine mensup hiçbir öğrenci, bunlara katılmaya zorlanamayacak veya mecbur bırakılamayacaktır. Bu yerler eğitim dışında başka amaçlar için kullanılmamalı ve okulun diğer kısımlarında dini nesnelere veya resimler sergilenmemelidir. Bu koşulu Katolik okulları ciddi bir şekilde değiştirmeye çalışmıştır. Hatta çok sayıda okul boyun eğmek yerine birkaç ay boyunca kapalı kalmayı tercih etmiştir. Ancak şimdi bir anlaşmaya varıldı ve yasa geçerliliğini koruyor.

İkinci olarak Hükümet, bu okullardaki her öğrenciye Türkçe, edebiyat, tarih ve coğrafya derslerinin devlet tarafından atanan Türk öğretmenler tarafından öğretilmesinde ısrar etmektedir. Hükümet tarafından sabit bir asgari çalışma saati de belirlenmiştir. Bunlar yabancı okullarla ilgili önemli değişikliklerdir. Her ne kadar öğretmenleri onaylama, seçme ve düzenli rapor alma meselesi olsa da, Hükümetin temel konularda okulları inceleme ve denetleme hakkı kesinlikle saklıdır. 1918'den önce kurulan yabancı okullar, yeni koşulları yerine getirmeleri halinde tanınacak olmasına rağmen, hükümet politikası yeni yabancı okulların açılmasına kesinlikle karşıdır. Yakın tarihli bir karar, yabancı okulların Rumca ve Ermenice eğitim vermesini yasaklamıştır. Bu durum yabancı okulların azınlık grupları arasındaki popülerliklerini büyük ölçüde azaltabilir. Azınlık okulları ile ilgili durum ise bu kadar açık değildir. Şimdiye kadar faaliyetlerine yabancı okullarla hemen hemen aynı koşullarda devam ettiler. Ancak, tüm öğretmenlerin (çoğunun bilmediği) Türkçeyi bilmesi şartı da dâhil olmak üzere, daha başka düzenlemelerin yapılacağına dair söylentiler var. Bununla birlikte, Hükümet, azınlık grupları için propaganda merkezleri olmaya devam etme olasılığına karşı azınlık okullarının mutlak bir şekilde korunmasına karar vermiştir. Aynı zamanda azınlık okullarının millileştirilmiş Türkiye idealine katkıda bulunabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.

Yeni Türkiye'nin kurucularının, Fransız devriminden ve yaklaşık yirmi yıl önce Fransa'da egemen olan, kilise ile devletin tamamen ayrılmasında ısrar eden ideallerden büyük ölçüde etkilenmiş olduğuna şüphe yoktur. Halkın kültürünü şekillendirmenin aracı olan bir ulusa ait tüm eğitim kurumlarının, devletin dikkatli denetimine tabi olarak görme eğilimi, günümüzde oldukça yaygındır. Şu anda Türk yasaları, Türkiye'deki yabancı okullara, bazı eyaletlerimizin yasalarının Amerikan kontrolü altındaki Katolik okullarına vermeye istekli olduğundan daha büyük ölçüde bir özgürlük veriyor. Bununla birlikte, merkezileştirilmiş bir sistemle mi yoksa genellikle özel kurumların sonucu olan eğitimsel sürece daha özgür katkı sağlayarak mı Türk halkının çıkarlarının ilerletileceğini görmeye devam edeceğiz.

Amerikalılar doğal olarak Türkiye'deki Amerikan kurumlarıyla ilgileniyorlar. Bunların (özellikle de Ermenilerin tamamen kovulduğu bölgelerde bulunan ve öğrencilerinin tamamına yakını Ermeni olan okulların) önemli bir kısmının faaliyetleri son birkaç yılda meydana gelen değişiklikler nedeniyle durduruldu. Elbette, daha önce Türk topraklarında bulunan görkemli Beyrut Amerikan Üniversitesi ve eski Suriye Protestan Koleji gibi Amerikan okullarının bir kısmı değişen siyasi sınırlar nedeniyle kendilerini sınır dışında buldular. Amerikalı misyonerler tarafından denetlenen geniş kapsamlı Ermeni Protestan okulları sistemi fiilen ortadan kalktı. Bununla birlikte, Adana, Bursa, İzmir ve İstanbul'daki liseler gibi kendilerini yeni rejime uyarlayan bir dizi kolej ve okul var. En yaygın olarak bilinen kolejler, İstanbul'daki Robert Koleji ve onun kardeş kurumu olan İstanbul Kadın Koleji, Beyrut Üniversitesi, Bulgaristan Sofya'daki Amerikan okullarıyla birlikte İzmir'deki Uluslararası Kolej, şimdi birleşik bir hareketle Amerikan halkına cazip geliyor. İstanbul'daki kolejler öğrenci topluluğu olarak kozmopolit olmaya devam ediyor ve velilerinin çoğu hala Türkiye'nin tabii ırklarının üyeleridir. Bu okulların başta Bulgaristan olmak üzere Türkiye dışından da hatırı sayılır sayıda öğrencileri var. Ancak daha önce kozmopolit bir öğrenci kadrosu olan Uluslararası İzmir Koleji'nin öğrencilerinin %90'ından fazlası Türk olmuştur.

Aynı eğilim neredeyse kesin olarak tüm Amerikan okullarında giderek daha fazla görülecektir. Amerikan okulları yeni cumhuriyet idaresinden ilk resmi izin alan kurumlardır. Diğer ülkelerin kurumlarının hepsinin başvurusu beklemededir ve muhtemelen kısa süre içinde bunlarda izinlerini alacaklardır. Bu kolejlerde yeni okul yasasının uygulanması, yukarıda belirtilenler dışında, okulların yaptığı işi büyük ölçüde değiştirmedir. Hükümet tarafından atanan Türk öğretmenler, kurumun çalışmalarına içtenlikle katıldılar. Hükümet tarafından bu kurumlara yapılan denetim ve teftiş şu ana kadar resmi olmuştur ancak okul idaresinin çalışmalarını engellemeye yönelik herhangi bir ciddi işaret bulunmamaktadır. 1922'den önce Türk olmayan öğrenci topluluğunun oranı %20'den fazlayken Türk sayısı şimdi 295'e ulaştı ki bu neredeyse tamamının Türk olduğu anlamına gelmektedir. Ülke halkı, Amerikan eğitim sistemine büyük bir güven duyuyor. Amerikan okullarının, eskiden Rum, Ermeni ve diğer tebaa ırkları tarafından büyük bir hevesle aranan avantajları, Türk gençlerine ciddiyetle ve şevkle vermeye çalıştığına ikna olduklarından bu okulları takdir ediyorlar. Hükümet okullarının güçlendirilmesi ve genişletilmesi devam etmektedir. Ancak son birkaç yılda gerçekleşen hükümetin yeniden organize edilmesi üzerine meydana gelen birçok siyasi olayla, geniş kapsamlı değişikliklerin ve tüm ülkelere gerekli olan eğitimin istikrarlı bir şekilde iyileştirilmesinin çok fazla zaman gerektirdiği açıktır.

Ne yazık ki Türkiye, özellikle son birkaç yıldır büyük acılar çeken ve çoğu şimdi ülkeyi terk etmek zorunda kalan, Amerikan kamuoyu nezdinde baş tercüman olan azınlık temsilcilerine sahip. Hükümetimizin sebep olduğu Lozan Antlaşması'nın onaylanmasındaki uzun gecikme, Amerikan halkının Yakın Doğu'daki durumu tam olarak anlayamamış olmasının bir başka göstergesidir. Ancak modern eğitimin avantajlarını Türkiye'nin gençlerine vermeye çalışan Amerikan eğitim kurumları; insanlığın gelecek tarihinde, ülkelerinin önemini kesinlikle belirleyen dünyada, çekici ve sevimli bir halk tarafından yönetilen ve doğal kaynaklar açısından zengin, bir ülkenin ilerlemesine yardım etmeye çalışıyor. Amerikalılar, 1781 Devrimi'nin sona ermesinden sonraki ilk birkaç yıl için ulusal ilerlememizin ne kadar yavaş olduğunu hatırlayabilirlerse, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu zorlukları daha iyi anlayabilirler. Zorlu günlerinde genç ulusun yardımına koşan Lafayette gibi adamlara, millet olarak hâlâ duyduğumuz minnettarlığı hatırlarlarsa, insanlığın en güzel mirasını Türkiye'nin hevesli genç erkek ve genç kadınlarıyla paylaşmaya çalışan, düşmanca bir propaganda yürütmemeyi amaç edinen kurumların ve erkeklerle kadınların yurtdışından gelen samimi dostluklarını Türklerin memnuniyetle karşıladıklarını takdir edeceklerdir.

Amerikan okulları, öğrenciler ve veliler tarafından kendilerine gösterilen takdirin kanıtlarına sürekli olarak şahit olmaktadır. Donanımları, kadrolarına çektikleri gösterişli Amerikalı erkek ve kadın tipleri keza onlarla ilişkili güçlü tipte Türk öğretmenleri, Atletizm üzerindeki vurgu ve diğer öğrenci etkinlikleri, demokratik etkileri ve özellikle ebeveynlerin "Bir şekilde adam oluyorsunuz" dedikleri zaman sahip oldukları güven, Amerikan okullarını toplumun tüm sınıflarını temsil eden öğrencilerle doldurdu. Türklerin yabancılara düşman olduğu şeklindeki aptalca düşünce, bu kurumlardan birine yapılan ziyaretle dağılır. Örneğin, hükümetin tam onayına sahip Uluslararası Kolej'de radyo hayranları her gece Avrupa konserlerini dinlerken, Yunanistan ve diğer komşu ülkelerde radyo hala yasaktır. Spor etkinliklerimize yerli ileri gelenler katılırlar ve bu etkinlikler İstanbul'un günlük gazetelerinde

övlür. Bu arada, bu kolejin yıllar önce Türk okullarına atletizmi tanıttığı ve imparatorlukta ilk elektrikli aydınlatma sistemine sahip olduğunu da belirtebiliriz. Meteorolojik raporlarımız Londra kadar uzak yerlerde dahi takip ediliyor. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki birinci sınıf kolejlerin diplomalarıyla kabul edilen Amerikan üniversitelerine giriş sıralamalarında mezunlarımızda,önemli bir yer edindi.

Elbette Amerikan kurumları tek başına Türkiye'nin eğitim sorunlarını çözemez; sadece çözüme katkıda bulunabilirler. Türk mezunları çok az ve çoğunlukla gençtir. Türkiye'de en çok tanınan kadın lider, Ateşten Gömlek kitabının yazarı Halide Hanım, İstanbul Amerikan Koleji mezunudur. Ne mutlu ki son birkaç yılda, bir dizi öğrenci burslu olarak Amerika'ya gönderildi ve çalışmalarından çok şey beklemek için erken olsa da bu çalışmaların etkileri özellikle Kolombiya'da eğitim alan bir çift tarafından yayınlanan dergiler aracılığıyla hissediliyor. Kolejlerin çalışmaları tamamen yeni koşullara uyum sağlar sağlamaz, mevcut kurumların ve diğer Amerikan eğitim kurumlarının pek çok yeni ve etkili araçla, istekli Türk eğitimcileri ile daha kapsamlı iş birliği yapabilmeleri beklenmektedir. Geçen yıl Profesör John Dewey'in Ankara'ya yaptığı ziyaret, inanıyoruz ki, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkelerdeki eğitim deneyiminin Türk okullarına sunulabileceği bu tür birçok ziyaretin ilkidir. Ülkedeki öğretmenlerin koşullarının iyileştirilmesi ve fiili hizmette olan öğretmenlerin yabancı okul sistemlerini incelemesi için sağlanan imkânlar büyük bir ilerleme sağlayacaktır. Ancak Türkiye hükümeti, modern eğitimin olanakları konusunda tamamen hayat dolu,maddi imkânlar bakımından zengindir ve halkı artık tamamen modern ilerleme denizine atılmış olan bir ülkede istikrarlı bir ilerleme beklenmelidir.

Kaynakça

Reed, C. A. (1925). Education in a New Republic. *The Phi Delta Kappan*, 8(2), 13 – 16.

Milliyetçi Eğitim Düşüncesi (1923-2009) “Yaşasın Milliyetçi Eğitim Düşüncemiz”

İsmail Yıldız, Yüzde İki Yayınları, Ankara, 2019.

ISBN: 978-6056954818

Mehmet Korkud AYDIN¹

Giriş

Eğitim, bireylerin toplum hayatında yer almalarını sağlayacak bilgi, anlayış ve beceriyi edinmelerine ve bu çerçevede kendilerini gerçekleştirmelerine yardımcı olur. Devletler vatandaşlarının eğitimi noktasında, ideal insanı yetiştirme gayretindedir. Eğitim modelleri de haliyle devletlere hâkim olan ideolojiler etrafında şekillenir. Türkiye Cumhuriyeti, erken dönemde, eğitim modelini şekillendirirken Atatürk ilkeleri çerçevesinde bir yaklaşım ortaya koymuştur. Türk eğitim sisteminin şekillenmesinde de bu ölçüde bir Milliyetçilik anlayışının etkili olduğu bilinmektedir. Nitekim Türkiye’de eğitim ve öğretim işlerini idare eden bakanlığın isminin Milli Eğitim Bakanlığı olması bu yaklaşımın bir sonucudur. Bununla birlikte her fikri hareket gibi milliyetçilik içinde de farklı fraksiyonlar ortaya çıkmıştır. Bu fraksiyonlar kendi içlerinde şekillendirdikleri dünya görüşü ölçüsünde eğitim meselelerine kafa yormuş ve kendi tezlerini geliştirmişlerdir. Nihayetinde, farklı grupların eğitim ile ilgili geliştirdikleri milliyetçi yorum ve yaklaşımlar da Türk eğitim sistemini doğrudan veya dolaylı yoldan etkilemiştir.

2019 yılında yayımlanan Milliyetçi Eğitim Düşüncesi (1923-2009) isimli çalışma, Cumhuriyetin ilk yıllarından yakın döneme kadar geçen süre zarfında Milliyetçi fikir sisteminin ve milliyetçi grupların eğitim konusunda geliştirdikleri yaklaşımları öğrenmek ve yine bunların Türk eğitim sistemine etkilerini anlamak için literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

İçerik

Milliyetçi Eğitim Düşüncesi (1923-2009) isimli eser Dr. İsmail Yıldız tarafından kaleme alınmış olup on bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümünde Türk milliyetçiliğinin gelişimi ve Türk milliyetçiliğinin eğitim ile ilgili yaptıkları tanımlar yer almaktadır. Eserin diğer 9 bölümünde ise Türk milliyetçilerinin; Cumhuriyetin ilanından itibaren eğitim ile ilgili yaşanan temel sorunlar, eğitim ile ideoloji ilişkisi, öğretmen yetiştirme hedefleri, genel müfredat tartışmaları, çevre bilinci, din eğitim ve öğretimi, yabancı dil öğretimi ve mesleki eğitim gibi konularda geliştirdikleri yaklaşımları ele alınmaktadır.

Yazar kitabının ilk bölümünde Osmanlıcılık ve İslamcılık fikrinin devletin yaşadığı sıkıntılara çare olmaması üzerine Milliyetçilik fikrinin geliştiğini ve bu fikrin Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran fikir olduğunu ifade etmiştir. Böylece Milliyetçilik resmi niteliği olan bir fikir haline gelmiş ancak özellikle

¹ Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi A.İ.İ.T. Bölümü. korkudaydin@hotmail.com ORCID: 0000-0003-1645-7825

İsmet İnönü devrinde yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak sivil bir mahiyet kazanmıştır. Bu durum ise Milliyetçiliğin resmi makamların dışında, bağımsız bir fikir olmasını kolaylaştırmıştır. Tarih, dil ve din birliğini önceleyen bu yeni Milliyetçilik şüphesiz birçok siyasi parti, sivil toplum örgütü ve basın kaynaklarını kendi yaklaşımları ölçüsünde etkilemiştir. Yazara göre bu manzara Türk milliyetçilerinin –dönemin şartlarını ve kendi temel esasları arasında bir denge kurmak suretiyle- milli eğitim konusunda da çeşitli fikir ve yaklaşımlar geliştirerek bunları ifade etmelerini sağlamıştır.

Kitabın ikinci bölümünde Türk milliyetçilerinin eğitim meseleleri hususunda ilk olarak Köy Enstitülerine yönelik yaklaşımları incelenmiştir. Buna göre Türk milliyetçileri Köy Enstitülerine karşı eleştirel bir duruş geliştirmişlerdir. Söz konusu yaklaşımın sebebi ise Türk milliyetçilerinin ülke dışından gelen; fikirlere, ahlak kurallarına, dini yaklaşımlara ve ideolojilere eğitimde yer verilmesine karşı olmaları ile izah edilmiştir. Yazara göre; eğitimde komünist unsurların eleştirilmesi, Türkiye’de sağ- sol tartışmalarının da konuları içinde yer almış ve Türk milliyetçileri komünizmle fikri ile fiili olarak mücadele etmişlerdir.

Yazar eserinde Türk milliyetçilerinin, Harf İnkılabı ve dilde sadeleşme çalışmalarına da eleştirel bir yaklaşım geliştirdiklerini ifade etmektedir. Esere göre, dilde sadeleşme sonucu ortaya çıkan dilden duyulan hoşnutsuzluk bu çevrelerin konu ile ilgili eleştirilerinin odak noktası olmuştur. Eserde ifade edildiği üzere, Türk milliyetçileri dil ve eğitimin arasında tartışmasız bir bağ olduğunun bilinci ile zorunlu yabancı dil öğretimine de karşı çıkmışlardır. Buna göre sadece ihtiyaç duyanlar yabancı dil öğrenmelidir. Yabancı dil öğretimi kültür emperyalizminin bir parçası ve Türk dilini yozlaştıran bir araçtır.

Eserde üzerinde durulan bir başka mesele ise Laiklik olmuştur. Buna göre Türk milliyetçileri devletin resmi laiklik tezini eleştirirken, uygulamada olan laikliğin olması gerekenden uzak olduğunu savunmuşlardır. Laikliğin Anayasa güvencesi altında olması bu ilkenin eğitimin temel vasfı olarak kabul edilmesini beraberinde getirmiştir. Yazara göre Türk milliyetçilerinin geneli, eğitim sistemi içinde din eğitiminin zorunlu olarak yer alması gerektiğini savunmuşlardır. Bu yaklaşıma göre din; hayatın bir parçası ve sosyal yaşantının birleştirici bir unsuru olarak öğretilmeli, halkın da bu konuda ki görüşlerine saygı duyulmalıdır. Aksi takdirde din eğitimi merdiven altına iner ve toplum bu durum karşısında zarar görebilir. Türk milliyetçilerinin din eğitimi ile birlikte önem verdikleri bir başka konu da değerler eğitimidir. Buna göre; ahlak eğitimi, demokrasi değerleri, vatanseverlik, diğerkâmlık, hakseverlik, vakarlı davranmak, dürüstlük, milli kültür ve tarihe saygılı olmak, gelenek-görenek, örf ve adetleri bilmek eğitim yolu ile kazandırılacak başlıca değerlerdir.

Türk milliyetçilerinin eğitim programlarının nasıl hazırlanması gerektiği yönündeki görüş ve önerileri, eserin temel konularından biridir. Buna göre Türk milliyetçileri eğitim programlarının ezber ağırlıklı olmasına karşı çıkmışlar, muhakeme yeteneğini geliştiren metotların kullanılmasını gerektiğini savunmuşlardır. Müfredatın sık sık değiştirilmesi ise bir başka eleştiri konusu olmuştur.

Eserden hareketle Türk milliyetçilerinin, coğrafya, tarih, felsefe, din kültürü, edebiyat gibi sosyal bilimler temelli alanlar hakkında tezler geliştirdikleri de anlaşılmaktadır. Bu çerçevede milliyetçiler, Türklerin yaşadığı coğrafya ve Türk tarihini önceleyen programların geliştirilmesini istemişlerdir. Ayrıca mesleki eğitim meselesi de Türk milliyetçilerinin üzerinde durdukları hususlar arasındadır. Öğretmenlerin yetiştirilmeleri ve sahip olmaları gereken nitelikler bu noktada başı çekmektedir. Buna göre Türk milliyetçileri, öğretmenlerin memleketin en zeki gençleri arasından seçilmesi gerektiğini savunmuşlar, öğretmenlerin Türk kültürüne vakıf, milli kültürü koruyup kollayan, imanlı, fedakâr, dünyayı tanıyan, hür ve demokrat kimlikli kimseler olmasını istemişlerdir.

Türk milliyetçilerinin eğitim ile ilgili endişeleri de eserin ele aldığı konulardan biri olmuştur. Çevre, basın ve yayın faktörleri etrafında ortaya çıkan gelişmeler Türk milliyetçilerinin konu ile ilgili endişelerinin merkezinde yer almaktadır. Türk milliyetçileri bu çerçevede, basın ve yayın organlarının milli eğitimin amaçlarına zarar verecek yayınlardan uzak durmalarını bir zaruret olarak görmüşlerdir. Ayrıca Türk milliyetçileri eğitimin sadece okul sınırları içinde gerçekleştirilmesini de bir sorun olarak görmüşler ve okul dışında da kapsamlı programlarla geniş bir alana yayılmasını gerektiğini savunmuşlardır.

Yazar, eserin sonuç bölümünde ise Türk milliyetçilerinin eğitim anlayışları ile eğitimin sorunlarına karşı geliştirdikleri çözüm önerilerini gerçekçi bulduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte yazara göre Türk milliyetçilerinin görüş ve önerileri yeterince dikkate alınmamıştır. Bu sebeple Türkiye eğitim konusunda karşılaştığı sorunları çözememiş ve kaçınılmaz bir şekilde daha büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Değerlendirme

Sonuç olarak Milliyetçi Eğitim Düşüncesi (1923-2009) isimli çalışma, yakın dönem Türk tarihinin incelenmesi açısından önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Öncelikli olarak bu eser, okuyucuların Türk milliyetçisi kadrolara mensup yazar, düşünür ve siyasi kimlik sahibi kimseleri daha iyi tanımalarını sağlayacaktır. Bunun yanı sıra Türk milliyetçilerinin eğitim ile ilgili işaret ettikleri sorunlar, geliştirdikleri çözüm önerileri ve tezler, okuyucunun toplumsal hayata etki eden aktör ve kavramları anlamasını kolaylaştıracaktır. Akademik açıdan da eserin daha önce detaylı çalışılmamış bir alanı kapsadığını belirtmek gereklidir. Bu yönü ile eser, literatüre önemli bir katkı sunmuş, konu ile ilgili yeni çalışmalara da kapı aralamıştır.

Kaynakça

Yıldız, İ. (2019). *Milliyetçi Eğitim Düşüncesi (1923-2009) -Yaşasın Milliyetçi Eğitim Düşüncemiz*. Yüzde İki Yayınları. Ankara.

YAYIN ETİĞİ

Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ESAR), etik yayıncılık hususunda en yüksek standartlara bağlı kalmayı ilke edinmiştir. Bu kapsamda; Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkeleri benimsenmiştir. Dergiye gönderilen makaleler daha önce yayımlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecine tabi tutulmamış olmalıdır. ESAR'a gönderilen her bir makale en az bir editör ve iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilecektir. Değerlendirme sırasında rastlanılan intihal, duplikasyon, sahte yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, eser dilimleme, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi etik dışı durumlar olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda, kabul edilen etik standartlarına uygun olmayan makalelerin değerlendirme süreci sona erdirilir. Yayımdan sonra tespit edilen olası etik ihlallerine sahip makaleler yayımdan kaldırılır. Makalelerin etik kurallara uygun yazılması yazarların sorumluluğundadır. ESAR'ın benimsediği uluslararası araştırma etiği ilkeleri şunlardır;

*Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.

*Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.

*Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.

*Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.

*Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.

*Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.

*Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.

*Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.

*İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdaki etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

PUBLICATION ETHICS

The Journal of Education and Social Sciences Research (ESAR) is committed to adhering to the highest standards in ethical publishing. In this context; Ethical publishing

principles published by the Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) and World Association of Medical Editors (WAME) have been adopted. Articles submitted to the journal should not have been published before and have not been evaluated in another journal. Each article sent to ESAR will be double-blinded by at least one editor and two referees. Plagiarism, duplication, fraudulent authorship, research / data fabrication, work slicing, copyright infringement and concealment of conflict of interest encountered during evaluation are considered unethical situations. In this context, the evaluation process of articles that do not comply with the accepted ethical standards is terminated. Articles with possible ethical violations detected after publication are removed from the publication. It is the authors' responsibility to write the articles in accordance with ethical rules. The international research ethics principles adopted by ESAR are as follows;

*The principles of integrity, quality and transparency should be ensured in the design of the research, the review of the design and the conduct of the research.

*Research team and participants, purpose of the research, methods and possible uses envisaged; They should be fully informed about the requirements and, if any, risks of participation in the research.

*Confidentiality of information provided by research participants and confidentiality of respondents should be ensured. Research should be designed to preserve the autonomy and dignity of the participants.

*Research participants should participate in the research voluntarily and should not be under any coercion.

*Participants should be avoided from harm. The research should be planned in a way that does not put the participants at risk.

*Be clear about research independence; If there is a conflict of interest, it should be indicated.

*In experimental studies, written informed consent of the participants who decide to participate in the research should be obtained. The legal guardian's approval must be obtained for children and those under guardianship or those with confirmed mental illness.

*If the study will be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization that the study will be carried out.

*In studies with a human element, it should be stated in the "method" section that "informed consent" was obtained from the participants and the ethics committee approval was obtained from the institution where the study was conducted.

YAZIM KURALLARI

- 1- Yazarların, ESAR Yönetim Kurulu'nun belirlediği yazım kurallarına uyması zorunludur. Eserlerin imla ve noktalama yönünden kontrolü yazarın sorumluluğundadır.
- 2- Makaleler yayınlanmadan önce ön değerlendirmeye tabi tutulur. Ön değerlendirmeyi geçen makalelerin intihal kontrolü yapılır. Editör Kurulu, İntihal raporu doğrultusunda makaleyi hakemlere gönderir.
- 3- Hakemlerden gelen rapor doğrultusunda Editör Kurulu tarafından makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verilir. Editör Kurulu Hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.
- 4-Hakemlerin düzeltme isterlerse makale yazara geri gönderilir. Vaktinde geri dönmeyen makalelerin süreci sonlandırılır.
- 5- Editör Kurulunda kabul edilen çerçeve dahilinde düzeltmesi yapılmış olan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
- 6- Yönetim Kurulu tarafından onaylanan makaleler yayınlanmak üzere sıraya alınır.
- 7- Yazar, ESAR Editör Kurulunun tebliğ ettiği hususları zamanında yerine getirmelidir. Aksi taktirde makalenin işlem süreci durdurulur ve makale için tahakkuk eden harcamalar (dizgi, mizampaj vb.) yazardan tahsil edilir.
- 8- Yayın Dili: Derginin yazım dili Türkçedir. Ayrıca İngilizce, Almanca, Arapça ve Farsça yazılar da kabul edilebilir. Dergimize gönderilecek çalışmalar için şu kurallar esastır;

*Ana Başlık Boyutu 14 pt, ortalanmış, kalın

*Kağıt Boyutu A4

*Ana Metin Üst Kenar Boşluk 2,5 cm

*Alt Kenar Boşluk 2,5 cm

*Sol Kenar Boşluk 2,5 cm

*Sağ Kenar Boşluk 2,5 cm

*İlk satır girinti 0 cm

*Yazı Tipi Times New Roman Yazı

*Tipi Stili Normal Normal

*Metin Boyutu 12 pt

*Aralıklar

*Sol: 0 cm

*Sağ: 0 cm

*Önce: 0 nk

*Sonra: 0 nk

*Satır Aralığı 1,15

*Alıntı Metni Boyutu 10 pt

*Özet Yazı Tipi Times New Roman

*Öz Başlığı 12 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

ESAR- Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 2021/2 Haziran ISSN: 2757-640X



**EĞİTİM VE SOSYAL BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

JSSR- Journal of Education and Social Sciences Research 2021/ 2 June ISSN: 2757-640X